

تخار بىلىم يورتى
تىل ۋادىيات فاكولتەسى
اۋزبېك تىلى ۋادىياتى بۆلىمى

ادىبى فنلر (بديع علمى)

مؤلف: نجم الدين يۇلداش

يىلى: ۱۴۰۱

اللهم صل على محمد

ادبي فن لر (بديع علمى)

مؤلف: نجم الدين يۇلداش

تخاريليم يورتى تيل و ادبيات فاكولتهسى اۋزبېك تىلى و ادبياتى
بۆلىمى نىنگ استادى

بو كىتاب ادبي فن لر (بديع علمى) مضمونى صفتيده اۋزبېك تىلى و ادبياتى بۆلىمى
اۋچون تاليف بولگن.

نشرىاتچى:

يىلى: ۱۴۰۱

کتاب بېلگې لری: یولداش، نجم الدین، ۱۳۶۴.
عنوان و آت: ادبي فن لړ (بدیع علمی) / نجم الدین یولداش.
نشر خصوصیت لری:
تشقی کورینیش خصوصیت لری: ۶ فصل، ۱۸۴ بېت.
شابک / ISBN:
موضوع: ادبي فن لړ (بدیع علمی).
اېسلامته: بدیع، بدیع لفظی، بدیع معنوی، بدیع لفظی و بدیع معنوی

ادبي فن لړ (بدیع علمی)

پوهندوی ماستر نجم الدین یولداش

ویراستار: پوهندوی زمري واجد

بیرینچی باسیم: نسخه

ییلی: ۱۴۰۱

نرخي:

شابک / ISBN

سودا منزلی:

ایمیل آدرسی:

مؤلف لیک حقوقی عالی تعلیم وزیر لیگی و تخار یونیورسیتې ته تېگیشلی.

سۆز باشى

اولوغ تنگرى تعالى آتى بيلن، اول سرور كايينات حضرت محمدص شفاعت و عنايى بيلن، بويوك يره تگنيمدن مينگ مرته متدارمن كه عقل و هوش فراصت، كوچ و قوت و نعمت لر بېرىش يوزه سى بيلن هر قندهى حالت لرده گۆزل فرصت لرنى هم بنده لريگه عطا قىلگن دير. شو بيلن الله ج دن بېرگن فرصت لرينى اۆزيمگه غنيمت كۆريب، تورلى حالتده حيات ثمره لريدن يىخسى بهرهر لر آلمى دېگن اميدده من.

شونى ايتيش لازم دير كه اؤن تورت يىل دن بو يان تخار بيليم يورتى نينگ اۆزبېك تىلى و ادبياتى بۆلئيمده مختلف مضمون لر، جمله دن، ادبى فن لر مضمونى درس بېرىب كېلماقده من. بو مضمون اۆزبېك تىلى و ادبياتى بۆلئيمى نينگ اساسى مضمون لريدن بىرى بۆلئيب، طلبه لر آز و كوچ دستلېكى معلومات لرگه اېگه دير لر. البته حاضرگچه اوشبو فن، اساسى شكلده درس ليك مضمونى صفتيده، علمى راق بۆلئيب تيار بۆلگنى كۆزگه كۆرىنمه گنى باعث، نيت قىلديم تاكه درس ليك كتابى شكلده نشرگه چىقرسم.

اوشبو درس ليك كتاب كه، قۇلئنگيزده بار، آلتى فصل دن عبارت بۆلئيب، ايگى كرديت بۇيىچه درس بېرىله دى. عموماً آلكنده اؤن ايگى هفته ده توگه ييشى ممكن. بىرىنچى هفته ده مضمون و كىرىش حقيده گپرىله دى و ايگى هفته هم عملي فعاليت لر و اؤن آلتىنچى هفته اېسه طلبه لرنينگ سيناولرى گه اختصاص بېرىلگن.

آخرده شونى ايتيشيم كېرەك كه، هيچ بىر ايش كمچليك لردن خالى بۆلمسليگى ممكن. اگرده اوشبو ايش ده هم خطا و كمچليك لر اوچرە شسه مېنى كېچيره سيز دېگن اميدده من.

همده، همه اولوغوار استادلردن، بو كتابنى تاليفى اوچون يخشى مصلحت و ياردم بېرگن لرى اوچون تشكرليك قيله من، اينقسه، تخار بيليم يورتى نينگ اوزبېك تىلى و ادبياتى بؤلیمی استادلريدن متدارليک بيلديريب اولرگه الله ج دن اوزاق عمرلر تىلب قاله من.

پوهندوى نجم الدين يۇلداش

مطلب لږ فهرستی

عنوان لږ	بیت لږ
کیریش	۱

بیرینچی فصل

ادبي فنلر نینگ قیسقچه تاریخی

اؤرگه نیش مقصدلری	۷
ادبي فن لږ حقیده عمومی معلومات	۸
ادبي فن لږ - ادبیات شناسلیک نینگ بیر بؤلیمی صفتیده	۱۳
ادبي فنون (بدیعی اثر) نینگ اساسی مقصدی و وظیفه لری	۱۵
ادبي فن لږ موضوعی نینگ اهمیتی	۱۸
بدیعی اثر حقیده تعلیمات	۲۰
فصل خلاصه سی	۲۲
سؤال لږ و تاپشیریق لږ	۲۳
فایده لنیلگن ادبیات لږ روی خطی	۲۶

ایکینچی فصل

بدیعی تصویر واسطه لری

اؤرگه نیش مقصدلری	۲۷
بدیعی لیک	۲۸

۳۱	بدیعی اؤبرزنینگ عموم لشمه لیگی
۳۲	بدیعی اؤبرزنینگ انیق لیگی
۳۳	اؤبرزیره تیشده بدیعی تۆقیمه
۳۵	بدیعی اؤبرزنینگ ایستتیک تأثیردارلیگی
۳۷	ادبی صنعت لر
۴۴	فصل خلاصه سی
۴۵	سؤال لر و تاپشیریق لر
۴۸	فایده لیلنگن ادبیات لر روی خطی

اوپنچی فصل

بدیع

۴۹	اؤرگه نیش مقصدلری
۵۰	بدیع سؤزینینگ معناسی
۵۱	بدیع سؤزینینگ لغوی و اصطلاحی معناسی
۵۴	بدیعی صنعتلر و اولرنینگ تورلری
۵۵	لفظی صنعت لر و اولرنینگ مهم تورلری
۵۸	تؤلوق جناس
۵۹	مماثل یا اؤخشش تؤلوق جناس
۶۰	مستوفی تؤلوق جناس
۶۱	ناقص تجنیس
۶۲	آرتیق (زاید) تجنیس
۶۳	مذیل جناس
۶۴	مضارع تجنیس
۶۵	مرگب تجنیس

٦٧	مکرر یا مزدوج تجنیس
٦٨	مطرف تجنیس
٦٨	خطی تجنیس
٦٩	لفظی تجنیس
٧٠	اشتقاق (اقتضاب)
٧٢	قلب
٧٤	تضمین مزدوج
٧٥	فصل خلاصه سی
٧٦	سؤال لر و تاپشیریقر
٧٩	فایده لنیلگن ادبیات لر روی خطی

تورتینچی فصل

تسجیع

٨٣	اؤرگه نیش مقصدلری
٨٧	تسمیط
٨٨	تشطیر
٨٩	ترصیع
٩٠	تضمین
٩١	موازنه یا مماثله
٩٢	تجزیه
٩٣	تصدیر
٩٤	ردالصدر علی العجز
٩٥	ردالعجز الی الصدر
٩٥	ردالصدر الی الابتدا

۹۶	ردالصّدر علی العروض
۹۷	ردالابتداء الی العجز
۹۷	توشیح
۹۸	رد المطلع
۱۰۰	ردّ القافیه
۱۰۱	ذوقافیتین (ایکّی قافیه لی)
۱۰۲	ذوالقوافی
۱۰۳	اعنات
۱۰۴	مُسلّسل یا تمام مطلع
۱۰۵	طرد و عکس
۱۰۷	تکریر یا تکرار
۱۰۹	تکرار احسن
۱۱۰	فصل خلاصه سی
۱۱۱	سؤال لر و تاپشیریق لر
۱۱۴	فایده لنینلگن ادبیات لر روی خطی

بپشینچی فصل

معنوي صنعت لر

۱۱۷	اؤرگه نیش مقصدلری
۱۱۷	معنوي صنعت لر نینگ نمونه لری
۱۱۷	ایهام یا توریه
۱۱۹	تشبیه (اؤخشه تیش)
۱۱۹	مبالغه
۱۲۱	اغراق

۱۲۲	غلو
۱۲۳	تفریق
۱۲۵	تقسیم
۱۲۶	جمع
۱۲۶	حسن مطلع
۱۲۸	حسن مقطع
۱۲۸	تلمیح
۱۲۹	تلمیع
۱۳۰	تلوّن
۱۳۴	خيفا
۱۳۴	مساویت طرفین
۱۳۴	کتابات (حرف)
۱۳۵	ارسال المثل
۱۳۷	مُدعا مثل
۱۳۷	حسن تعلیل
۱۴۰	فصل خلاصه سی
۱۴۱	سؤال لر و تاپشیریق لر
۱۴۴	فایده لنینگن ادبیات لر روی خطی

آلتینچی فصل

تنسیق الصّفات

۱۴۵	اؤرگه نیش مقصدی
۱۴۶	تنسیق الصّفات نینگ تعریف و مثال لر
۱۴۹	سؤال و جواب

۱۵۱	مراعات النظير
۱۵۲	ارصاد
۱۵۳	تجاهل العارف
۱۵۴	التفات
۱۵۵	مطابقه
۱۵۹	تناقض
۱۶۰	لُغز
۱۶۲	فصل خلاصه سی
۱۶۳	سؤال لر و تاپشیریق لر
۱۶۶	فايده لنیلگن ادبیات لر روی خطی
۱۶۷	سؤال لر نینگ جوابی و کلیدی
۱۷۱	لغت لر
۱۷۵	عمومي منبع لر و مأخذ لر فهرستی
۱۸۰	نمایه

کیریش

بیز ادبیات اوقییمیز. بیراق، بیلمی میز ادبیات نیمه دیر؟ ایریم محقق لر ادبنی افسکی شپوهده تعریف قیلگن لر، و اونینگ مفهومی، پرورش، علم لر نقدی، ادبی فن لر معناسی بیلیم، شعر، داستان، نمایش نامه نی ادبی اثر لر دپ بیلمه گن لر، باشقه بیر تاماندن هر بیر ادبی تاریخی اثر لر اگر بیزده هم بار بولسه، بیراق بو اثرلرده ادب تورلری ذکر بولمه گن. ایندی افسه اروپالیک لر تألیف لریده اؤن لرجه تعریف و اونینگ تقسیم بندلیگی دن عمل گه آشیریلگنی انیق دیر.

ادب لغتده، ظرافت، بیلیم، هنر، یخشی اخلاق، هر نرسه نینگ مقدار و اندازه سی نی سقلش، یخشی سوزلش، یخشی معاشرت، حرمت معناسی نی انگلته دی. بیراق ادب سوزی نینگ عمومی توشونچه سی، یازوچی نینگ منظوم یا منثور آرقه لی یوزه گه چیقهدیگن ایچکی احساس و تویغولری دیر. شونینگدپک اوقووچینی احساسات گه آلیب کبلیب، تنقید، تفسیر و تپکشیریش امکائی بولسه. ینه بیر عبارت گه کؤره ادب تیلی، ترییه لنگن تیل بولیب، اونده ایستتیکه (زیباشناس لیک) ماهیتی کورینه دی. دپمک ادب (ادبیات) حماسه، نمایش نامه، رومان، داستان، غزل و باشقه لردپک یازوولر مجموعه سی دیر (شمیسا، ۱۳۸۳، ص. ۴۱).

شونده ی قیلیب، ادبیات جامعه ده گی برجه واقعیت لرنی بدیعی تیل اسلوبی و نظم قالبی ده رویاب گه چیقره دی. معلوم که، بو واقعیت لرنی یاریتیش اوچون خلق تیلی و ادبیاتی دن ادیب- یازووچی و شاعرلری میز ایجاد دی ده بدیعی خصوصیت لرنی اؤرگه نیشیگه ابریش ماق اوچون عموم عالی اوقوو یورتلریده اینیقه تیل و ادبیات فاکولته سی ده بیرینچی صنفدن باشلب اوقووچی لرگه ادبیات شناس لیک که عاید

عمومی معلومات لر بېریله دی. ادبی فنون مضموننی بؤیچچه هم ایلیک معلومات لر بېریلیب، ایکنیچی صنف نینگ بیرینچی سمستریدن باشلپ ادبی فن لرنینگ بدیع قسمی تحصیلی تیزیمی اساسی ده اؤقووچی لرگه اؤقیئتیریلده دی. دېمک بدیعی ادبیات نینگ ماهیتی، ادبی تور ژانرلر، بدیعی تصویرلر، شعر تیزیم لری بدیعی تصویر و افاده واسطه لری کبی ادبی - نظری توشونچه لرنی اؤرگه نیلیشی کؤزده توتیلده دی. بیراق مذکور تحصیلی مؤسسە لرده خصوصاً تیل و ادبیات فاکولتە سیده ادبی فن لر (بدیع علمی) نی تیارلش مقصدینی نظرده توتیب بدیعی اثرلرنینگ تحلیل قیلیش یا که شاعرلرنینگ ایجادی میراث لرنی اؤرگه نیش مهم مسأله لردن بیر دی.

تیل و ادبیات فاکولتە سی ده کیرگن طلبه لر تیل و ادبیات متخصصی بؤلیب بیتیشیش نی، کبله جکده بیرینگیز اؤقیئتووچی، بیرینگیز ادبیات شناس، ینه بیرینگیز تیل شناس صفتی ده فعالیت یوریتیش نی نیت قیلگن سیز. شونینگ اوچون، ایندی سیزلر تیل و ادبیات نی چوقورلش تیریلگن طرزده، علمی اساس ده اؤرگه نیشینگیز ضرور. بونینگ اوچون سیز ادبیات شناس لیک نینگ اینقسه ادبی فن لر مضموننی هم باشقه فن لر سینگری ایجادی فن ایکنلیگی نی، اونینگ آلدیده تورگن معمارلنی، اولرنی حل قیلیش یؤل لرنی یارقین تصویر اېته آلیشینگیز کېرەک.

احتمال که، کیم لرگه دیر ادبی فنون (بدیع علمی) شونچه کونگولگه اؤلتیرسه و انچه آسان اؤرگه نیلسه و ادبیات شناس لیک که عاید موضوع بؤلیب کېرەکی و جدی بحث لردن بیرى سنله دی. ادبیات شناس لیک علمی بیلن تیشیب بارگه نینگیز سری بدیعی ادبیات، بدیعی اثر کبی توشونچه لرنینگ انچه مرکب حادثه ایکنلیگی نی، کانکریت بدیعی اثرنی تحلیل قیلیش، اونینگ بدیعی قیمتى بېلگی لش فنی نینگ باشقه ساحه لریده گی ایزلنیش لردن آسان کؤچمسلیگی نی انگلب باره سیز. ادبیات شناس لیک نی چینه - کم علم ایکنلیگی نی انگلش اوچون اونى بیر تیزیم صفتی ده تصور قیلیش ضرور دیر.

کیریش / ۳

اوشبو درس لیکده، ادبی فن لر، بیرینچی دن سیستمی طرزده تیشیله دی. زیراً مضمون نینگ مقصدی اؤرتە و عالی اؤقووده آلینگن ادبی- نظری بیلیم لرینگیزنی معین بیر ترتیبه کبلیتیریش و مستحکم لشدن عبارت دیر.

ادبی فن لر (بدیع علمی) مضمونی تیل و ادبیات فاکولته سی نینگ بیرینچی باسقیچ طلبه لری نینگ نظری بیلیم لرینی مستحکم لشتیریش اوچون معروضه لر تینگلش گه، سمینار مشغولات لریده معین موضوع نی محاکمه قیلیش و عملی مشغولات لرده قویلیکن وظیفه لر نی بجریشگه تیارلش نی نظرگه آلیش لری ضرور دیر.

عملده گی ربه ده ادبی فن لر مضمونی اوچون معروضه، سمینار و عملی مشغولات ساعت لری اجره تیلکن دیر. معروضه مشغولات لر نینگ هر بیریده ادبی فن لر نینگ ایریم بؤلمه لری حقیده فکر المه شینیله دی. «فکر المه شینیله دی» دیش نینگ مقصدی شوکه، معروضه وقتیده فقط معروضه نی تینگله گینه اؤلتیریش کفایه قیلیدی. معروضه مشغولات لری دوامیده فعال بؤلیشینگیز، بیریکن سوال لرگه جواب قیتیریشینیگز موضوع حقیده بؤلکن بحث لر جریانیده سوال بیریش و اؤرنی کبلیکنده بحث لیش گه اوز فکر لرینیگزنی قوشیش کپره ک.

ادبی فن لر مضمونی عننه گه کؤره تورت کته قسم گه بؤلینب اؤقیله دی. مضمون نینگ بیرینچی بؤلمی بدیع بؤلیب، بدیعی صنعت لر یاکه شاعر لر شعر لریده لفظی و معنوی صنعت لر اؤرگه نیله دی. همده بدیعی ادبیات نینگ ایکی یاقلمه ماهیت، بیر تاماندن صنعت ساحه سی، ایکینجی تاماندن اجتماعی آنگ شکی ایکن لیگی؛ بدیعی ادبیات نی صنعت گه داخل ایتوچی تصویری لیک عین شو فن ده اؤرگنیله دی. همده بدیعی ادبیات اجتماعی آنگ ساحه سی صفتیده اجتماعی آنگ نینگ باشقه شکل لری ییلن علاقه سی، اولر نینگ آره سیده تورکن اؤرنی، اولر ییلن علاقه سی، اؤزیگه خاصلیگی کبی مسأله لر هم شو بؤلمه ده کوریب چیقیده دی. شونینگ اوچون بدیعی ادبیات نینگ باشقه صنعت تورلری ییلن مشترک و فرقلی تامان لری، اولر ییلن علاقه نینگ ادبیات رواجیده گی اهمیتی کؤزده توتیله دی. اوشبو بؤلمه ده کؤرینه دیکن مسأله لر انچه مرگب، توشینیلیشی قین راق بؤلیشی هم ممکن.

بیراق مشغولات لردە فعال بۇلسنغیز، ایتیلەیاتکن گپنی مشاهدە قیلیب اؤزینگیزنی مناسبتینگیزنی بیلدیریب تورسنگیز، بو تصور تیزدە یوقالەدی.

گپلریمیزنی قیسقرتیرکن بۇلسک شونی ایتیش لازم کە بدیع علمی ادبی فن لرنینگ بیر قسمی بۇلیب، ادبی سۆز (نظم و نثر) نینگ لفظی و معنوی صنعت لر بیلن بېزەب، کلام نینگ ادبی لطافتی نی اولر واسطەسیدە آرتتیریش حقیقە تعلیمات بېرووچی علم یا فن سنلەدی. بدیعی صنعت لر شرق ممتاز ادبیاتی جملەدن اؤزییک ادبیاتی نینگ اؤزیگە خاص لیگی، لطافتی، نزاکتی، جاذبە دارلیگی و تأثیرچن لیگی نی افادە لاوچی تصویر واسطەسی دیر. ممتاز ادبیاتی میز خیلەمە خیل نفیس و گۆزەل بدیعی صنعت لر بیلن بېزەتیلیب یرەتیلکن دیر.

بدیعی بېزەک لر یا صنعت لرنی ایریم ادبیاتچی لر ایکی خیل یعنی لفظی گۆزەللیک لر و معنوی گۆزەللیک لرگە اجرەتکن و ینە بیرخیل ادیب لر کلام گۆزەللیک لرنی اوچ خیلگە یعنی لفظی بېزەک لر، معنوی بېزەک لر و لفظی - معنوی بېزەک لرگە اجرەتکن لر.

بدیعی صنعت لر اثرده افادەلنکن موضوعنی گۆزەل راق، تأثیرچن راق و حیاتی راق افادەلش گە خدمت قیلەدی و مصرع لر، بیت لر و بندلرنینگ لفظی و معنوی نزاکتی، کویچن لیگی (موسیقایی لیگی) و جاذبە دارلیگی نی تأمینلیدی. بدیعی گۆزەللیک لرنینگ بیرینچی گروهی سۆزینگ تاووش جەتی و تشقی کۆرینشیگە باغلیق بۇلیب، کلام نینگ ایتیلیشی، ایشیتیلیشی و کۆرینشی نی گۆزەل قیلووچی یؤل یوریق لردن عبارت بۇلیب لفظی گۆزەللیک لر یا لفظی صنعت لر دەپ اتەلەدی. قۆلینگیزدەگی اثر «ادبی فن لر» عنوانی آستیدە انه شو لفظی و معنوی بېزەک لر حقیقە بۇلیب، اوندە بدیع علمی نینگ تاریخچە سیگە قیسقە و هر تمان لمة سۆز یوریتیلیب ادبی فنون نینگ مقصدی و بدیعی اثر حقیقە تعلیمات و ادبی صنعت لر بحث گە آلینکن. اوشبو اثر عالی اوقوو وزیرلیگی نینگ قاعدە و قانون لریگە کۆرە آلتی - فصل دن عبارت بۇلیب ییگیرمە بیش - اؤتتیزدن آرتیق اصلی و فرعی عنوان لردن توزیلکن دیر. بیرینچیدن ادبی فنون و بدیعی اثر حقیقە معلومات بېریلیب و صنعت لر

كېرىش / ۵

علمى منبع لىر اساسىدە تەرىف اېتىلىپ كېىنچەلىك ھىر بىر گۇزەللىكنى آچىق لىش اوچون استاد شاعرلىرىمىز دېوان لىرى و اثرلىرىدىن شعرى اۋرنىك لىر كېلتىرىلگن دىر .
ايضاح و آچىق لىش كېرەك بۇلگن اۋرىن لىردە اىرىم اۋرنىك لىر قىسقىچە ايضاحلىنىپ كۇرسە تىلگن دىر . عىن حالده كلام اوزىلمىس لىگى و تەرىف لىر و اۋرنىك لىرنىنگ آچىق و توشونرلى بۇلىشى اوچون اىرىم مثال لىرنىنگ تەلىل و ايضاحلىشىدىن ھىم واز كېچىلگن دىر .

بیرینچی فصل

ادبی فنلر نینگ قیسقچە تاریخی

اۆرگەنیش مقصدلری

اۆقووچی لر اوشبو فصل نینگ اۆقیش لری بیلن :

- ادبی فنون نینگ تاریخی حقیده معلومات تاپەدیلهر .
 - ادبی فنون اېسه قیسی بیر علم نینگ بیر بۆلگیدن ایکنی و اونینگ تورلری حقیده معلومات تاپەدیلهر .
 - ادبی فنون نینگ تورلری، موضوعی و اهمیتی تۇغرى سیده بحث یوریتەدیلهر .
 - بدیع بارە سیده گی یازیلگن اثرلرنی تانیب، مؤلفلری حقیده معلومات تاپەدیلهر .
 - بدیعی اثرلرنی تحلیل قیلیش میتودینی اۆرگەنەدیلهر .
- ادبی فنلر حقیده گپیرگنیمزده شونی ایتیشیمیز لازم دیر، که هر بیر اۆقووچی اونینگ اۆتمیشی و یوزەگە چیقیشی تۇغرى سیده اۆزی نینگ معلوماتینی تۇلیق و پیشیق قیلیشی کبرەک دیر . نیمە اوچون که هر بیر مضمون تۇغرى سیده بېریلگن تعریفلر جامع و تۇلیق بۆلمی، هر بیرى دن فرقلی بۇلیشی ممکن .
- ادبی فنون هم باشقە علملر کبی کۆپینچە ادبیات شناس عالملر نینگ دیدگاه و نظریه لری اساسیده تجزیه و تحلیل لر بۇلیب، مختلف ساحه لرگە تېگیشلی لیگی انیق لنگن دیر . ادبی فنون نینگ مقصدی اېسه بدیعی اثر حقیده گی معلومات بۇلیب، ادبی صنعتلر تۇغرى سیده گی بحثلردن عبارت دیر .

ادبی فن لر حقیده عمومی معلومات

شعر فنی و ادبی فن لر حقیده سؤز یوریتیش اینگ قدیم زمان لردن باشلب عالم ده گی توری اولوس لر آره سیده موجود ایکن لیگی معلوم. بو حقه قدیم گی یونان مدنی دن باشلب بیزگچه بیبیب کپلگن ارسطونینگ «پویتیگز / بویتقا / Poetics» یا شعر فنی همده «ریتریک / Rhetoric» یا خطابه آتلی کتاب لری، تانیق لی عرب بیلم دان جاحظ نینگ «البیان و التبیین» اثری، فارس خلقی آره سیده شهرت قازانگن «کاروند» آتلی اثر و شرق تانیق لی منجم و فیلسوفی ابوریحان البیرونی قلمیگه منسوب «تحقیق ماللهند» کتابی کبی اثرلر افسکی چاغ لردن باشلب انسان لر نینگ بو توغریده گی قیزیقیش لریگه دلالت قیله دی (امینی، ۱۳۹۰، ص. ۲).

شونینگدک آچونده گی باشقه خلق لر آره سی ده هم ادبی مسأله لر و فصاحت و بلاغت حقیده بیر خیل ایزلنیش لرگه قول اورگن لیگی بیلمیگه بللی. بیراق ایریم یازوچی لر، بلاغت اینقیسه بدیع علمی حقیده گی ایزلنیش و قیدیریش لرنی عرب اولوس لری نینگ افسکی ادبیات چی لری گه تېگیشلی بیله دیلر (شمیسا، ۱۳۸۳، ص. ۷).

عرب لر ادبیاتی نینگ افسکی دوره لری حقیده گی سندلر، اوشبو اولوس ادبیاتی نینگ اوزاق تاریخی، یوکسک سویه سی و برچه عرب اوروغلری اوچون مشترک و توشونلری ایکن لیگی نی اثباتلیدی. اسلام دن آلدینگی دوره (جاهلیت دوریده) عرب لر ادبیاتی یخشی شعر و شاعرنی یمان شعر و شاعر دن فرق بهره دیگن ظرافت و کوچگه اېگه بولیب شعر و ادبیات بیلن شو حدگچه قیزیقر ایدیلر که عربستان بازارلری جمله دن «عکاظ» بازاریده هر یپرلردن بیغیلیب، شاعرلر شعرلرنی و خطیب لر خطبه لرنی اؤقییر ایدیلر و ایشیتوچی لر اولر حقیده تنقیدی فکرلرنی بیلدیرر ایدیلر. بیر روایت گه کؤره اوشبو یبرده عرب تانیق لی شاعری «نابغه ذیانی» اوچون بیر چادر تیکر ایدیلر و او اوشبو اؤرینده بولیب شاعرلر شعرلرنی نقد قیلر ایدی (الرادویانی، ۱۳۸۰، ص. ۲۹).

نقد و نظر لردن سؤنگ اینگ بدیعی و گوزهل تانیلگن اثرنی اعزازلب مگه

دیوارلریگە آسیب قویب سۆز اربابلری اوچون کتە مبلغ لر اجرە تیلیشی، تورلی تاریخی دورلرە، انسانلرنی بو حقده بؤلگن ارگانیک علاقەلریدن دلالت بېرەدی. بو اثر هنوزگچە فارس و اۆزبېک تیل لریده ترجمە ایتلمەگن.

اسلام قولوغ مذهبى ظهورى و الله تعالى تمانیدن قرآن کریم نینگ انسان لرگە یوباریلیشى بیلن، اوشبو مقدس کتابده بؤلگن آشکار سۆز معجزه سى و حکمت لى کلامى، بلاغت علم لری حقیده بؤلگن بحث و مناظره لرنى کوچە یتیریب، تاباره رواجلەنیشگە قولەى زمینە یرەتەدی. اوشبو آسمانى کتابده بؤلگن سۆز اعجازى، کوچلى مضمون، اېگە و کېسیم، تشبیه، استعاره و برچه معنوي و لفظي بدیعی گۆزەل لیک لرنى قوللنیشى، اسلام عالمی ده بلاغت عالم لری تمانیدن بیر خیل بدیعی اثرلرنى وجوده گە کېلیشىگە سبب بۆلدى. ابو عبیده معمر بن المثنى (وفاتى ۲۸۰ هجرى) نینگ «مجاز القرآن» اصمە (وفاتى ۲۱۱ هجرى) نینگ «تجنيس» ناملى کتابى، جاحظ (وفاتى ۲۵۵ هجرى) نینگ بیر خیل تصنیف و تألیف لرنى شو حقده بیرینچى کتابلر، دەب تیلگە آلیش ممکن.

بلاغت و ادبی صنعتلر بۇییچە بیرینچى مستقل کتاب صفتیده، البته تانیقلى عالم ابن معز نینگ «البدیع» ناملى اثریدن آت توتیش ممکن. انه شو اثرده ایلک بۆلیب مستقل صورتده اؤن یتتى بدیعی صنعت حقیده سۆز یوریتیلگن، شونینگ دەبک قدامه بن جعفر (وفاتى ۳۳۷ هجرى) نینگ «نقد الشعر» اثرى تألیف ایتیلیشى بیلن، عرب بلاغتینى، اېسكى یونان بلاغتى بیلن مقایسى شکلده اؤرگە نیش، رواجلە باشلەدی خودى شو زمانده بلاغت علم لری توغریسیده ایكى قره مه - قرشى یۆنەلیش پیدا بۆلدى، بولردن بیرى اېسكى عرف و عادتلر و عنعنە لرگە کتە بها بېریب، بلاغت و ادبی صناعات علم لرنى، عرب شعرینى و قرآن و حدیثلر متنى گە موجود قاعده و قانونیتلر یوزه سیدن استخراج قیلیب، شو خیل مسأله لرنى دوام بېریب، رواجلە نیشگە قیزیق، ایکینجى یۆنەلیش اېسه منطق علمى و ارستونینگ شعر فنى و خطابه فنى حقیده گى موجود قاعده - قانونیتلرنى، عرب شعریتی بیلن تطبیق قیلیب، بلاغت حقیده گى بحث و صحبتلرنى، ارستو نظریه سى نینگ تأثیراتى آستیده

تپکشیریب تنظیم ایتیشگه کیریشدی. دهمک، بلاغت عالم لری آره سیده گی شو بحث و مناظره لر در حقیقت بیر خیل بدیعی اثرلرنی و جوگه کپلیشی گه سبب بولدی.

شونینگ دپک بو حقه کته تألیفات گه اېگه بؤلگچ عبدالقاهر جرجانی (وفاتی ۵۳۸ هجری) اؤزی نینگ «دلایل الاعجاز» اثری واسطه سیده، معانی علمی نظریه سینی و «اسرار البلاغه» اثری واسطه سیده بیان علمی نظریه سینی طرح ایتیش بیلن، بلاغت علم لری آره سیده گی اساسی فرق لرنی اجره تیب قویه دی.

معتزله فریقه سیگه منسوب جارالله محمود زمخشری (وفاتی ۵۳۸ هجری) تورلی اثرلرنی جمله دن «کشاف» تفسیری و «اساس البلاغه» ناملی مشهور اثرلری تألیفی بیلن، بلاغت علم لرنی تکامل ایتیش یولیده ینه دقتگه سزاوار آدم لر کؤته ریب، شونینگ دپک عبدالقاهر جرجانی اثرلری آرقه لی بیان ایتیلگن بحث و فکرلرنی، قرآن گه ماسلشتیریب، اؤز فکر و ملاحظه لرنی هم بو حقه کیریتیش بیلن، جرجانی فکرلرنی تکمیل ایتیشگه اوریندی.

بلاغت علمی گه عاید شو دورگچه تألیف ایتیلگن اثرلر و مؤلف لر، قوییده گی لردن عبارت: رُمّانی (وفاتی ۳۸۶ هجری) «النکت فی اعجاز القرآن» ناملی منطق و تشبیه و استعاره حقیقه بیر خیل ادبی بحث لر، باقلاتی (وفاتی ۴۰۳ هجری) نینگ اشعری فریقه سی نینگ خصوصیات حقیقه گی اثری، معتزله فریقه سیگه منسوب عبدالجبار (وفاتی ۴۱۵ هجری) نینگ «اعجاز القرآن» ناملی اثری. شو کبی ابن طباطبا (وفاتی ۳۲۲ هجری) نینگ شعر و بلاغت و عروض علم لری حقیقه «عیارالشعر» اثری، عمّدی (وفاتی ۳۷۱ هجری) نینگ «الموازنه بینا لابی تمام و البحرّی» اثری، ابو هلال عسکری (وفاتی ۳۹۵ هجری) «الصناعتین» ناملی اثری، ابن رشیق قیروانی (وفاتی ۴۶۳ هجری) نینگ شعر و نقد گه عاید «العمده» اثری، ابن سنان خفاجی (وفاتی ۴۶۳ هجری) نینگ «سرالفصاحه» ناملی اثریدن آت توتیش ممکن دیر.

شو دوردن کپین بلاغت علم لریگه عاید اثر یازیش آقیمی ضعیف لشیب قالدی. کپینگی دورلرده قیتگنده شو حقه یازیلگن معتبر اثرلردن بیر، سکاکی (وفاتی ۴۶۳

هجری) نینگ «مفتاح العلوم» اثری حساب لنه دی. او، اوز اثری نینگ اوچینچی قسمی ده صرف و نحو حقیده سوزله گندن کپین معانی، بیان، فصاحت و بلاغت و بدیع گه عاید بیر خیل بحث لر اؤتکز دی. شو حقهده یازیلگن کتاب لردن ینه بیر ضیاء الدین ابوالفتح بن اثیر نینگ «المثل السائر فی ادب الکاتب و الشاعر» ناملی اثر لری دیر.

شولردن کپین اوزاق ییل لر آره سیده بلاغت علم و فن لری گه عاید کؤز گه کؤرینر لی اثر تالیف اپتلمی قالدی. کپین خطیب قزوینی (وفاتی ۷۳۹ هجری) سکاکی نینگ «مفتاح العلوم» اثریده گی معانی، بیان و بدیع علم لری بویچه بحث لردن خلاصه چقه ریش گه اینتیلیب و شوندن کپین تورلی بلاغت عالم لری قزوینی، سکاکی نی اثر لری گه ایزد اشلیک قیلیب، اونگه خیل مه خیل شرح لر یازیش بیلن شغلنن قالدیلر. شو حقهده یازیلگن معروف شرح لری قطاری ده علامه سعد الدین مسعود تفتازانی (وفاتی ۷۹۱ هجری) نینگ «مطول» و «مختصر المعانی» اثر لری دن آت توتیش ممکن. دهمک، اوشبو اثر یازیلیش تاریخیدن باشلپ حاضر گچه تورلی دارالفنون لر، علمیه حوزه لر و یوکسک اؤقوو یورت لرده معتبر کتاب لر قطاری دن اؤرین اپگلب و اعتبار لی علمی منبع صفتی ده تپکشیریلیب کیلماقده. اسلام عالمیده شعر وزن لری حقیده، ایلک مرته فکر یوریتیب، عروض علمی نی اساس چیسسی سنلگن خلیل بن احمد البصری اهدی. او هجری ۱۰۰- ییلده توغیلیب ۱۷۰ ییلده وفات اپتگنی تاریخی منبع لرده قید اپتیلگن. او، عروض علمی نی اساس قویشده، عرب شعریتی اوچون (۱۵) عروضی بحر نی اؤلچب، اساس قویدی. اوندن کپینگی عروض عالم لری دن بیر، اخفش اوسط نامی بیلن مشهور بؤلگن ابوالحسن سعید بلخی (وفاتی ۲۱۵ هجری) نینگ بیر بحر نی اونگه قوشیب، کپین خراسان عروض دان لری واسطه سیده ینگنی دن ینه اوچ بحر اولر سانگی قوشیلیب، بو آرقه لی عرب و فارس و تورکی عروضی وزن لرنی سانگی (۱۹) وزن یا بحر گه بیته دی.

دهمک، تورلی دور لرده منسوب اسلامی اولکه لرده گی دانش مند و بلاغت عالم لری اوشبو علم گه عاید فقط بدیع، عروض و قافیه فن لری گه کته بها بهریب، بیان و معانی

فن لریده انچه لیک قیزیقه گنلر. عروض علمیده یازیلیب، شو زمانگه قدر فقط اسم لری بیزگه یتیب کبلگن اثرلر قطاریده ابو یوسف عروضی و ابو العالی شوشتری نینگ عروض فنی گه عاید یازیلگن اثری. تورتینچی هجری عصر آخری و بشینچی عصر باشلری شاعری، بهرامی سرخسی نینگ «خجسته نامه»، «غایه العروضین» و «کنز القافیه» ناملی اثرلریدن مثال صورته آت توتیش ممکن. شونینگ دپک بشینچی هجری عصرده تألیف ایتیلگن محمد بن عمر الرادویانی نینگ «ترجمان البلاغه» اثری هم اوز اؤرنی ده بلاغت علم و فن لرینی تکامل ایتیشی یولیده مهم رؤل اؤینه دی. رشید و طواط بیرینچیده «ترجمان البلاغه» اثریده گی مضمون لرنی المشتیریب، اونی کمچیلیک لرینی تکمیل قیلش نیتی ده ایدی، لپکن او کتاب نینگ تأثیراتی آستیده ینگ بییر فکر و ملاحظه کیریتیش مجالینی تاپه آلمه گندن، اوز مطلبی گه ابریشه آلمه دی.

عروض و قافیه حقیده معتبر اثرلر قطاریده شمس قیس رازی نینگ ۶۳۰ هجری ییلده تألیف ایتیلگن «المعجم فی معاییر اشعار عجم» اثری و خواجه نصیرالدین طوسی (وفاتی ۶۷۲ هجری) نینگ قافیه و عروض حقیده یازگن «معیار الاشعار» اثریدن آت توتیش ممکن. اوشبو آخرگی اثر نینگ مؤلفی اوز کتابی نینگ سؤز باشی سیده شعر حقیده علمی و فلسفی تعریف لر بیریش دن کین اساسی بحث لرگه کیریشه دی. شونینگ دپک، سکیزینچی هجری عصر شاعر و یازوویچیسی بؤلگچ شرف الدین حسن بن محمد رامی تبریزی یازگن اثر هم در حقیقت ایلگری ایتیب اؤتگنیمیز دپک رشید الدین و طواط نینگ شو اسم لی کتابینی بی واسطه شرح و بستی حساب لنده دی، اوشبو کتاب آتمیش بابگه تألیف ایتیلیب، اونینگ اهللیک بابی رشید الدین و طواط سؤزلرینی شرحی دن عبارت بولیب، قالگن اؤن فصلی سؤنگی عالم لر اصطلاحاتینی اوز ایچیکه آله دی. شو کبی عروض و قافیه فن لر یگه عاید یازیلگن اثرلردن ینه بییری محمود بن عمر نجاتی نینگ (عروض نجاتی) نامی بیلن مشهور بؤلگن «الکافیه» اثری دیر.

شو کبی عروض علمی حقیده یازیلگن کتاب لر قطاریده محمد بن خالد القریشی

ادبی فنلر نینگ قیسقچه تاریخی / ۱۳

اثری، وحید تبریزی نینگ عروض، بدیع و قافیہ گہ عاید «جامع مختصر» اثرگہ در حقیقت اوندن آلدینگی اثرلردن، اوشبو اثرلر تالیف ایتیشده بی واسطه فایده لیلگن لیگی معلوم دیر. شونگه اؤخشش توفقیزینچی عصرده تالیف ایتیلگن اثرلر جمله سیدن مولانا جامی قلمیگه منسوب «قافیہ علمی حقیده رساله» و «رساله فی العروض» و امیر علی شیرنوی بیلن زمان داش شاعر مولانا سیفی بخاری نینگ «رساله عروض سیفی» همده سلطان حسین بايقرا درباریگه خدمت قیلوچی تاریخ چی عالم ملا حسین واعظ کاشفی «بدایع الافکار فی صنایع الاشعار» و قافیہ علمی گہ عاید، عطاء الله محمدالحسینی قلمی گہ منسوب رساله لریدن آت توتیش ممکن دیر (امینی، ۱۳۹۰، ص. ۶۰).

تورک عالمی ده ادبی فنلر و عروض حقیده اثر یازیش تاریخی توفقیزینچی هجری عصرگه باریب تاقیله دی. تورک اؤزبیک شعریتیده عروض علمی گہ عاید، مستقل صورت ده اثر یازگن شاعر و دانش مند امیر علی شیرنوی حسابلنهدی اونینگ «میزان الاوزان» ناملی اثری تورکی شعرلر وزینسی اؤلچاوی اوچون دقتگه سزاوار. شونینگ دپک بویوک دولت و سؤز اربابی ظهیرالدین محمد بابر نینگ اؤزبیک شعریتی وزنی حقیده یازیلگن «مختصر» اثری هم مهم اثرلردن بیریدیر. ظهیرالدین محمد بابر اوشبو اثری آرقه لی عروض علمیده ۲۰ و ۲۱ نچی بحر سنلگچ «عمیق» و «عریض» بحرلرینی وضع ایتگنیدن سؤزلب، تورکی شعرلر نینگ وزنی و اولر نینگ خصوصیتی حقیده قیمتلی معلومات قید قیلیب اؤته دی.

ادبی فنلر - ادبیات شناسلیک نینگ بیر بۆلیمی صفتیده

سؤزلر نینگ بدیعی قوللنیش اصوللری و ادبی اثر نینگ شکل و معنا جهتدن گؤزه لیک لری و انسان تويفو و احساس لریگه تأثیر کورستوچی تمانلرینی اؤرگنه دیگن، مطالعه و تحقیق قیله دیگن علمنی «ادبی فنون» دپ اته ییدیلر (جوزجانی، ۱۳۸۷، ص. ۱).

ادبی فن لری سۆز (نظم - نثر) نینگ گۆزەللىكلرى حقیده بحث قیلهدیگن بیر خیل فن و صنعت لری تۆپلمى دن عبارت دیر. معلوم که ادبیات کۆپ قیرەلى (کثیرالجوانب) حادثه دیر و شو سببلى، ادبی فنون هم اونینگ مختلف قیرەلرینی اۆرگەنیش اوچون علیحده قسم لرگە بۆلینه دی.

ادبی فنون ادبیات شناس لیک علمی نینگ قسم لریدن بیرى بۆلیب، شونده ی قاعده و قانون لری ایضاح لىش بیلن شغللنه دی که اولرگە اساس لیب ادبی اثرده گى لفظی و معنوی گۆزەللىکلر و نازک خیال لیک لری توشونیش و اولر بیلن معنوی لذت لنىش ممکن بۆله دی.

بیان، بدیع و معانی علم لری بیغیندیسی (مجموعه سی) نی بیانی علوم یا ادبی فنون دهب اته یدیلر. بعضاً عروض و قافیه علمی نی هم ادبی فنون گە شامل و تېگیشلى دهب بیله دیلر (لیب، ۱۳۸۸، ص. ۶).

دېمک ادبی فن لری تورلی آت و عباره لر جمله دن (ادبی فنون، بلاغت فن لری، ادبی صنعت لری و بلاغت فنونی، فصاحت و بلاغت علم لری) آت لری بیلن مشهور بۆلیب، عموماً نظم و نثر بۆیجه تعلیمات بېرووچى علم و فن لردن عبارت. البته اوشبو قاعده قانونیت و یۆل - یوریق لری اۆرگەنیش بیلن شاعر، یازووچى و اوقووچى ادبی متن لری (نظم - نثر) ده بۆلگن صنعت لری، لطافت و گۆزەللىکلردن خبردار بۆلیشى بیلن بیرگە عادى سۆزنى هنری سۆزدن اجره تیش قابلیتی گە اېگه بۆله دی.

ادبی فن لری یاردمیده ادبیات اوقووچىسى شعر اوقیش و عادى نثر و عباره لری اوقیش فرقی بیله دی، ادبی سۆز نینگ خصوصیت لریدن بۆلگن ادبی لطافت و گۆزه - ل لیک لردن خبردار بۆلیب و ایستیک (زیبایی شناس) لیک قابلیتی کوچه یه دی (امینی، ۱۳۹۰، ص. ۲۲).

بلاغت علم لری نینگ استاد لری کلام گە بلاغت بیغیشلاوچى لطایف و محسنات (گۆزەل لیک لری) نی یا که کلام بلاغت اصول لری یعنی معانی و بیان آرقه لى کسب اېته دیگن نزاکت لری ایچکی گۆزەل لیک لری یا «ذاتی گۆزەل لیک لری» دیدیلر. کلام و

سۆزگە بدیعی صنعت لری یۆلی بیلن یوکلنەدیگن و عارض بۆلەدیگن گۆزەل لیک لرنی تشقی گۆزەل لیک لری یا «عرضی گۆزەل لیک لری» دەپ اتەدیدیلر.

معانی، بیان و بدیع علم لری مجموعینی «بلاغت علم لری» دیدیدیلر. اونینگ صنعت لرنی اېسه، «بدیعی صنعت لری» یا بدیعی محسنات، یا که بدایع دیدیدیلر (لیب، ۱۳۸۸، ص. ۷).

ادبی فنون (بدیعی اثر) نینگ اساسی مقصدی و وظیفه لری

انسان فعالیت نینگ محصولی موسیقی، رسام لیک، هیکل تراش لیک، تیاتر، کنا، عملی صنعت سینگری صنعت نینگ معین توریگە منسوب اثر لری بدیعی اثر دیر. شو باعث بدیعی اثر تهر مینی صنعت نینگ برچه تور لریگە تېگیشلی دیر. شعر، داستان، درامه، قصه حکایه سینگری سۆز صنعت گە دخلدار اثر لری «ادبی - بدیعی» اثر دیر. لېکن کۆپینچە هر قندهی شعر، داستان، درامه، رومان، قصه، حکایه «بدیعی» اثر دەپ یوریتیلەدی (الوغ، ۱۳۹۶، ص. ۳۹).

اوزاق زمان لردن اۆتیب کېلە یاتگن، حیات حادثه لری و انسان تصویری یارقین عکس اېتیرگن اثر لری، جمله دن نوایی نینگ دېوان لری، بابر، مشرب شعر لری بدیعی اثر حیات واقعی لیگی نینگ تصویر واسطه سی ده گی افاده سی دیر. بدیعی اثر ده حیات معین قیرە سی بیر یخلیت لیک کسب اېتیب، تصویر لنه دی. اونینگ بو منظره سیده بیرار - بیرار واقع لیک اونده گی آدم لری فعل - اطواری دنیا قره شی، اینتیلیش تورמוש طرزی، کینیش بیر - بیر ی بیلن اوز ارا معامله - مناسبتی کبی لری نمایان بۆلە دی. شونینگ اوجون هر بیر برکمال بدیعی اثر اوز دوری نینگ اوزیگە خاص کوزگوسی دور. «ادبی اثر» همده «ادبی - بدیعی اثر» توشونچه لری بیر - بیریدن معین درجه ده فرق قیلە دی. «ادبی اثر توشونچه سی نینگ قمرای دایره سی کینگ بۆلیب، «ادبی - بدیعی اثر» اونینگ ترکیبی گە کیره دی. حکایه، قصه، رومان، سیاحت نامه، ژانر لریده گی اثر لرنینگ برچه سی ادبی اثر دیر. حکایه، قصه، رومان اېسه بدیعی اثر دیر (الوغ، ۱۳۹۶، ص. ۴۰).

البتہ، تاریخی، علمی اثرلرده ہم دور اوز افادہ سینی تاپہدی. بیراق بدیعی اثرلر اولردن جدی فرق قیلیب، دور کیشی لر نینگ تورموش طرزى، اولر نینگ اینتیلیشى، دنیا قره شی، قیزیقیشی، سہوگی، محبت، قیغو- قووانچلر فقط بدیعی اثرلرده گینه اوزی نینگ انیق افادہ سینی تاپہدی. عبدالله قادری نینگ «اوتکن کونلر» آی بېک نینگ «نوی» رومان لریده دور کیشی لر نینگ حیات طرزى جانلی چیزیب بېریلگن.

بدیعی اثر نینگ اساسی مقصدی اېسہ انه شو انسان حیاتیدہ گی بار حقیقت نی گودہ لنتیریش و اوشہ اساس دە کیشی لر کریکتیرینی اولر نینگ اوی کېچینمہ لرینی، فکرینی، دنیا قره شی باییتیشی، توغولرینی یوکسلتیریش دیر. دېمک، بدیعی اثر کیشی لرگہ حیات حقیقده و اوزی توغریسیدہ بیلیم، معرفت برہدی. علمی اثرلر اېسہ بیرار-بیرار واقعه - حادثہ نرسہ نینگ معلوم بیر جھتی خصوصی دە معلومات تقدیم قیلہدی. علمی اثرده اثبات لنگن، انقلنگن، حقیقت لر بیان ایتلہدی. بدیعی اثرلرده اېسہ بیرار ایشنی بجرہ یاتگن یا کہ بیرار حالت گہ توشیب قالگن آدم نینگ قلییدہ، خیالی دە قندہی اوزگریش لر کېچہ یاتگنی کورسہ تیلہدی (الوغ، ۱۳۹۶، ص. ۴۰).

سؤز صنعتی اثرلری انه شو جھتی بیلن اوقو وچی لر نینگ آنگی گہ، حس- توغولر یگہ تاثیر قیلیب، اولر نینگ قلبی دە عالی جناب حس لر، اېزگو فکرلر اویغاتہدی. البتہ، صنعت نینگ باشقہ تورلری کیشی نینگ آنگی و قلبی گہ تاثیر کورسہدی. مثلاً: مهارت لی مصور قوللگن یارقین بویاق لر منظرہ لری نینگ ایلگری اعتبار قیلنمہ گن قیرہ لرینی آچیب کورسہدی. اونگہ قرہب توریب کونگلی دە پاکیزہ حس لر اویغانہدی. کمپوزیتور، بستہ کار یازگن کویلر، سؤزلر جؤرلیگیدہ اجرا قیلگندہ یا کہ خوانندہ شیرہ لی آوازده قوشیق کویلہ گندہ کیشی اوزیدہ تعریف لب بولمس، غیر طبیعی اوزگریش حس سېزہدی و بو حالت بوتون وجودنی قمرہب آلہدی. آسمان گہ بوی چؤزگن، تورلی نقش و رنگلر بیلن ایشلاو بېریلگن، اوزیگہ خاص شکل دە قوریلگن قدیمی مدرسہ منارہ مقبرہ لر ہم حیرت لنتیرہدی. ادبیات نینگ باش موضوعی انسان بؤلگنی باعث اونینگ خیلہ خیل حالت، حرکت، اینتیلیش لری بدیعی اثر اوچون بحث بؤلہ آلہدی. لېکن، بدیعی اثرده گودہ لنتیریلگن

واقعه-حادثه لر حیات ده روی بېرگن یا که بؤلشینی ممکن واقعه لرنینگ شونچه که بیانی اېمس، بلکه اولرنینگ معین نقطه نظریدن قیته ایشلنگن شکل دیر. حکایه، رومان، قصّه ده و داستان ده قهرمان لر حیاتی نینگ معلوم بیر وقت آره لیغیده گی کپچمیش- کپچیرمیش لری قلم گه آینه دی و اولر پرسوناژلری فعل- اطواری، کریکتری خصوصی ده (البته اولر اساسی قهرمان یا که بدیعی کریکتر درجه سیده گی قهرمان بؤلسه) معین تصور اویغاته دی. بونده ی ثمرگه اېسه بدیعی اثر نینگ شکل و مضمون و غایه، سوژه و کمپوز، بدیعی تیل سینگری واسطه لر متناسب لیگی یاردمیده ابریشیله دی. هر قنده ی بدیعی اثر شکل و مضمون، موضوع و غایه سوژه و کمپوز سینگری عنصرلردن تشکیل تاپه دی (الوغ، ۱۳۹۶، ص. ۴۱).

بیراق هر قنده ی بدیعی اثر موجود لیگی نینگ باش اساسی اونینگ تیلی دیر. تیل بدیعی اثر نینگ جانی، قانی، اوریب تورگن یوره گی دیر. انه شو تینچ اساس قنچه لیک جازبه دار، تینیق، جانلی بؤلسه، بدیعی اثر شونچه لیک برکمال، تأثیرچن بوله دی. بدیعی اثر شکل و مضمونی ده گی مکمل لیک هم، اونده گی موضوع و غایه نینگ یارقین لیگی هم سوژه و کمپوز نینگ قیزیقرلی، اوز ارا موافق لیگی هم اولاً، ایجاد کار نینگ سؤز قوللش، اونی تنلش، ایشله تیش مهارتی گه باغلیق دیر. مصور، نقاش، هیکل تراش، کمپوزیتور، بسته کار ابریشمیدینگن حیات حقیقت لرینی یازووجی، شاعر درامه تورگه سؤز آرقه لی گودلتیره دی. او انسان نینگ کؤنگلی ده گی کپچینه- لرنی، روحی عذاب لیش لرنی، ایکیلنیش، قینه لیش لرینی تأثیرچن افاده اېته دی.

صنعت نینگ هیچ بیر ساحه سی انسان نینگ بو حالت لرینی- اونینگ قلب دنیا سینی بدیعی اثرچه لیک کهنک یارقین، جانلی عکس اېتیریب بیره آلمیدی. البته، بدیعی فلم لرده هم قهرمان لرنینگ قووانچ و تشویش لری، تأثیرچن گوده لنتیریه دی. اولر تماشا باین لرنی قووانتیریش، هیجان لنتیریب یوباریش یا که قیغوگه چؤمدیریب، بیغله تیش، عذاب گه سالینیشی ممکن. بیراق کیشی لرنی قووانتیره دیگن انه شو فلم لر ضمیریده هم اولاً بدیعی اثر توره دی. اکتیورلر انه شو بدیعی اثر- سناریوده گی قهرمان لر رؤلینی اجرا اېته دی. هر بیر نرسه-حادثه اؤزیگه خاص شکل و مضمون گه

اېگه دیر. شکل و مضمون نرسه - حادثه موجودلیگی نینگ نمایان بولیش طرزى دیر. اولر بیر- بیرلری بیلن مستحکم باغلیق دیر. بديعی اثرده هم حیات واقع لیگی معین شکلده افاده لنه دی. واقعه- حادثه لرنینگ تشقی کورینیشی عکس ایتیریش آرقه لی اولرنینگ ایچکی ماهیتینی گوده لنتیریش اثر نینگ شکل و مضمونى دیر. رومان، حکایه، قصه، داستان شکلی دپلگنده تصویرلرنینگ اوزارا مناسبت لری، اولری بیلن باغلیق واقعه - حادثه لردن کبلیب چیه دیگن سوژه واقعه لرنینگ جایلیشیش ترتیبی نظرده توتیلده دی. انه شو تصویر حرکت، فعالیت، اثر سوژه سی و کمپوزی نینگ معلوم مقصدگه یؤنلتیریلگنی اېسه اوشه اثر نینگ مضمونینی بېلگی لیدی. هر بیر اثر نینگ متنى معین معنا بیلن چمبر چس باغلیق بولیب، او مؤلف نینگ مقصدینی، کوزده توتگن غایه سینى افاده قیلده دی (الوغ، ۱۳۹۶، ص. ۴۲).

ادبی فن لرن موضوعی نینگ اهمیتی

ادبی فنون حقیده یازیلگن اثرلر تورکی - اوزبکی تیلده نهایت آزدیر. شونینگدېک ادبی فنون اوزبیک تیلی و ادبیاتی بولیمیده اساسی مضمون صفتی ده اوقیلیشى گه بناء، بونده ی اثرلر یازیلیشى کبره ک توشونیلیب کبله جکده گی اوقو وچی لرنینگ بو توغریده گی کمچی لیک لری حل بولیش مسأله لری کبره ک. شونگه کوره، ادبی فنون هم ادبیات شناس لیک علم لری نینگ بیر تورى بولمیش، اونده سؤز چیرایلیگی و گؤزه ل لیگی نظم-نثر قالبی ده کوچه ییب تانیله دی. بونده ی حالتی ادبی فنون تېکشیریب هر قنده ی تیل و ادبیات ده گی بديعی-ادبی قیمتی بارلیگی کورسه تیلده دی. معلوم که بديعی ادبیات هنرنینگ بیر تورى صفتی ده واقعی لیک نی و اونگه تېگیشلی حادثه لرنی ینگره تیب تصویر لیدی. ادبیات واقع لیک نی تصویرلش اوچون فقط بیر واسطه گه اېگه؛ او واسطه اېسه انسان نطقینی تشکیل قیلووچی سؤزلردن عبارت دیر. سؤزلر عادى حالت و شکلده ایشله تیلگن حالده انسان توغولری و کپچینه سیگه تأثیر قیلمیدی. نتیجه ده ادبی اثر هم اؤرتگه کبلمیدی. ادبی اثر یره-

تیش اوچون سۆزلر شاعر و یازووجی لر تمانیدن بدیعی شکل دە قوللنەدی. انە شو سبیلی ادبی اثر حقیقی هنر صفتی دە وجودگە کبلەدی. سۆزلرنینگ بدیعی قوللنیش اصول لری و ادبی اثرنینگ شکل و معنا جهت دن گۆزەل لیک لری و انسان تویغولریگە تأثیر کۆرسەتیش بیلن بدیعی ادبیات تېکشیریشگە کۆرە، ادبی اثر دەگی لفظی و معنوی گۆزەل لیک لرنی شاعر و یازووجی لرنینگ کلامی دە اوچرە شووی بیلن هر قندە تیل و ادبیاتی دەگی بدیعی اثر اهمیتی نی کۆرسەتیش گە اساس لنیب، اوشە اثرنینگ ادبی لیگینی یوقاری درجە دە آرتە بارەدی.

شوندە ی قیلیب، بدیعی سۆزلرنینگ اهمیتی حقیقە سۆز قاتیرگندە، بو سۆزلر صنعت شکل لرنی اۆزینگە آلیش بیلن کلام نینگ معناسی گە نازک لیک، چیرای لیک و آهنگ داش لیک نی اضافە قیلەدی. منشور سۆزلرنی موزون و منظوم صورت دە شکللتیریب، سۆزلرگە معنوی باغلیق لیک ایجاد ایتیپ ادیب، شاعر و یازووجی لرنینگ کلامی بدیعی لشیب اوقووجی دەگی علاقە کۆپەییپ بارەدی.

دېمک، بدیع علمی آرقەلی سۆز و کلام نینگ بلاغتی حاصل بۆلیشیدن سۆنگ گۆزەل تمان لری و حُسنی تانیلیب بېلگیلنەدی. یعنی بدیعی صنعت لر فقط اوشە پیتدەگینە سۆزینگ معنا و شکل جهت دن حُسن گۆزەل لیگی نی و تأثیر چن لیک نی افادە قیلووجی اوندن آلدین قید بۆلینگن شاعر و یازووجی نینگ بدیعی لیک تیلی بۆلمیش بدیعی - بلاغت زیوری بیلن بدیعی اثر مضمونینی آچیش اوچون بېزە تیلەدی.

معلوم کە، شعری صنعت لر ادبی فنون دەگی بحث بۆلیشی اساسی دە بدیعی اثر دە افادە لنگن غایە لرنینگ حیاتی راق، تأثیر چن راق افادە لشیگە، لیریک و ایپیک تمثال لرنینگ یارقین راق گودە لنتیریش گە، مثال لر، بیت لر، بندلرنینگ لفظی موسیقی لیگی و جازبە دار لیگی نی تأمین لش گە خدمت قیلەدېگن بۆلسە - دە، ادبی فنون هم قندە تیل و اسلوب لر بیلن افادە ایتیشینی تېکشیریپ، قنچە لیک بدیعی - ادبی اهمیتی نی کۆرسەتیش گە خدمت قیلەدی (قرداش، ۱۳۹۲، ص. ۳۷).

بدیعی اثر حقیده تعلیمات

اؤزبېك تیلی و ادبیاتی گه کیرگن طلبه لر، تیل و ادبیات متخصصی بؤلېب، بیتیشیش نی کبله جک ده بیرینگیز اؤقتووچی، بیرینگیز ادبیات شناس، ینه بیرینگیز تیل شناس صفتی ده فعالیت یوریتیشنی نیت قیلگنسیز، بناء تیل و ادبیات نی چوقورلش تیریلگن طرزده، علمی اساس ده اؤرگه نیشینگیز کپره ک. بونینگ اوجون ادبی فن لر نینگ (بدیع علمی) نی جدی فن ایکن لیگینی، اوندگی معلومات لرنی ذهنی میزده تصور قیله آلیشمیز ممکن. ادبیات شناس لیک نینگ اؤرگه نیلیشی آسان بیر ساحه بؤلشی ممکن. بیراق بو یوزه گی تصور دیر.

ادبیات شناس لیک علمی ییلن تنیشیب بارگینگیز سری بدیعی ادبیات بدیعی اثر کبی توشونچه لر نینگ انچه مرکب حادثه ایکن لیگینی، کانکریت بدیعی اثرنی تحلیل قیلش اونینگ بدیعی قیمتینی بېلگیش فن نینگ باشقه ساحه لریده گی ایزلنیش لریدن، آسان کؤچمس لیگینی انگلب باره سیز. ادبیات شناس لیک نینگ چینه - کم علم ایکن لیگینی انگلش اوجون اونی بیر تیزیم صفتی ده تصور قیلش ضرور دیر. ادبی فن لر مضمونی دوامیده ادبیات شناس لیک فنی ییلن ایلك بار سیستمی روشده تیشیله دی، زیرا مضمون نینگ مقصدی هم معلّم تربیه لش یورتیده و عالی اوقوو یورتلریده آلینگن ادبی - نظری علم لرینگیزنی معین بیر تیزیمگه کپتیریش و مستحکم لشدن عبارت دیر.

ادبیات شناس لیک فنی عنعنه گه کؤره اوچته کته قسم گه بؤلینیب اؤرگه نیله دی. مضمون نینگ بیرینچی بؤلیمی «بدیعی ادبیات حقیده تعلیمات» دېب ناملیب بونده بدیعی ادبیات نینگ ماهیتی، اونینگ جمعیتی ده گی اؤرنی و وظیفه لری کبی مثل لر خصوصی ده سؤز یوریتيله دی. بدیعی ادبیات نینگ ایگی تاملمه ماهیتی، بیر تماندن صنعت ساحه سی، ایکنچگی تماندن اجتماعی آنگ شکیلی ایکن لیگی؛ بدیعی ادبیات نی صنعت گه کیریتووچی تصویری لیک و تصویر توشونچه لری عین شو بؤلیم ده اؤرگه نیله دی، بدیعی ادبیات ماهیتی نی یخشی تصور اېته آلگن طلبه گینه بو

کونگی ادبیات شناس لیک دە بحث لی بۆلیب تورگن معمالری ماھیتی نی انگلشی ، یقین کبلە جکدە اولرگە نسبتاً اۆز موقعینی بیلگی لی آلیش ممکن بۆلەدی .

بدیعی ادبیات نینگ اجتماعی آنگ ساحة سی صفتی دە اجتماعی آنگ نینگ باشقە شکل لری بیلن علاقه سی ، اولر نینگ آره سیدە توتگن اۆرنی ، اولر بیلن علاقه سی ، اۆزینگە خاص لیگی کبی مسألە لر هم شو بۆلیم دە کورینیلەدی . شونینگ دپک بدیعی ادبیات نینگ باشقە صنعت تورلری بیلن مشترک و فرق لی تمان لری ، اولر بیلن علاقه نینگ رواجی دە گی اھمیتی کوزە تیلەدی . اوشبو بۆلیم دە کورینە دیگن مسألە لر انچه مرکب ، توشونیلیشی قیین راق .

«بدیعی اثر حقیقە تعلیمات» بۆلیمی دە بدیعی اثر توزیلیشی ، اونینگ شکلی و مضمون تمان لری اۆرگە نیلەدی . بدیعی اثرنی تحلیل قیلە بیلش اونینگ ماھیتی یا قیمتی نی اؤقوچی گە بیتکزیب بېریش اوچون ، اولاً اونینگ قندە ی ترکیب لنگینی اونی تشکیل اېتە یاتگن عنصرلری نینگ اۆز ارا علاقه لرینی یارقین تصور قیلش ضرور دیر . شونگە کۆرە بو بۆلیم دە بدیعی اثر ، کامپازیت سیاسی ، بدیعی تیل انسان تصویرینی یرە تیش یؤل لری و واسطە لری کبی قطار مهم مسألە لر کۆریب چیقیلەدی . اوشبو بۆلیم دە اۆرگە نیلوچی مسألە لر سیزنی بدیعی اثرنی بدیعی جهت دن تحلیل قیلیشگە تیار لیدی ، بونینگ اوچون ضرور نظری بیلیم لر بیلن قورال لتیریلیشی ضرور (الوغ ، ۱۳۹۶ ، ص . ۲۱۵) .

فصل خلاصه سی

ادبی فن لار تورلی آت و عباره لر جمله دن (ادبی فنون، بلاغت فن لری، ادبی صناعات و بلاغت فنونی، فصاحت و بلاغت علم لری) نام لری بیلن مشهور بؤلگن.

ادبی فن لار یاردمیده ادبیات اوقو وچی سی شعر اوقیش و عادّی نشر یاکه عباره اوقیشنی فرقی نی بیلیم، ادبی سؤزنینگ ذاتی خصلت لریدن بؤلگن ادبی لطافت و گۆزهل لیک لردن خبردار بولیم، بو آرقه لی اؤزینی زیبایی شناس لیک قابلیتی نی کوچه یتیره دی. سؤزلرنینگ بدیعی قوللنیش اصول لری و ادبی اثرنینگ شکل و معنا جهتدن گۆزهل لیک لری و انسان تویغو و احساس لریگه تأثیر کورستووچی تمان لرینی اؤرگنه دیگن، مطالعه و تحقیق قیله دیگن علمی «ادبی فنون» دېب اته یدیلر.

ادبی فنون ادبیات شناس لیک علمی نینگ قسم لریدن بیری بولیم، شونده ی قاعده و قانون لرنی ایضاح لش بیلن شغللنه دی که اولرگه اساس لیب ادبی اثر ده گی لفظی و معنوی گۆزهل لیک لر و نازک خیال لیک لرنی توشونیش و اولر بیلن معنوی لذت لنیش ممکن بوله دی.

سؤال لر و تاپشیریق لر

بیرینچی بؤلیم: تشریحی سؤراق لر

۱. اېسکی زمان لردن بویاققە، ادبی فن لر مضمونی گە، قیزیقتیره دیگن اثر لر قیسی لردن عبارت دیر؟

۲. ایریم یازووجی لر، بدیع حقیده گی قیدیریش لرنی، قیسی اولوس لر ادبیاتچی لریگە تېگیشلی دېب بیله دیر؟

۳. جاهلیت دوریده گی عرب لرنینگ شاعرلیک و ادبیاتی حقیده معلومات بیرینگ.

۴. «مجاز القرآن» قیسی عالم نینگ اثری دیر؟

۵. بلاغت و ادبی صنعت لر، بیرینچی مستقل کتاب صفتی ده، قیسی عالم نینگ کتابی بولیب، اوشه کتاب نینگ آتی نیمه دیر؟

۶. بدیعی اثر لرنی وجودگە کبلیشی سببی نیمه دیر؟ معلومات بېرینگ؟

۷. «غایة العروضین» و «کنز القافیة» کیم نینگ اثری دیر؟

۸. بدیعی ادبیات نینگ اجتماعی آنک ساحة سی صفتی ده، اجتماعی آنک نینگ باشقە شکل لر بیلن علاقه سی اولرنینگ آره سیده گی توتگن

اؤرنی، اؤزیگە خاص لیگی کبی مسألە لر قیسی بؤلیم ده اؤرگنیلە دی؟

۹. ادبی فنون، باشقە قیسی آتار بیلن مشهور دیر؟

۱۰. ادبی- بدیعی اثر حقیده معلومات بېرینگ؟

ایکینچی بؤلیم: تورت جواب لیک سؤراق لر

۱۱. ادب لغت ده:

الف) ظرافت، بیلیم، هنر، یخشی اخلاق، هنر نینگ مقدارینی سقلش.

ب) یخشی سؤزلش، یخشی معاشرت و حرمت معناسینی انگلته دی.

ج) ادب سؤزی نینگ عمومی توشونچه سی، یازووجی نینگ منظوم یا منثور آرقه لی یوزه گە چیقە دیگن ایچکی احساسی دیر.

د) اوشبو یوقاریده گی اوچله جواب هم توغری دیر.

۱۲. ادبی فنون مضمونی عنعنەگە كۆرە:

(الف) ایكى قسمگە بۆلینه دی.

(ب) اوچ قسمگە بۆلینه دی.

(ج) تۆرت قسمگە بۆلینه دی.

(د) بېش قسمگە بۆلینه دی.

۱۳. ابو عبیدە معمّر بن المثنى نینگ وفات تاریخی:

(الف) ۲۸۰ ھجری ییلى.

(ب) ۲۷۰ ھجری ییلى.

(ج) ۲۹۰ ھجری ییلى.

(د) اوچاوی ھم ناتوغری دیر.

۱۴. مجاز القرآن:

(الف) ابو عبیدە نینگ کتابی دیر.

(ب) اصمغ نینگ کتابی دیر.

(ج) ابن معتز نینگ کتابی دیر.

(د) ھېچ بیرینیکی اېمس.

۱۵. نقد الشعر:

(الف) قدامە بن جعفر نینگ اثری دیر.

(ب) بابرنینگ اثری دیر.

(ج) نوایی نینگ اثری دیر.

(د) ابن معتز نینگ اثری دیر.

اوچینچی بۆلیم: توغری و ناتوغری سؤراق لار

۱۶. مفتاح العلوم، سکاکی نینگ اثری دیر ().

۱۷. «عیار الشعر» ابو ھلال عسکری نینگ اثری دیر ().

۱۸. «خجستە نامە»، «غایت العروضین»، و «کنز القافیہ» ابو یوسف عروضی نینگ

اثر لری دن دیر ().

ادبي فن لرنينگ فيسقيچه تاريخي / ۲۵

۱۹. تورک عالمی ده ادبي فن لر و عروض حقيده اثر يازيش تاريخي ۷-هجري

عصرگه باريب تاقيه دی ().

۲۰. تورک- اوزبېک شعريتي ده عروض علمي گه عايد، مستقل صورت ده اثر

يازگن شاعر و دانش مند ظهيرالدين محمد بابردير ().

فایده‌نیلنگن ادبیات لُر روی خطی

الوغ، عبدالله. (۱۳۹۶). ادبیات شناس لیک نظر به سی. تاشکبنت: غفور غلام نامیده-

گی نشریات مطبعه ایجادى اویى.

الرادویانی، محمد عمر. (۱۳۸۰). ترجمان البلاغه. به اهتمام، تصحیح و حواشی

ظهیرالدین محمد بابر دیوانی ده قوللنیلنگن بدیعی صنعت لُر احمد آتش. تهران:

دانشگاه تهران.

امینی، محمد کاظم. (۱۳۹۰). ادبی فن لُر. میمنه: میمنه اپرکین.

جوزجانی، حفیظی. (۱۳۸۷). ادبی فن لُر. جوزجان: ظهیرالدین محمد بابر فرهنگى

انجمنی نینگ نشری.

شمیسا، سیروس. (۱۳۸۳). انواع ادبی. تهران: میترا.

قرداش، بشیر احمد. (۱۳۹۲) بابر دیوانی ده قوللنیلنگن بدیعی صنعت لُر. تالقان: تخار

بیلیم یورتی نینگ اوزبیک تیلی و ادبیاتی بولیمی.

لیب، سید محمد عالم. (۱۳۸۸). ادبی فن لُر. مزارشریف: بیلیم یورتی نینگ اوزبیک

تیلی و ادبیاتی بولیمی.

ايگىنچى فصل

بديعي تصوير واسطه لرى

اۋرگە نىش مقصد لرى

اۋقوۋچى لىر اوشبو فصل نىنگ اۋقىش لرى بىلن :

- اۋبرز اصطلاح سىنى بىلىپ آلەدى لىر .
 - اۋبرز اتمەسى حقىدە گى عالم لىر نىنگ نظرىە لىرىنى بيان قىلە دىلر .
 - بديعي اۋبرز حقىدە گى معلومات لىرىنى آشپره دىلر .
 - ادبىي صنعت لىرىنى اۋرگە نىب بو صنعت حقىدە معلومات تاپە دىلر .
 - شعر لىر دە ، لفظى ، معنوي و مشترك صنعت لىرىنى اجره تىب بىلە دىلر .
- بديعي لىك - صنعت نىنگ همه تور لىرى ، شو جملە دن ، ادبىيات نىنگ اېنگ مھم اۋزىگە خاص خصوصىتى دىر . بديعي لىك توشونچە سىگە اۋبرز لى لىك يا اوشە اثر دە گى قهرمان سىماسى كىرە دى .
- اما بديعي لىك فقط اۋبرز لى لىك دن عبارت اېمس . ادبىيات نى بديعي قىلگن نرسە فقط اۋبرز لى لىك بۆلمەى بلکہ اونىنگ وظیفە لىرى ، مضمونى و شكلى گە تعلق لى كۆپ گىنە خصوصىت لىر بار دىر كە اونىنگ تجزیه و تحليل قىلگن دە اصلى تصوير و اۋبرز لى كۆزگە اوچرە تە مىز .

بدیعی لیک

نظریات چى عالم عبدالرؤف فطرت یازگنی دېک، «ادبیات- فکر، توپغولریمیزده گى تۆلقین لرنى سۆزلر، گپلر یاردمی بیلن تصویر، باشقه لرده هم خودی شو تۆلقین لرنى یره تماقدیر».

هه، «اصلی، یازوچى لیک ایتماقچى بۆلگن فکرنى همه گه برابر انگلته بیلشده، آره گه انگله شیلماوچى لیک سالمس لیک دیر (فطرت، ۱۳۹۵، ص. ۶).

بو ایتملگن لرنینگ ینه بیرى («انسان شناس لیک» حقیده گپردیک) - بدیعی لیک دیر. (و. بلینسکی بدیعی لیکنى ادبیات نینگ مهم و اساسی خصوصیت لریدن بیرى صفتیده تلقین قیلگنی بېچیز اېمس).

«کۆپینچه ادبیات شناس لر ادبیات نینگ اؤزیگه خاص لیگی - اؤبرزلیک، دېب حسابله دیلر. بو - تار تلقین دیر، چونکه اؤبرزلی لیک، عموماً انسان تفکرى نینگ خصوصیتی دیر (فلسفه ده «اؤبرز» اتمه سیدن فایده لیش تصادفی اېمس). بدیعی لیک - اؤبرزلی لیکدن کېنگ راق توشونچه دیر. بدیعی لیک - صنعت نینگ همه تورلری، شو جمله دن، ادبیات نینگ اېنگ مهم اؤزیگه خاص خصوصیتی دیر. بدیعی لیک توشونچه سیگه اؤبرزلی لیک کیره دی. اما بدیعی لیک فقط اؤبرزلی لیکدن عبارت اېمس. ادبیات نى بدیعی قیلگن نرسه فقط اؤبرزلی لیک بۆلمه ی بلکه اونینگ وظیفه لری، مضمونى و شکلى گه تعلق لى کۆپ گینه خصوصیت لردیر» (عزت، ۱۳۵۹، ص. ۱۰۸).

بدیعی لیک (عرب چه «بَدَع» فعلی دن کېلیب چیقن بۆلیب، ینگى لیک کیریتیش، ایجاد قیلش معنالرینی بیره دی) حیات نى جانلى و تأثیرلى قیلیب تصویرلش نینگ عمومی بېلگىسى، اؤخشش قیلیب قیته یره تیلگن عالم نینگ تیریک لیگینی، معجزه کارلیگینی، تأثیرچن لیگینی تأمینلاوچى حادثه دیر. یعنی بدیعی لیک - بدیعی ایجاد نینگ همه عنصرلری (اؤبرز، کریکتر، تیپ، سوژه، دیتا، کمپوزیسیون، بدیعی تیل، افاده تصویر واسطه لری، پوئیتیک سینتکسیس، ژانرلر، اسلوب...) نى اؤز ایچیکه قمره ب آله دی، اولر نینگ هر بیریکه و عین پیتده، تورلى - تومن طرزده بیرلشیب، یخلیت لشگن لریده جان عطا اېته دی. دېمک، بدیعی لیک دېگنده حیات نى جانلى و

تأثیرلی قلیب قیته دن یره تیش صنعتی، حیات حادثه لری اوستیدن چیقرگن «حکمی»، شو «حکم» روحیده تربیه لش توشونیلهدی.

شو ملاحظه گه سوینسک، بدیعی لیک نینگ اؤزه گی - اؤبرزلی لیک ایکنی انیقلاشه دی او صنعت نینگ تیلی دیر. صنعت نینگ بولیشینی تأمینلاوچی روح (جان) دیر.

اؤبرزلی لیک بدیعی لیک ایچیده یشه گنی دېک، اؤبرز اؤبرزلی لیک نینگ ماهیتی نی اؤزیده تشییدی. شو سبب اؤبرز توشونچه سی (دېمک که، کهنک معناده بدیعی لیک) ادبیات علمی نینگ باش مسأله لریدن سنله دی، چونکه اونده اؤبرزلی لیک نینگ ماهیتی بارلیغیچه نمایان بوله دی. دېمک، یازووچی - صنعت کارنینگ بوتون صلاحیتی (مهارتی، روح شناس لیگی، کشفیاتی، دانش مندلیگی...) او یره تیلگن اؤبرز لرده مْهرلنه دی.

«اؤبرز - اتمه سی «رْ» (چیزیق) سؤزیدن آلینگن بولیب، «رْ» سؤزیدن «رْزیت» (چیزماق)، «یونماق، اؤیماق» و اوندن «اؤبرز» (عموماً آلینگن تصویر) وجودگه کبلگن. اؤبرز نظریه سی، باشده، ارستو «پوئیتیکه» ایستیک قره شلریده اوچره سه ده اونگه بیرینچی بار آلمان فیلسوفی هگل علمی تعریف بېرگن («صنعت - اؤبرز آرقه لی فکرلش دیر»)، «تینیب - تینچی میدیگن» روس تنقیدچی سی و. بلینسکی تامانیدن مکمل لشتیریلگن. بابایف نینگ «ادبیات شناس لیک که کیریش» (۱۹۷۹) قولنمه سیده کهنک ایشله تیلگن، بدیعی اثر مضمونی و شکلی نینگ بیرلیگینی اؤزیده افاده اېتووچی واسطه طرزیده تحلیل قیلینگن.

شونی اېسدن چیقرمس لیک مهم، اؤبرز فقط گینه صنعت گه تېگیشلی حادثه اېمس. بونی صنعت و تنقید، یازووچی و تنقیدچی اؤرته سیده گی فرق لرده هم یقال کؤریش ممکن دیر.

یازووچی اؤز قره ش لرینی، آرزو - ایستک لرینی اؤبرز لر واسطه سیده قلبی نینگ «دردی»، حس - هیجانی بیلن اؤقووچی لر عامه سیگه یبتکزسه، اساسی مقصد قلیب اؤقووچی لر روحی عالمی گه، توغولری گه تأثیر قیلیشنی نظرده توتسه، ادبی تنقیدچی اؤز فکر ملاحظه لرینی و قره ش لرینی ایزچیل، منطق، اساس و اثبات اساسیده انیق بیان

قیلیش یولی بیلن عامه گه بیتکره دی، اساسی مقصد قیلیب کتاب خوان عقلی گه تأثیر قیلیشینی نظرده توتهدی.

توغری، تنقیدچی هم بدیعی واسطه لرسیز، حس - هیجان و «درد» سیز ایش کؤرمسلیگی کپره ک. چونکه فلسفه ده اثبات لنگنی دپک، «کیشی - حس هیجان سیز انسان نینگ حقیقتی نی قیدیری شی بؤلمه گن، بؤلگن اېمس و بؤلیشی هم ممکن اېمس!» دېمک، تنقیدچی بدیعی اثرنی بهالش جریانیده شو اثر طفیلی قلییده توغیلگن حس لرنی، هیجاننی افاده لشی لازم، یعنی تنقیدچی اؤز علمی تفکری گه، اونینگ منطقی گه اؤز بدیعی تفکرنی بؤیسوندیرگنده گینه، شو یؤل بیلن اولرنینگ اؤز ارا دیالکتیک بیرلیگینی تأمینلگنده گینه اؤز وظیفه سینی بحریش گه قادر بوله دی. چونکه، حس - هیجان و اؤبرزلی لیک بیلن چرخ لنگن فکر ساووق قان، حس سیز فکرگه نسبتاً اؤقووجی ده کوچلی ایشانچ حاصل قیله دی (قادری، ۱۳۷۳، ص. ۱۱).

لېکن، تنقید نینگ بو خصوصیتی نی بعضی یازووجی و تنقیدچی لر ادبیات ده گی اؤبرزلی لیک توشونچه سی گه تینگلش تیریله دیلر یاکه تنقیدگه خاص بؤلگن بدیعی تفکرنی علمی تفکر دن اوستون قویه دیلر. مثلاً، یازووجی ای وینوکوروف: «مهن ادبی - تنقیدی مقاله لر تۋپلمینی رومان کبی اۋقیشنی خواه لردیم»، - دېگنیده، خودی شو عنعنه نی یاقله گندېک کورینه دی. یاکه تنقیدچیلیگی میزده اۋزیگه یره شه اۋریننی ایگلگن استعدادلی تنقیدچی ابراهیم غفور نینگ «گۈزه ل لیک» نینگ اۋلمس قیره لری» کتابی نی، باشلنغیچ تدقیقات لریدن بیرینی آلیب کۈره یلیک. اوندی تنقیدچی بدیعی اثرلرنی کویب - یانیب تحلیل قیله دی. شو مناسبت بیلن تنقیدچی حیات و ادبیات حقیده گی اؤز قره ش لرنی اظهار اېته دی. اۋزی نینگ آرزو - ایستک لری، فکر و قره - ش لری بیلن اۋرتاقلشه دی. لېکن، بعضی اۋرین لرده ایزچیل منطقی ملاحظه لر تنقیدچی نینگ حس - هیجاننی، لیریک چپکینیش لری سایه سیده قالیب کپتگنده ی توبوله دی.

صنعت و ادبیات ده گئی اؤبرز جانلی حرکتی، جازبه دارلیگی و یارقین لیگی بیلن اؤزیده حادثه نینگ قانونیتی نی اساسلی و چوقور مجسم قیلگنی و هکذا خصوصیت لری بیلن فرق قیله دی.

دېمک، ادبیات گه حیات نینگ همه (انسان، نرسه، بؤیوم، حیوان، حادثه، اؤسیم لیک؛ کؤچمه معنا بېرووچی سؤزلر، عبارلر، لیکسیک ریسر-چلر، افاده واسطه لری کبی) عنصرلری کیرر ایکن، کیرگنده هم صنعت کار آنگی و قلبی ده جلاله نیب، بایب، کتله شیب، اینگ مهمی انسان لشیب مهرلنرایکن - اولرنینگ برچه سینی اؤبرز دېب یوریتیش قانونیت دیر. بیراق، و. بلینسکی تأکید اپتگنی دېک، صنعت ده گئی اینگ عالی نرسه انسان حساب لنرایکن، دېمک، «اؤبرز» اتمه سی انسان گه (بديعي اثرده گئی انسان گه) نسبتاً قوللنیشی معقول دیر.

اؤبرز «بديعي تۆقیمه یاردمیده یره تیلگن، ایستتیک قیمت کسب اپتگن انسان حیاتی نینگ عموم لشمه و عین چاغده، انیق منظره سی دیر» دېگن اساسلی تعریف گه سوینسک، اونینگ تۆرتته اساسی، هر بیرینی علیحده تحلیل قیلیش لازم بؤلگن خصوصیتی بارلیگی و عین پیتده، «اؤبرز فکرنی عموم لشتیریش نینگ تجملی»، قیریولی، مبالغه لی اصولی ایکن لیگی عیان بۆله دی.

بديعي اؤبرز نینگ عموم لشمه لیگی

عسل اری مینگل گل لرگه قۆنیب، اونینگ اینگ اصل شربت لیرینی اېمیب، بیر بیرگه بیغیب بال تۆپله گنی دېک، یازووچی هم معین اؤبرز (دوکان دار) نی یره تیش اوچون، کۆپل دوکان دارلرنینگ قیافه سینی بېلگیلاوچی کریکترلی خصوصیت لیرینی، عادت لیرینی، سؤزلش آداب لیرینی، معنویتی نی و هکذالیرینی اؤرگنده دی و اولرنینگ اینگ سره لیرینی عموم لشتیریب، بیر اؤبرزده جمعلی دی.

شو سبب دن بیرگینه اؤبرز ماهیتی ده یوزلب کیشی لرگه خاص خصلت و بېلگی لیرینی کؤریش، «تنیش بؤلگن ناتیش» کیشی لرنی اوچره تیش ممکن بۆله دی. یعنی، اؤبرز حیات ده گئی کیشی لردن اینگ مهم، تیپیک خصلت لر اساسی ده عموم لشتیریلگنی، شو

اساس دە یخلیت لشتیریلگنی بیلن فرق قیلەدی. جملەدن، «سودخۆرنینگ اۆلیمی» دە گی قاری شمکبەدە باش خصوصیت قیلیب خسیس لیک، آچ کۆزلی، سودخۆرلیک، خصلت لری شونچەلیک عموم لشتیریلگن کە، بیز حیات دە اوچرەتگن اۆتە خسیس و سودخۆر کیشی لرنی قاری شمکبەلر دەب اتە ی بیرەمیز. دەمک، یازووجی م. گورکی حق: «بدیعی ادبیات ایریم فاکت لرگە بۆیسونمەیدی، چونکە اوندن یوقاری دیر. اونینگ فاکت لری حقیقت دن اجرەلمەگندیر... ادبی فاکت - بیرخیل دەگی قطار فاکت لردن سوغیریب آلینگن و تیپیک لشتیریلگن دیر. حیات حقیقت دە تکرارلنووجی قطار واقەلرنی بیر واقەدە حقانی عکس ایتتیریلسە، شو وقت دەگینە حقیقی بدیعی اثر بۆلە دی.»

بدیعی اۆبرزنینگ انیق لیگی

حیات دە بیر - بیرگی عیناً اۆخشیدیگن آدم، برگ، قار اوچقونى بۆلمەگنی دەپک، خصلت لر هم، فضیلت لر هم تکرارسیز ایکن، بدیعی اۆبرزلر عالمی هم خودی حیات کبی طرفەخیل دیر. شونگە بناءً اۆبرزلر رنگ - برنگ، باى، کۆپ قیرەلی دیرکە، بو اۆز نویتدە، هر بیر اۆبرزنینگ کریکترلی انیق قیافەسى، اۆزینگە خاص اورجینال قیلیغی، عادتی، اۆیى، آرزوسى، تیلی، مشاهدەسى، محاکمەسى، معنویتى، مدنیتى... صلاحیتی بۆلیش لیگینی تقاضا قیلەدی؛ ایندیویدوآلکشتیریش قانونیتی نی ایشگە توشیرەدی: اۆزینگە خاص لیک کشف ایتلەدی، تآکیدلب کۆرسەتیلەدی، اېسدە قالە دیگن قیلیب تصویرلەدی.

انە شوندەگینە ایندیویدوآل (فردی) اۆبرز جانلی لیگی و طبیعی لیگی، حیاتی لیگی و تکرارسیزلیگی بیلن کتاب خوان قلبی دن جای آلەدی. چنانچە، «اۆتکن کونلر» دەگی آتە بېک، کۆموش، زینب، اۆزبېک آییم، میرزا کریم قوتی دار، یوسف بېک حاجی، آفتاب آییم، جنت کمپیر کبی بیر - بیرگی اۆخشمەیدیگن، رنگ - برنگ خصلت لرنی اۆزیدە جمعلەگن ایندیویدوآل شخصل لر عالمی کۆز اۆنگیمیزدە جانلنەدی. بیرگینە دلیل «یوسف حاجی نینگ قیزیق بیر طبیعتی بار: خاتینی بیلن گینە اېمس، عموماً اوی -

ایچیسى بیلن هر قندهی مسأله اوستیده بۇلسین اوزاق سۆزلیشیب اولتورمه‌یدیر. آته بېك می، آنه‌سی می، حسن‌علی می، ایش قیلیب اوی ایچیدن بیرارته‌سی نینگ سۆزلیری یا کینگش‌لری بۇلسه، کھلیب حاجی نینگ یوزیگه قره‌مسدن سۆزله‌ی بېره‌دیله؛ مقصد ایتیب بیت‌گندن سۇنگ سېکین‌گینه کۆته‌ریلیب اونینگ یوزیگه قره‌یدیله. حاجی بیر نېچه وقت سۆزلعووچی‌نی اؤز آغزیگه تیکلیتیریب اولتورغاندن سۇنگ، اگر معقول توشسه «خۇب» دئییدیر، گینگ‌گه توشونمه‌گن بۇلسه «خۇش» دئییدیر، نامعقول بۇلسه «درست اېمس» دئییدیر و جوده هم اؤزیگه نامعقول گپ بۇلسه بیر ایلجه‌ییب قوییش بیلن کفایه‌لیب، موندن باشقه سۆز ایتمه‌یدیر و ایتسه هم اوچ-تورت کلمه‌دن آشمه‌یدیر...» (قادرى، ۱۳۷۳، ص. ۱۳).

کۆرینه‌یپتی که، یازووچی یوسف بېك حاجی نینگ فعلی‌نی اتیق و کتاب‌خوان ایشانه‌دیگن (اونینگ کریکتیریگه، باشیگه صلاحیتی‌گه ماس) طرزده ایندیودوآللیشتیرماقده، عین پیتده، اونینگ اساسی‌ده‌گی عموم‌لشتیریش و ایگلّه عنصرینگ هم حیاتی یخلیت‌لیگی یوسف بېك حاجی اؤبرزی‌نینگ جازبه‌دارلیگی‌نی تأمین‌ماقده. دېمک، عموم‌لشمه‌دن ایندیودوآللیک، ایندیودوآللیک‌دن عموم لشمه‌لیک توغیلگنده‌گینه، توغیراغی اولر بیر-بیرلری نینگ ایچلریده مجسم‌لگنده‌گینه یخلیت‌لیک وجودگه کھلگن ده‌گینه اؤبرز تکرار سیزلیک‌که، جان‌لیک‌که، تأثیردارلیک‌که ابریشه‌دی. اؤبرز توغیله‌دی.

اؤبرز یره‌تیشده بدیعی تۇقیمه

اؤبرز عموم‌لشمه‌لیک و ایدیودوآللیک قانونیت‌لری نینگ بیرلشوویدن یوزه‌گه کھلر ایکن، اولرنی صنعت‌کار‌دلی‌دن اؤتکزیب، اؤزلیگی‌نی قۇشیب تصویرلرایکن، البته، اونده بدیعی تۇقیمه‌نینگ، فانتازی‌نینگ قه‌ی درجه‌ده دید قدرتی قۇشیلگن بۇله‌دی.

بدیعی تۇقیمه‌ولک (امریکا) توشونچه‌سیده «بدیعی‌لیک‌نینگ اساسی دیترمننت (determinant-معین قیلووچی)، تصمیم‌آلووچی) ی، ف. ن. گولیانسکی (پولند) تصدیقیچه-شعريت‌نینگ قلبی‌دیر». ذاتاً، بوتون ادبیات بدیعی

توقیمه لردن عبارت، چونکه تورموش حادثه لری زمان و مکان ایچیده ساجیلیب یاتهدی. مثلاً، بیر آدمنی آله یلیک: او اوزی نینگ ماهیتی نی، طبیعتی نی آچیب برهدیگن بیر سؤزنی بوگون ایتسه، ایکینجی سینی بیر هفتهدن، اوچینچی سینی بیر ییلدن کپین ایتیشی، بلکه هیچ بیر ایتمه ی اؤتیب کپتیشی هم ممکن. یازووجی انه شونده ی آدمنی کپتمه-کپت سؤزلته دی. اونینگ ماهیتی و طبیعتی اوچون کریکترلی سؤزلرنینگ همه سینی ایتیره دی. بو ایه تورموشنی بدیعی توقیمه لر واسطه سیده عکس ایتیریشی بوله دی. اما بدیعی توقیمه ده گی حیات عادّی تورموشدن کؤره رئال راق دیر» (الکسی تولستوی).

در واقع، حیات ده گی زمان نقطه نظریدن قره سک، «اؤتکن کونلر» ده گی واقعه لردن اؤن اوچ یریم ییلده بؤلیب اؤتسه، ادبیات قاعده لریگه کؤره بیر-ایکی کونده (کتاب خوان اؤقیشگه صرفلگن وقت ایچیده) بؤلیب اؤته دی. بو بیرینچیدن. ایکینجیدن، ایجاد جریانی تجربه سیده (ارستونینگ «پوئیتیکه» سیدن باشلب) اثرده اشتراک ایتووجی لر قنچه لیک بیر-بیرلری یاکه قرینداش لیک ایپلری بیلن باغلنگن بؤلسه لر اولر اؤرته سیده گی سیمپاتی یاکه انتی پاتی (سؤزه واقعه لری) جمله دن «اؤتکن کونلر» ده گی حامد رحمت نینگ تاغه سی، ضیا شاهچی نینگ قینیسی، ضیا شاهچی یوسف بیک حاجی نینگ اهنک یقین آشناسی و شوکی لر. بو اصول یاووزلیک بیلن ایزگولیک نینگ کؤره شینی کپسکین و قیزیقرلی قیلگنیدپک، ایکله حادثه (یاووزلیک و ایزگولیک) نینگ بیرمکانده، زمانده، حتی که بیر اوروغده یشی ممکن لیگی نی حیاتی لیگی نی اثباتلیدی.

اوچینچی دن، بدیعی توقیمه اؤیلب چقیریلیشی دن قطع ی، اونینگ اساسی حیاتی لیک دن محروم بؤلمس لیگی لازم. او اؤقووجی نی ایشانتیریشی شرط. شونینگ اوچون هم عبدالله قادری اقرار بوله دی: «مبن تورموش ده کؤرمه گن، بیلمه گن نرسه م حقیده هیچ نرسه یازمین، هر بیر اثریم نینگ یازیلیشی گه تورموش ده اوچره گن بیرار حادثه سبب چی بوله دی. مثلاً، مبن کلخوزلرده یورگنیم ده، حقیقت دن هم عابد کپتماقچی نینگ بعضی خصوصیت لریگه ایه بؤلگن بیر تیپنی کؤردیم». دهماقچی میز

که، یازووچی حیاتی «قیتہ بیچیب تیکنیده» (عبدالله قهار) هم اونینگ قعریده یاتگن حقیقت گه بدیعی حقیقت یره تیشی لازم بوله دی. خودی عبدالله قهارنینگ «بہمار» حکایه سیده گی متناسب لیک دهی. بو قانونیتگه بؤیسونمہ گن یازووچی اویدیرمہ گه، حقیقی یالغان گه، سوو یوزہ سیده گی کؤپریک کہ اعتبار بہرہ دی و حیات حقیقتی حقیده (سعید احمدنینگ «جیمجیت لیک» رومانیدہک) ساحہ معلومات لہر بہرہ باشلیدی، اونگہ حقیقی کتاب خوان ایشانمیدی. «چیرایلی لاف- پتاقدن خنک حقیقت یخشی- لیگی» (عبدالله قهار) شوندن دیر (قهار، ۱۳۶۶، ص. ۵۳).

بدیعی اؤبرزنینگ ایستتیک تأثیردارلیگی

انسان اوچون اینگ گوزہل نرسہ حیات («گوزہل لیک- حیات») دیر. حیات و انسان- ادبیات و اؤبرزنینگ اساسی دیر. دہمک، ادبیات هم، اؤبرزہم حیاتی میزگہ، آنگ- شعوری میزگہ تأثیر اہتہ دی، معین بیر تویغو (سہوینچ، غضب، غرور، اعزاز، نفرت، حرمت) کبی نی یاکہ توغریراگی تویغولر سلسلہ سینی اؤیغاتہ دی. شو سبب «اؤقیشلی کتاب گوزہل لیک دیر، لہکن گوزہل لیکدہ هم گوزہل لیک بار. قارانگی کبچہ دە آتیلگن موشک ہم گوزہل، قویاشگہ قرہب تبسم قیلیب تورگن گل ہم گوزہل. آسمان دە ساجیلیب کبتگن رنگ- برنگ آلاو و آقیش ایزلر گوزہل لیگی کؤزنی قمیشترسہ ہم پوچ گوزہل لیک، شونینگ اوچون بقاسیز دیر. گل نینگ گوزہل لیگی اہسہ تۇق گوزہل لیک، چونکہ اونینگ بغریدہ حیات بار، شونینگ اوچون ابدی گوزہل لیک دیر. غنچہ گلدن ہم گوزہل لراق، چونکہ اونینگ بغریدہ ایگی حیات- اؤز حیاتی نی وینہ گل حیاتی بار.» (قادر، ۱۳۷۴، ص. ۶۱).

آدم لہر (کتاب خوان لہر) نینگ حس لری نی قوزغہ تیش، «تویغولری میزدہ گی تۇلقون لرنی» اؤیغاتماق آرقہ لی ہیجان لتیریش- ایستتیک تأثیردارلیک ایکن، بدیعی اؤبرز مغزی تۇق، حیاتی، عمری باقی بؤلگندہ گینہ بدیعی قیمتگہ اہگہ بوله دی؛ اؤبرز یرہ تیشگہ اؤتہ دی: اوندن ہیجان لیب اؤرنک آلہ میز یاکہ نفرت لہ میز، حس تویغولری میزنینگ

یخشی لری (ایجابی لری) گه «آزیق» بېره میز، یامان لرینی (سلبی لری) نی بېتی قبت چوقورگه کومه میز.

چنانچه، هیپولیت تِن (hippolyte taine) (۱۸۹۳-۱۸۲۸) نینگ حکایه قیلیشی چه، امریکالیک عادّی عسکر تیاترگه باریب «اوتیللو - othello) نمایش نامه سینی تماشا قیله دی.

صحنه ده اوتیللو رشک اؤتیده یانیب، سبویکلی خاتینی، پاک دزد موانی بوغیب اؤلدیرر ایکن، عسکر اوندن غایتده نفرت لنیب کپته دی و اوتیللو - اکتورنی آتیب تشلیدی. یاکه عبدالله قادری قهرمانی کوموش نینگ اؤلیمی لوحه سینی تصویرلر ایکن، یوم - یوم بیغلیدی. کوموش نینگ اضطرابینی، آغریغی نی، توغولرینی اؤز باشیدن کپچیره یاتگن شخص حالگه توشه دی...

بو مثال لر اؤبرزینگ ایستیک - تربیوی قیمتی نینگ غایتده اهمیت لی ایکنی گه دلیل دیر. اؤبرزینگ ایتیلگن تورتته خصوصیتی نی میکانیک طرزده بیرلشتیریش دن صنعت توغلیمدی. «چار درویش توغریسیده بونده ی روایت بار. باشقه شریک لری اوخلب یاتر ایکن، بیر درویش یاغاچدن قوغیرچاق یسه یدی، اتفاقاً توقووچی بؤلگن باشقه بیر درویش اونگه کییم - باش تیکه دی. اوچینچی - زرگر درویش بېزه ک لر تیارلیدی. تورتینچی درویش اېسه قوغیرچاق تیار بؤلگینی کوریب، اونگه جان بیغیشلنی سؤره ب، خداگه یالباره دی. شوندن سؤنگ گینه او برکمال اثرگه ایلنه دی ادبیات روحت ملکی ادیب لری میزینگ ایجاد سُرلری حقیده گی دردانه فکرلر.

صنعت توغیلیشی اوچون اؤبرزگه یازووچی میرتیمیر ایتگن درویش لرینگ همه ایشینی بیر اؤزی قیلیشی کپره ک؛ انیق غایوی مقصدنی کؤزلب جان عطا قیلیشی کپره - ک، انه شو ماهیتنی آچیب بېره دیگن قیلیب قسم لرینگ هر بیر اؤزی گه کپره ک لی، ضرور اؤرین نی ظبط اېتیشی و اثرده گی باش مقصدننگ تریک لیگینی تأمین لیش یولیده (انسان ته سی و روحیتی) جانی) دېک مَنّت سیز بدیعی خدمتی نی اؤتیش لازم. عین چاغده، باش غایه یازووچی ایتماقچی بؤلگن ینگی فکر قسم حجره لرینگ جانلی لیگینی تأمینلیدگن قاننی بیتکزیب توریشی طلب قیلنه دی.

ادبی صنعت لری

صنعت (بديعی ادبیات، هیکل تراش لیک، رسام لیک، موسیقی، تياتر، سینما و شو کبی لری) هم حیات جومباق لریدن سبق بهره دی. لپکن او «اوبرز لر آرقه لی فکشلر دیر» (هگل). طبیعی که، بو جانلی لیک و روشن لیک، تأثیر دارلیک و عاموی لیک، نازک لیک و منمن لیک صنعت توری نینگ هر بیریده «اؤز تیلی» آرقه لی رویابگه چیقهدی.

رسام لیک ده بديعی اوبرز یره تیشده چیزق لر، رنگ لر، یاروغ لیک و سایه «تیل و طیفه سیننی اؤته سه، کوریوگرافی (رقص هنری) نینگ «تیلی» انسان تنه سی نینگ اؤزی گه خاص افاده لی حرکتی سنله دی.

رسام لیک صنعتی بوتون انساننی، حسّی اونینگ ایچکی روحی دنیا سیننی هم اؤز ایچگه آله دی؛ اما رسام لیک هم حادثه نینگ فقط بیر بیتینی قمره ش بیلن چپک لنه - دی.

موسیقی اېسه روح نینگ اېنگ کؤپ ایچکی دنیا سیننی افاده اېتووچی دیر؛ لپکن موسیقی افاده قیلگن غایه لر تاووش لردن (صدالردن) ایریلیمیدی؛ تاووش لر روح گه کؤپ نرسه برسه هم عقل گه هیچ نیمه نی انیق و آچیق قیلیب ایتمیدی.

پوئیزیه اېرکین انسان سؤزیده افاده لنه دی، سؤز اېسه هم تاووش هم تابلو، هم انیق و روشن ایتیلگن تصوّر دیر. شونینگ اوچون پوئیزیه باشقه صنعت لر نینگ هم عنصر لرینی اؤز ایچگه آله دی، بؤلک صنعت لر نینگ هر بیرگه ایریم روشده بېریلگن هم واسطه لردن بیر باره لیک ده وتوله صورت ده فایده لنه دی (بیلینسکی، ۱۳۷۴، ص. ۱۳۳).

ادبیات سؤز صنعتی دیر. اونینگ اوستون لیگی شونده که، او شخصنی، بؤیوم لرینی، واقعه لرینی یقال و یارقین افاده له ی آله دی. تشقی دنیا نینگ رنگ - برنگ حادثه لرینی هم انسان قلبی دیالیکتی که سی نینگ چپک سیز قلم لرینی هم ایچگه قمره ب آله بیله دی اونینگ تصویر و تأثیر امکانیت لری بی نه ایه دیر.

بوندن کؤرینه دی، بديعی ایجاد جریانی - حیات نی اؤرگه نیش (اونینگ ماهیتی چیقیشی)، اوندن معلوم خلاصه و سبق لر چیقیشی (حکم گه کپلش)، حیات ی و جانلی

توشونچهلردن درس آلیش («حیات درس لیگی»)، حیاتنی قیته قوریش (آرزو و امید) جریانی دیر. دېمک، حیات ادبیات و صنعت نینگ تصویر عینیتی دیر.

انسان صنعت و ادبیات نینگ باش موضوعی دیر. «اؤزی نینگ اینتیلیش لری، ایشرلی نینگ بوتون خیلمه-خیلیگی بیلن، اؤزی نینگ یشش و تنزلگه کپتیش جریانی بیلن آدم بديعی ادبیات نینگ موادی بۆلیب خدمت قیلهدی (م. گورکی).

و. بیلینسکی نینگ اوقیتیریلیشی چه، قدیم گی هند شعریتی ده طبیعت الهی لشتیریلگن، بیرینچی اؤزینده اؤسیم لیکلر، ایلانلر، قوشلر، حیوانلر کؤرسه تیلگن. آدم اېسه طبیعت گه تابع، یاردمچی، ایکنیچی درجه لی کوچ صفتی ده بېریلگن صنعت ترقیاتی نینگ نوبته گی باسقیچیده قدیم گی مصر میفالوژی سیده کورینه باشلگن. فقط قدیم گی یونان صنعتی دن باشلب (ارستوهم «پوئیتیکه» اثریده گواه لیک بېرهدی). انسان صنعت اثری نینگ باش موضوعی بۆلیب خدمت قیلگن. شو سبیدن هومرنینگ «ایلیاد» و «اودیسه» اثرلریده انسان باش قهرمان دیر.

صنعت انه شو وقت دن باشلب انساننی اؤرگه تیشگه، اونی کشف اېتیشگه بار کوچ قدرتینى صرف قیلماق ده. «انسان تصویری یوق جایده بديعی ادبیات یوق» ع. سلطان حکمی گه عمل قیلماق ده معلوم، انسان دن تشقیری، اونی اؤره ب آلگن طبیعت هم، حیوانات، اؤسیم لیکلر دنیاسی هم بویوملر (قویننگ که حیات نینگ همه موادلری) هم تصویرلنه دی فقط گینه اولر بیر شرط بیلن تصویرلنه دی، یعنی اولر انسان کریکتری و روحی حالتی نینگ او یاکه بو قیره سینی آچیشگه خدمت قیلش لری، دېمک که، اولر انسانی لشری لازم. انسان و اونینگ روحیتی تصویری بۆلمسه، ایتیلگن نرسه لر بو تصویرنی، انسان خصلتی نی آچمسه، اونینگ (بوالونینگ «شعری صنعت» اثری، ابواسحاق نینگ طعام لرگه بغیشلنگن غزل لری کبی ادبیات گه دخلی یوق دیر.

«الپامیش» داستانی ده قاره جان، بای چیارگه مینیب پایگاه گه قتنشه دی. پایگاه آخریگه یقینلشکن، برچین آی سېوگیلیسی الپامیش نینگ تولپاریگه شونده ی مراجعت قیلهدی.

کویگنیم دن گپ گه اوله یین
تا اؤلگونجه ساییسینگ بؤپ یوره یین
اېگم رحم ایله سین قانلی یاشیمه
سبب بؤلیب قؤشگین دینکی - دؤستیمه
الماسده ی تو یاغینگ قارده ی توشیمه
قوروب یاقو، هیت - آ، توره نینگ آتی
اؤ ییلمه ی کویمه سین کلبه و خانه م
آه اوریب ییغله ییدی مېنده یین صنم
قیلماقده قالمه سین گلده یین تنه م ...
ییغلمه گین برچین گلده ی بی بخت دی
قوررو - یاقور، هیت - آ توره م نینگ آتی
(قادر، ۱۳۷۴، ص. ۶۴)

بایچیبار - الپامیش نینگ آغیرینی پینگیل قیله دیگن، آرزو نیت لیرینی رویابگه،
چقرووچی وفادار، صداقتده اونینگ تېنگی دؤستی رمزی دیر. شو سبب دن برچین
آی اونگه مراجعت قیلر اېکن، الپامیش گه بؤلگن محبتینی بو محبت نینگ آزادلیگی،
برقرار لیگی اوچون بوله یاتگن کوره شده پینگیب چیقیش گه مددکار اېکن لیگینی التجا
آرقه لی تۆکیب ساله دی. بایچیبار (دؤست گه) یالواره دی، سېوگیسی تو یغولری نینگ
اینجولرینی ساجه بېره دی - برچین آی فکر و حسیات لری افاده سی اوچون بایچیبار
رمزی واسطه گه - انسان خصلت لیرینی جمع له گن اؤبرزگه ایله نه دی.

انساننی اناتومی، کاردیولوژی، پیداکوژی، سایکولوژی کبی فن لر هم اورگنه دی.
جمله دن، سایکولوژی مییه نینگ عین واقعی لیکنی عکس اېتیریش جریاننی ده گی
روحیت حالت لیرینی اورگنسه، ستوماتولوژی - انسان جعی و تیش لری بیلن شغلنه دی.
اولر نینگ بیرانته سی انساننی یخلیت و جانلی طرزده اورگنمیدی. فقط ادبیات گینه
انسان نینگ تشقی و ایچکی حیاتی نی، مادّی و معنوی دنیا سینی، معنویتی و

صلاحیتی نی تۆله و اطراف لی چه، اینگ اساسینی، یخلیت و جانلی طرزده اورگنه دی، تحلیل قیله دی، تصویرلهیدی.

ادبیات نینگ موضوعی انسان حیاتی (آنگی و روحیتی) ده گی کؤپچی لیکنی قیزیقتیره دیگن حادثه لر بۆله دی. عین پینده ادبیات ده تصویرلنگن، قیته یره تیلگن عالم انسان نینگ آنگ- شعوری گه قتیق تأثیر قیله دی؛ اونینگ فکر توئیغولرینی انسانی لیک بیلن بابیته دی، کمال تاپیش گه تورتکی و درس بهره دی.

«ادبیات چین معناسی ایله اولکن، سونگن، قره لگن، اوچگن، یرهدار کؤنگلی گه روح بېرمک اوچون، فقط وجودی میزگه اېمس، قانلری میزگه قدر سینگیشگن قاره بلچیق لرنی تازه لیدورغان، اؤتکیر یوره ک کیرلرینی یووه دورغان، چنگ و تۋیراغ لر تۆلگن کۆزلری میزنی ارتیب تازه لیدورغان بولاق سووی بؤلغان لیکدن بیزگه غایت کبره ک (چۆلیان، ۱۳۷۳، ص. ۳۷).

شو سبب هم او- انسان شناس لیک (م. کورکی) دیر؟ انسان روحیتی نی پاکلاوچی، تازرتیرووچی، یاشرتیرووچی، بابیتووچی، تورلی تومن، «کیر چیر» لردن اوستون لیگینی تامینلاوچی قیاسی یوق نعمت دیر، معجزه دیر.

شو سبب هم ادبیات انسان نی کویلهیدی، اغزازهیدی، اولوغلهیدی. یازووچی صنعت کار خلق نینگ تربیه چیسی، آرزو امیدلری نینگ اولوغلاوچی سی، زمانه نینگ حق گوی و فدایی هومانستی (انسانی لیک) بۆلیب تیلده دی؛ خلق آنگی و توئیغولری نینگ نوبت ده گی رواجی گه، تینیمسیز حرکت گه برکه قۆشه دی، چونکه اونینگ ایجادی «بوتون بیر تاریخی دورنینگ معناسی و اهمیتی بیلن باغلنگن» (و. بلینسکی) بوله دی؛ عدالت آزادلیک، ابرکین لیک، مستقل لیک نینگ حق لیگی گه، اونگه اؤزلیکنی تینش آرقه لی ابریشیش ممکن لیگی گه ایشان تیره دی، و اونگه روحاً چارلهیدی.

خلص، ادبیات نینگ تصویر اؤبژیکتی - حیات، تصویر موضوعی انسان وظیفه سی انسان توئیغولری تربیه سی دیر (فطرت، ۱۳۹۵، ص. ۲۲).

بناءً شونی ایتیش لازم که بدیع علمی ممتاز ادبیات‌شناس لیک نینگ ترکیبی قسمی بولیب، اوندە نطقه بیزه‌ش، جیلا، بیرووچی صنعت‌لر، اولرنینگ اوزیگه خاص خصوصیت‌لری، تصنیفلنیشی، فکرنی چیرای‌لی و مضمون‌لی افادە‌لش دەگی اؤرنی کبی مسأله‌لر اؤرگه‌نیلەدی.

لیریک ژانرلرنینگ اوزیگه خاص جهت‌لرینی اؤرگه‌نیش هم علمی بدیع سنله‌دی. سؤز، عبارە، تصویری واسطه‌لر نطقنی بیزه‌ش اوچون ایشلتیلەدیگن واسطه‌لر سیره‌سیگه کیره‌دی. نطقنی گۆزەل قیلووچی بدیعی اصول و واسطه‌لر صنایع، یعنی صنعت‌لر دەب یوریتیلەدی. صنایع اېسه علم بدیع نینگ اؤرگه‌نیشی آییکتی دیر.

صنایع عرب‌چه سؤز بولیب صنعت‌لر دەمک دیر. نطقنی گۆزەل، جازبه‌دار، تأثیرچن اېتووچی برچه واسطه‌لر صنایع دپیلەدی. علم بدیع دە صنایع یعنی نطقنی تأثیرچن اېتووچی واسطه‌لر، لفظی، معنوی صنعت‌گه اجرە‌تیلەدی. لفظی صنعت‌لر دېگندە شعرنینگ کؤپراق شکل تامانیگه اعتبار قره‌تگن حال‌ده، اونینگ اسلوبی گه بیزه‌ک بیرووچی صنعت‌لر نظردە توتیلەدی. معنوی صنعت‌لر دېگندە نطق نینگ معنی دارلیگینی تأمینلەیدیگن صنعت‌لر اعتبارگه آلینەدی. ایهام، توجیه، تجاهل‌العارف، تلمیح... استعاره کبی لر معنوی صنعت دپیلەدی.

نطق نینگ هم شکل، هم معناسی گه علاقه‌دار صنعت‌لر لفظی-معنوی صنعت‌لر حساب‌لنەدی. تقابل، مقابله، تعدیل، تنسیق‌الصفات، اقتباس، تضمین... کبی لر تورکوم‌ده‌گی صنعت‌لردیر. لفظی معنوی صنعت‌لر بیر بیت‌گینه اؤزیدە نطق نینگ هم شکل، هم معنی جهتی گه دخل‌دار بؤلگنی باعث مشترک صنعت‌لر دەب هم یوریتیلەدی.

لفظی، معنوی و مشترک صنعت‌لر بیر-بیری بیلن عضوی باغلیق بولیب، اولر اؤز ارا بیرلشگن حال‌ده، نطق نینگ معنا-مضمون، آهنگ‌دارلیگی، تأثیرچنلیگی تأمینلش گه خدمت قیلەدی. چونکه معنا و شکل بیر-بیریدن ایری اېمس، بلکه یخلیت حادثە‌دیر. شکل سیز معنی و معنی سیز شکل بؤلمه‌یدی.

علم بدیع هم علم عروض و علم قافیه بیلن چمبرس باغلیق دیر. شرق شعریتی دیر. او غرب شعریتی دن شو جهت دن هم فرق قیله دی. شرق شعریتی ده داستان، غزل لر اہمس، بیر بیت (ایگی مصرع) دن عبارت فرد هم صنعت گه اساس لنددی، فکر چیرای لی، تأثیر چن شکلی ده افاده لنددی. شعریت ده گی صنعت لر یوقاریده کورسه تیلکن گینه عبارت اہمس. شرق شعریتی صنعت گه نہایت ده بای. مثلاً رشیدالدین وطواط (۱۱۷۷-۱۰۸۰) «حدایق الشعر فی دقایق الشعر» (شعر نفاستیدن بنا بؤلکن سحرلی باغ لر) اثریده عرب و فارس شعریتی ده گی ۶۳ صنعتی تحلیل قیلیب کورسته دی. یعنی عالم ۵۵ بابدن عبارت اوشبو کتاب نینگ هر بیر بایده بیرته صنعت تؤغریسیده سؤز یوریتیپ، علاوه ده ینہ ۸ ته صنعت تؤغریسیده معلومات بیره دی. مذکور اثرده بیرگینه تجنیس نینگ ۷ خیل کورینیسی، مقلوب (قلب) نینگ ۴ خیل توشونتیله دی.

عطاء اللہ حسینی (۱۵- عصر- اورته سی ده ۱۵۱۳) نینگ «بدایع الصنائع» (صنعت گوزل لیک لری) اثریده اہسه شعریت ده گی صنعت لر اوچ تورکوم گه: لفظی، معنوی و لفظی- معنوی صنعت لر گه اجره تیلیب، ۲۲۰ دن آرتیق صنعت تحلیل قیلینده دی. علیشیرنوی «بدایع الصنائع مؤلفی تؤغریسیده»: «باوجود دانش مندلیق، شعر و معما و صنایع دغی مهارت اتایغه موسوم دیر. با وجود اختصار، مقلوبی مستوی صنعتی دن کیم، اندین مشکل راق صنعت بولمس، بو بیت اول رساله ده ایننگ خاصه بیت لری دور کیم:

شکر دهنای غمی نداری

دیرا دنیی مغانه درکش

ایننگ طبعی دقتی گه بو بیت دلیلی بس دور» دہکن. شیخ احمد طرازی (۱۵- عصر) نینگ «فنون البلاغہ» (بلاغت علم لری) اثری علم بدیع گه عاید تورکی تیلی ده یازیلکن دستلبکی اثرلردن بیر دیر. مؤلف اثرینی، میرزا الوغ بیگ که بغیشلنکن اونده شعر نوع (ژانر) لری، قافیه و ردیف، بدیعی صنعت لر، عروض علمی اثرلری یاریتیلکن. هجری ۸۴۰ (میلادی ۱۴۳۶-۳۷) ییلده بیتیلکن اوشبو اثر «لطایف طرازی» دہب هم یوریتیلده دی. مذکور اثرده هر بیر آدم ادبیات دن خبردار بولیشی تؤغریسیده سؤز

يوريتيب: «هر آدمی کيم، انسانيت يقاسيدن باش چيقارور، انگه نظم کتاب البدایع»،
قدام بن جعفر نينگ «نقد الشعر» اثر لری علم بديع گه عايد عرب تیلی ده يازیلگن
کتاب لردير.

عمر رادويانی نينگ «ترجمان البلاغه» رشيدالدين وطواط نينگ «حدایق الشعر» قيس
رازی نينگ «المعجم» عطاء الله حسینی نينگ «بدایع الصنائع»، واحد تبریزی نينگ «جمع
مختصر» اثر لری فارس تیلی ده گی علم بديع گه عايد اثر لردير (امینی، ۱۳۹۰، ص. ۲۱۵).
شرق پائيتيکه سی نينگ ترکیبی قسم لریدن بیری، نطقه بهزه ک پرووچی صنعت لر،
اولر نينگ اؤزیگه خاص جهت لری، فکرنی گؤزه ل و مضمون لی افاده لش اصول لرینی
اؤرگنووچی ساحه، ممتاز شعریت، بعضی نثرده کينگ ايشله تیلگن و زمانوي ادبیات ده
حاضرهم قوللنيله ياتگن بديعي صنعت لر بديع علمی نينگ اساسی نی تشکیل قيله دی.
شوندن کليل چيقیب علم بديع، صنايع علمی دېب هم يوريتيله دی.

بديع صنعت لر نی ممتاز منبع لر اساسی ده اؤرگن گن عالم، ی. اسحاقوف ممتاز
ادبیاتی میزده قوللنیلگن اساسی صنعت لر نی اولر نينگ شعري متن دايره سيده گی
فونکسيه سی بیلن علاقه دارلیک ده اؤن بيرته گروه گه اجره تيب اورگه نيشنی توصيه قيله -
دی. ممتاز شعري صنعت لر ز. ماما جانوف تامانیدن هم تصنيف لنگن بؤلیب، عالم
اولر نی يوزه گه کليلی اساسی نقطه نظریدن ۱۲ گروه گه اجره ته دی. (يوسويوه، ۱۳۹۹،
ص. ۲۵).

فصل خلاصه سی

بدیعی لیک (عرب چه «بَدَع» فعلی دن کھلیب چیقمن بؤلیب، ینگ لیک کیریتیش، ایجاد قیلش معنالرینی بره دی) حیاتنی جانلی و تأثیرلی قیلیب تصویرلش نینگ عمومی بېلگیسی، اؤخشش قیلیب قیته یره تیلگن عالم نینگ تیریک لیگینی، معجزه کار لیگینی، تأثیرچن لیگینی تأمینلاوچی حادثه دیر. یعنی بدیعی لیک - بدیعی ایجاد نینگ همه عنصرلری (اؤبرز، کریکتر، تیپ، سوژه، دیتا، کمپوزیسیون، بدیعی تیل، افاده تصویر واسطه لری، پوئیتیک سینتکسیس، ژانرلر، اسلوب...)نی اؤز ایچی گه قمره ب آله دی، اولر نینگ هر بیر یگه و عین پینده، تورلی-تومن طرزده بیرلشیب، یخلیتلیشگن لریده جان عطا اېته دی. دېمک، بدیعی لیک دېگنده حیاتنی جانلی و تأثیرلی قیلیب قیته دن یره تیش صنعتی، حیات حادثه لری اوستیدن چیرگن «حکمی»، شو «حکم» روحی ده تربیه لش توشونیله دی.

اؤبرزلی لیک بدیعی لیک ایچیده یشه گنی دېک، اؤبرز اؤبرزلی لیک نینگ ماهیتی نی اؤزیده تشییدی. شو سبب اؤبرز توشونچه سی (دېمک که، کینگ معناده بدیعی لیک) ادبیات علمی نینگ باش مسأله لریدن سنه له دی، چونکه اونده اؤبرزلی لیک نینگ ماهیتی بارلیغیچه نمایان بوله دی. بدیعی تیل نینگ اینگ مهم بېلگیلاووچی خصوصیت لری صفتی ده اؤبرزلی لیک، بېلگی و خصوصیتی بیلن کؤرسته دی.

بدیعی اثرده تصویرلنه یاتگن نرسه نی جانلی تصویرلش، حس-تویغو و کپچینمه لرنی یارقین افاده لش گه خدمت قیلووچی واسطه لرنی عموم لش تیریب «بدیعی تصویر و افاده واسطه لری» دېب اته له دی.

سؤال لر و تاپشیریق لر

بیرینچی بؤلیم: تشریحی سؤراق لر

۱. ادبیاتنی عالم عبدالروف فطرت نظریه سیگه کؤره تعریف قیلینگ.
۲. ادبیاتنی بديعی قیلگن حادثه کؤپراق نیمه گه تعلقلی بؤله دی اؤز معلوماتینگیزنی یازینگ.
۳. بديعی ایجادنینگ عنصرلری قیسی لردن عبارت دیر؟ ایضاح لنگ.
۴. اؤبرز اتمه سی قنده ی وجودگه کبلگن؟ بو حقه معلومات بیرینگ.
۵. تنقیدچی بديعی اثرنی بهالش جریانیه قیسی شرایطلرنی نظرده توتیشی کیره ک؟
۶. صنعت و ادبیات ده گی اؤبرز قیسی خصوصیت لر بیلن فرق قیله دی.
۷. بديعی تۆقیمه نی ولک (امریکا) لیک عالمی نظریه سیگه کؤره آچیقلب بیرینگ.
۸. بديعی اؤبرزنینگ ایسته تیک تأثیردارلیگی حقیده معلومات بیرینگ.
۹. تصویر و افاده واسطه لری حقیده عمومی معلوماتینگیزنی ایتمه اؤتینگ.
۱۰. یازوچی نینگ عموم خلق تیلی ده موجود تورلردن عموم عادتیه دن اؤزگچه راق فایده لیشی قیسی لردن عبارت دیر؟ معلومات بیری اؤتینگ.
۱۱. صنایع قیسی تیل دن آلینگن بیر سؤز بولیب، «بدايع الصنایع» مؤلفیه نی تانیشتیرینگ.

۱۲. فارس تیلی ده گی علم بديعی گه عاید اثرلر قیسی لردن عبارت دیر؟

ایکینچی بؤلیم: تورت جواب لیک سؤراق لر

۱۳. بديعی لیک:

- الف) فارس چه سؤز بولیب «بدع» فعلیه دن کبلیب چیققن.
- ب) عرب چه سؤز بولیب «بدع» فعلیه دن کبلیب چیققن.
- ج) اؤزبیک چه سؤز بولیب صنعت معناسیه نی انگلته دی.
- د) عرب چه سؤز بولیب ینگیه و تازه معنانه بیلدیره دی.

۱۴. اوبرز نظریه سی حقیده بیرینچی بار قویده گی عالم لردن بیر علمی تعریف

بیرگنلر:

(الف) ارسطو.

(ب) آلمان فیلسوفی هگل.

(ج) عزت سلطان.

(د) اوچاوی هم.

۱۵. اوبرز:

(الف) فقط گینه صنعت گه تېگیشلی حادثه دیر.

(ب) صنعت گه تېگیشلی حادثه ایمس دیر.

(ج) اوبرزنی صنعت و تنقید، یازوچی و تنقیدچی اؤرته سیده گی فرق لرده هم

کؤریش ممکن ایمس.

(د) یوقاریده گی اوچله جواب هم تۇغری دی.

۱۶. بدیعی اثرده تصویرلنه یانگن نرسه نی جانلی تصویرلش، حس - تویغونی یارقین

افاده لشگه خدمت قیلو وچی واسطه لرنی:

(الف) بدیعی اسلوب دیپله دی.

(ب) بدیعی تصویر و افاده واسطه لری دیپله دی.

(ج) بدیعی مهارت دیپله دی.

(د) اوچاوی هم تۇغری دیر.

۱۷. ادبیات سؤز صنعتی بؤلگنی باعث:

(الف) اونینگ اوستون لیگی شونده که، او شخص، بویوم لرنی، واقعه لرنی یارقین

افاده لی آلمیدی.

(ب) تشقی دنیانینگ رنگ - برنگ حادثه لرنی هم انسان قلبی دیالیکتیکه

سی نینگ فن لرنی هم ایچیگه قمره ب آلالمیدی.

(ج) یوقاریده گی ایکی جواب هم تۇغری دیر.

(د) یوقاریده گی ایکی جواب هم ناتۇغری دیر.

اوجينچى بۆليم: تۇغرى و ناتۇغرى سۇراق لىر

۱۸. انسان-صنعت و ادبيات نينگك باش موضوعى دير ().
۱۹. هومر نينگك «ايلباد» و «اوديسه» اثر لىده، انسان باش قهرمان سنلمىدى ().
۲۰. ادبيات نينگك موضوعى، فقط انسان حياتى ده گى كۆپچى ليكنى قىزىقتيره ديگن حادثه لىر بۇلالمىدى ().
۲۱. نطقنى گۆزهل قىلووچى بديعي اصول و واسطه لىر، ادبى فنون دېب يوريتيله دى ().
۲۲. «بدائع الصنائع» واحد تبرىزى نينگك اثرى دير ().

فایدەلنیلگن ادبیاتلر روی خطی

- امینی ، محمد کاظم . (۱۳۹۰). ادبی فنلر . میمنه : میمنه اپرکین .
- بیلینسکی ، ویساریون . (۱۳۷۴). ادبیات نظریه سی . تاشکېنت : اوزبېکستان دولت .
- چۆلپان ، عبدالحمید . (۱۳۷۳). ادبیات نه دیر . تاشکېنت : چۆلپان .
- عزت ، سلطان . (۱۳۵۹). ادبیات نظریه سی . تاشکېنت : اؤقتووچی .
- فطرت ، عبدالروف . (۱۳۹۵). ادبیات قاعده لری . تاشکېنت : اؤقتووچی .
- قادری ، عبدالله . (۱۳۷۳). اؤتکن کونلر . تاشکېنت : اؤقتووچی .
- قادری ، عبدالله . (۱۳۷۴). ایجاد مشقّتی . تاشکېنت : اؤقتووچی .
- قهار ، عبدالله . (۱۳۶۶). بدیعی / ایجاد حقیدە . تاشکېنت : اؤقتووچی .
- یوسوپوۋە ، دنواز . (۱۳۹۹). عروض و ممتاز پوئیتیکه گه کیریش . تاشکېنت : اکادیم .

اوپچىنىقى فصل

بديع

اۋرگەنىش مقصدلىرى

طلبەلرنىڭ بو فصل دن اۋقىب اورگنەدىگن موضوع لرى:

- بديع سۋزى نىڭ كېلىپ چىقىشى و اته لىشى حقيده معلومات.
- بديع سۋزى نىڭ لغوي و اصطلاحى معناسى نى اۋرگەنىش؛
- بديعى صنعت لىر حقيده معلومات آلىب، تورلر نى يادلىدىلر.
- لفظى صنعت لىر و اونىڭ تورلر نى اۋرگەدىلر.
- تجنىس، اشتقاق، قلب صنعت لرىنى شعرى مثال لىر ده توشىنىب آله دىلر.

بديع سۋزى نىڭ كېلىپ چىقىشى و اته لىشى حقيده يازوۋچى لىر بىرار بىر فېرگە اېرگىشى، بلكە تورلى چە فېر و ملاحظەلرنى يۋلگە قۋىگن لىر. شوندى قىلىب، بو تۇغرىده عبدالھىس زىن كۋب بوندى قىد قىلەدى: «چون بو صنعت عباسى لرنىڭ دورەسى گە قدر معمول بۇلمەى اۋشە دوردن بويان رواج تاپىب «بديع» ينگى و تازە دېب اته گن. كۋرىنىشى گە كۋرە، قدىم گى شاعرلرنىڭ شعرى ده كۋرىنىمىس لىگى اوچون ينگى و تازە اېدى». شونگە بناء، دكتر شوقى ضعيف عبدالله بن المعتز قولى دن بو تۇغرىده بوندى توشوتىرەدى: «بديع شعر فن لرى گە اته لىب شاعر و يازوۋچى لىر تمانىدن قىد اېتىلگن. بىراق، قدىم گى شعر و لغت شناس بىلىم دان لىر بونى تانىمىس لىگى اوچون اونى قندە يلىگى دن هم خبرى يۋق بۇلىب، بديع علم لرى حقيده مېندن آلدىن هم ھىچ كىمىسە بو تۇغرىده فېر يورىتمە گن» (لىيب، ۱۳۸۸، ص. ۵).

بدیع سۆزی نینگ معناسی

بدیع، عربچه سۆز بۆلیب لغت ده ینگى كېلتیریلگن، ینگى كېلتیرووچى، تازه، گۆزل و بېزه تیلگن دېمك دیر. علم اهلی اصطلاحی ده اېسه، بدیع دېب بېزه ش و زینت بېریش علمی گه ایتیلیب بلاغت نی بېلگیلنیر ده بگن دېمك دیر. شونگه كۆره، او شبو علم نظم و نثر نینگ بلاغتی نی سقله گن حال ده، اونینگ گۆزل لیکی گه سبب بۆلووچى یؤلر و واسطه لر نی اؤز ایچی گه آله دی.

بدیع سۆزی نینگ «ینگى كېلتیرووچى» معناسی گه بناء قرآن کریم ده قویده گیچه قید ایتلگن:

«بدیع السموات والارض و اذا قضا امرأ فانما یقول له کن فیکون» (قرآن، بقره، آیه. ۱۱۷).
«بدیع السموات والارض انى یكون له ولد ولم تكن له صاحبة و خلق كل شیء و هو بکل شیء علیم» (قرآن، انعام، آیه. ۱۰۱).

قدیم گى لر نینگ ایتیشیچه، بدیع، سۆزلرنینگ بېزه ك و گۆزل لیك لردن بحث اېته دېگن علم تانیلگنی گه قدر، دكتر سیروس شمیسا بو تۇغریده بونده ی دیدی: «بدیع علم لر نینگ بحث اېته دېگن تۇپلمی بۆلیب، عادى سۆزلرنی بیر آز ادبی سۆزلرگه المشتیریب و یا ادبی سۆزلرنی یوکسك درجه ده (ادبی اېکن لیگی یا ادبی اسلوبی بار لیگیدن) یتکیره دی. ینه بیر عباره گه قره گنده بدیع، سۆزلرنی ساده لیگیده گی وقفه كېلتیریشده سبب بۆله دی. شونگه كۆره، ایشله تیله دېگن هر قنده ی بدیعی سۆزلرگه دقت ایتیش در حقیقت ادبی سۆزلرنینگ اهمیتی معلوم بۆله دی».

نظم و نثر ده قوللنیلگن گۆزل سۆز و صنعت لرینی تېكشیره دېگن علم بدیع دېيله دی. بدیع بلاغت علم لریدن بیرى بۆلیب، اونده سۆز صنعت لری، سۆز گۆزل لیك لری و سۆز-گپ نینگ بېزه ك لری جهت دن فصاحت و بلاغتی نی نظم و نثر ده حاصل بۆلشیدن كېین بحث قیلینه دی.

دېمك، بدیع علمی آرقه لی سۆز و كلام نینگ بلاغتی حاصل بۆلشیدن سونگه گۆزل جهت لری و حُسنی تنلیب بېلگی لنه دی. یعنی بدیعی صنعت لر فقط اؤشه یتده گینه سۆز نینگ حُسن و گۆزل لیگی گه سبب بۆله دی که اوندن آلدین قید بۆلینگن سۆز بلاغت زهوری ییلن بېزه تیله دی. شونده ی قیلیب، بلاغت سیز سۆز و كلام

ادب اهلی نقطه نظریدن هبچ قندهی اهمیت گه اېگه اېمس (اسفندیارپور، ۱۳۸۸، ص. ۱۷).

بدیع سۆزی نینگ لغوي و اصطلاحی معناسی

بدیع عرب چه سۆز بۆلیب، لغت ده ایگی معناده کېلگن دیر: بیرینچی سی «فَعِيل» وزنی ده مفعولی معناسی بۆلیب ینگى تاپیلگن و ینگى کېلتیریلگن، تازه، گۆزەل، چیرایی و بېزه تیلگن معناسی افاده لیدی و ایکینجی سی اېسه «فَعِيل» وزنی ده فاعلی معناسی بۆلیب ینگى کېلتیرووچی معناسی انگلته دی. اصطلاح ده، نثر و نظم نی لفظی و معنوی صنعت لر بیلن، بېزه ب ایجاد قیلیشی گه بدیع دیله دی اوشبو علم نظم و نثریننگ بلاغتی نی سقله گن حال ده، اونینگ گۆزەل لیگی گه سبب بۆلووچی یۆل لر و واسطه لردن بحث قیله دی (اسفندیارپور، ۱۳۸۸، ص. ۱۷).

بدیع کلام (شعر و نثر) گه تېگیشلی بیر خیل یۆل-یوروق لر و گۆزەل لیک لردن بحث اېته دی که، اولردن فایده لنگن حال ده سۆز یا کلام هم لفظ و هم معنا لحاظدن گۆزەل لیک کسب اېته دی و عادی سۆز درجه سیدن یوقاری راغ مرتبه ده یعنی ادبی سۆز مرتبه سیده قرار تاپه دی. اوشبو علم ده سۆزیننگ بېزه ش و گۆزەل لیک لرینی آرتتیریش حقیقه سۆز یوریتله دی (حسینی، ۱۳۶۰، ص. ۲۳).

تفتازانی گه کوره بدیع حالت و وضعیت نی رعایت قیلگن یعنی فصیح و بلیغ کلام (نظم و نثر) نینگ گۆزەل لیک لرینی تانیته دیگن بیلیم دن عبارت دیر (صادقیان، ۱۳۷۹، ص. ۱۳).

بدیع سۆزی ینگى و ینگى لیک معناسی ده ایریم شاعر لر و یازووچی لری میزیننگ اثر لریده هم ایشله تیلگن، جمله دن عظیمی جناب لری نینگ قوییده گی بیت لرینی کۆزدن کېچیره میز (رحیمی، ۱۳۹۸، ص. ۱۷):

ینگى لیک کېلمیش بدیعی یازمه لر گه انچه دېب
بېردیلر بیزگه بشارت تازه املا دن گپور
(عظیمی، ۱۳۷۱، ص. ۱۱)

باشقه مثال:

صانع گه ثنا که قدرتیدین

یوز نقش بدیع ایلر اظهار

(عظیمی، ۱۳۷۱، ص. ۵)

معلوم دیر که بدیعی ادبیات، «هنر» نینگ بیر توری صفتی ده واقع لیک نی و اونگه عاید حادثه لرنی عکس ایتیره دی و تصویر لیدی. ادبیات واقع لیک نی تصویر لرش اوچون فقط بیر واسطه گه اېگه؛ او واسطه اېسه انسان نطق نی تشکیل ایتووچی سؤزلردن عبارت دیر. سؤزلر عادّی حالت و شکل ده قول لنگن حالده انسان نینگ احساس و عاطفه سیگه تأثیر اېتمهیدی. نتیجه ده ادبی اثرهم وجودگه کېلمهیدی. ادبی اثر یره تیش اوچون سؤزلر شاعرلر و یازووچی لر تمانیدن بدیعی شکل ده قول لنه دی، شکل و معنی جهت دن گوزهل لیک کسب اېته دی. انه شونده ی گینه ادبی اثر حقیقی هنر صفتی ده وجودگه کېله دی.

مثال صفتی ده قویده گی بیت نی بدیعی لیک و ادبی لیک مرتبه سیگه کؤترگن سبب «آچ» سؤزی نینگ ایکی معناگه ایشله تیلیشی و معشوق نینگ «ملاحت کانی» خطاب قیلیش دیر:

یوزینگنی ای ملاحت کانی بیر آچ

تویه کورسون سینی بو مستحق آچ

(الرادویانی، ۱۳۸۰، ص. ۶۵)

دېمک، بدیع علمی شونده ی علم که او آرقه لی بلیغ، فصیح و ادبی سؤز و کلام نینگ گوزهل جهت لری و حُسنی تیلده دی و بېلگی لنه دی. یعنی، بدیعی صنعت لر فقط اوشه وقت گینه سؤز نینگ حُسن و گوزهل لیگی گه سبب بوله آله دی که اوندن آلدین اوشه سؤز بلاغت و فصاحت زپوری بیلن بیزه تیلگن بولسه، یوق اېسه، بلاغت سیز سؤز و کلام ادب اهلی قاشی ده هیچ قنده ی اهمیت گه اېگه اېمس.

بدیع علمی ادبی فن لر نینگ بیر قسمی بولیب، ادبی سؤز (نظم و نثر) نینگ لفظی و معنوی صنعت لر بیلن بیزه ب، کلام نینگ ادبی لطافتی نی اولر واسطه سی ده آرتتیریش حقیقه تعلیمات بېرووچی علم یا فن سنله دی (ایشانچ، ۱۳۷۴، ص. ۱۶).

ادبی یا بدیعی صنعت لر سان جهت دن اززانچه کۆپ بۆلیب ۲۰ صنعت دن باشلە نیب زمان اۆتیشی ییلن ۲۲۰ گه یقین صنعت گه بیتیشگن دیر که اوشبو فن لر نینگ بیر خیلی گه صنعت آتینی قۇییش توزیک بۇلسه هم کلام گۆزەل لیگی گه سبب بۇله آلمە ییدی (صادقیان، ۱۳۷۹، ص. ۶۰).

دېمک بدیعی صنعت لر نینگ قۇللیشیکه هنری اویغون لیک و ادبی اعتدال و طبیعی لیکنی کۆزده توتیش کپرهک و سۆزده اۆز اۆلچاوی و کپرهک بۇلگن اۆرنیده ایشله تیلیشی لازم، صنعت ایشله تیش و هنر کۆرسه تیشگه طبیعی حد و اۆلچاودن آرتیق اورینیش معنی نینگ کوچ سیزلیگی و وزن و آهنگ نینگ بوزیلیشی گه سبب بۇله دی. اوشنده ی که سیف سراپی ایتە دی:

کیمی معنی قویوب لفظین توزاتور

کیمی وزن بوزوب صنعت کوزاتور

(متجان و ساری یف، ۱۳۸۴، ص. ۳۳۳)

دېمک سۆز نینگ بلاغت و فصاحتی نی سقله گن حال ده طبیعی بپزه لیش و آرایشی، اونینگ یخشی کۆرینیشی و دلکش لیگی گه سبب بۇله دی. شونینگ اچون ادیب لر، اولوغ، سۆز استادلری کلامنی تپکشیریپ، تحقیق ایتیب، کلامنی بپزه ییدیگن و اونگه زینت بغيشله ییدیگن نازک لیک و لطافت لرنی تاپیب اولر نینگ هر بیر ی گه مناسب آت قویگن لر.

اگر سۆز و کلام پیتوک، یارقین، کۆنگول گه اۆلتیره دیگن و بلاغت جهتی دن یوکسک بۆلیب متناسب شکل ده بدیعی صنعت لر و محسنات بیان هم بپزه تیلگن بۇلسه، کۆنگول لرگه تأثیر قۇیه دی و نزاکت ده معجزه کۆرسه تە دی. شونینگدېک، بوخیل سۆز «سحر حلال» نامی نی کسب ایتە دی:

خرامی کۆزلر نینگ اشکالی وصفی ده لطفی

بصارت اهلیینه سحر حلال کۆرگۆزدی

(لیب، ۱۳۸۸، ص. ۶۰)

هر بیر ادبی سۆز بدیعی صنعتلر بیلن بیزهلمس دن آلدین، سۆزنینگ اساسی و ذاتی صفتلری سنله دیگن فصاحت و بلاغت خصوصیتلری گه اېگه بۆلیشی شرط، عکسینچه حالده معنا و شکل جهت دن کوچ سیز بۆلگن کلام و سۆزگه هیچ بیر بدیعی گۆزهل لیک اوشبو خصوصیت نی بغیشله ی آلمه یدی. شونینگ اوچون ادبی صنعتلر نینگ ایشله تیلیشی معلوم بیر قاعده و قانون گه تابع. معلوم درجه ده بدیعی صنعتلر نینگ جوده کۆپ قوللنیشی ادبی سۆزنینگ طبیعی حال دن چیقریب، شو طفیلی اثر نینگ مضمونی، شکل نینگ فداسی بۆله دی. تانیقلى بیلیمدان «عبدالقاهر جرجانی» قولی گه اعتبار بېرگنده: «معنا کېلینی، بدیعی صنعتلر تاقینچاق و آلتینلری آغیرلیگینی کوتره آلمسلیگی دن کسل بۆلیب، اوشبو بیزه ک لر و بۆیوم لر اونینگ جسمی گه ضرر بېتکیزه دی». دېمک بدیعی صنعتلر سۆزده معلوم درجه ده طبیعی لیک که اېگه بۆلیشی شرط (امینی، ۱۳۹۰، ص. ۲۷).

بدیعی صنعتلر و اولر نینگ تورلری

بدیع عرب چه سۆز بۆلیب، اؤیلب تاپیش، بیرار-بیرار نرسه نی اؤزگرتیش، ینگلی لیک یرتیش ایجاد قیلیش معناسی نی بیلدیره دی. او «بدع»، «بدع» سۆزیدن آلینگن. بدیعی لیک صنعتی نینگ برچه تورلری اوچون خاص دیر. سۆز صنعتی-ادبیات اساسی ده هم بدیعی لیک توره دی. ادبیات اثرلری ده حیات حادثه لری اؤز کۆرینیسه اېمس، بلکه اؤزگرتیریلگن، باییتیلگن حالده عکس اېتیریله دی. شاعر، ادیب لر کۆرگن، کېچیرگن، اېشیتگن، خیالاً تصور اېتگن واقعه لرینی اؤزلری نینگ حسیات، کېچینمه لری بیلن باییتیشه دی (الوغ، ۱۳۹۶، ص. ۸۷).

عادی سۆزده گۆزهل لیک و زیبایی شناس لیک تمانلرینی آشیریش مقصدی ده معنا، لفظ و وزن جهت دن یوز بیره دیگن هر بیر اؤزگرتیش بدیعی صنعت دن عبارت دیر. باشقچه قیلیب ایتگنده: سۆزنینگ عادی بیر لغت درجه سی دن، کپنگ معنالی سۆز درجه سی گه و عادی تاووش درجه سی دن، موسیقی لیک درجه سی گه کۆته رووچی هر بیر حادثه، بدیعی صنعت دېب اته له دی. بدیعی صنعتلر اؤتمیش لرده فقط گینه بیزه ش

و سۆزنینگ آرایشی اوچون بیر واسطه تانی لر اهدی، شونینگ اوچون بدیع عالم لری اوشبو علم نی سۆز گۆزله لیگی نی آشیریش علمی دهب تعریف لب و اوشبو یؤل یوریق لر نی «صنعت و صنایع» دهب اته گن لر (امینی، ۱۳۹۰، ص. ۲۵).

شعری صنعت لر بدیعی اثرلرده افاده لنگن مقصد نینگ حیاتی راق تصویر چن راق افاده لیشی گه؛ غنایی، عشقی و حکایتی تمثال لر نینگ یارقین راق گوده لنتیریشی گه؛ مصرع، بیت لر و بندلر نینگ لفظی نزاکتی، موسیقی لیگی و جاذبه دار لیگی نی تأمین لشگه خدمت قیله دی.

بدیعی صنعت لر ادبی سۆز نینگ گۆزله لیگی نی آشیریب، ایشیتو وچی و اوقو وچی گه یاقیملی طرزده توشونتیریب بهره دی. انه شو یوسونده اونینگ کونگلی دن اوزین آلیب، استه تیک و زیبایی شناس لیک حسینی اویغاتیب بیریش یانیده، بو آرقه لی انسان نینگ عاطفی و ایچکی دنیاسی ده ثمره لی تأثیر کورسته دی.

سۆز (نظم و نثر) ده بدیعی صنعت لر یا بدیعی محسنات نی طبیعی و مناسب اوزین لرده قوللش آرقه لی اوشه سۆز بزه تیله دی و آرایش تاپه دی. اوشبو صنعت لر نینگ افراط شکل ده ایشله تیلیشی سۆز نینگ طبیعی گۆزل لیگی دن چیقهریب، ادبی لطافتی دن اوزاق لشتیریب سۆزگه تصنعی و ساختگی شکل بهره دی (امینی، ۱۳۹۰، ص. ۲۵).

بدیعی صنعت لر یا لفظده بوله دی یاکه معناده و یا لفظ و معنا اؤرته سی ده مشترک بولیشی هم ممکن، شو سببالی بدیع علمی ده اوچ خیل گۆزله لیک لر یعنی لفظی صنعت لر، معنوی صنعت لر و لفظی و معنوی صنعت لر حقیده سۆز یوریتیله دی (اسفندیار پور، ۱۳۸۸، ص. ۱۹).

لفظی صنعت لر و اولر نینگ مهم تورلری

کلام لفظ لر نی بزه دیدیگن و اونینگ کوی و آهنگینی قولاقه یاقیملی قیله دیگن واسطه لر نی «لفظی صنعت لر» دهب اته دیدی لر. بو خیل محسنات یا صنعت لر سۆزلرگه آرایش و گۆزله لیک بغیشلب اولر نی تئلشده دقت قیلیشنی ایجاب اپته دی.

لفظی صنعتلر آرق لی، کلام نینگ لفظ تمان لری، دېمک سۆزلرنینگ قنده ی توفیلیشی و ترکیب تاپیشی، تیلگه روان و قولاقسه فارم لیگی، سۆزلرنینگ جنس داش لیگی آهنگ داش لیگی کبی مسأله لر تېکشیریله دی (خواجه احمدوف، ۱۳۸۰، ص. ۲۵).

لفظی گۆزل لیکلر بیلن سۆز نینگ تشقی تمانینی بزه یدی لر، سۆز نینگ تشقی تمانی اونینگ تیل بیلن ایتله دیگن، قولاق بیلن ایشیتله دیگن و یازیلگن چاغده کۆز بیلن کۆریله دیگن تمانی سنه له دی. دېمک هر بیر یؤل-یوریق که سۆز نینگ ایتیلیش لحاظدن روان، ایشیتیلیش لحاظدن یاقیملی و کۆرینیش لحاظدن گۆزل قیسه، سۆز نینگ لفظی یا تشقی گۆزل لیگی دیله دی (اشراقی، ۱۳۹۵، ص. ۴۰).

مثال صفتی ده قوییده گی بیت نی لفظا گۆزل قیلیب، بدیعی لیک و ادبی لیک مرتبه سی گه کۆترگن سبب «کېچه دور» بیریکمه سۆزی نینگ، بیر شکل و ایکی معناده ایشله تیلیشی دیر، باردی (اگر) ایکیچی مصر-عده گی «کېچه دور» بیریکمه سی نینگ اؤرنیده عین معنای انگلته دیگن «اؤته دور» بیریکمه سی ایشله تیلسه شعر بۆزلیب گۆزل لیگینی قولدن بیره دی.

منگا سېن سېز بېگېم کوندوز کېچه دور

دریغا سېن سېزین عمریم کېچه دور

(خدیم، ۱۳۹۵، ص. ۱۵)

یاکه:

کون یوزینی ایله دینگ مشکل

تون کۆزینی ایله دینگ مکمل

(خدیم، ۱۳۹۵، ص. ۴۲)

بیت ده گی «یوز» سۆزی نینگ اؤرنی ده عین معنای انگلته دیگن «بیت» سۆزینی ایشلتسک، شعرده گی ایچکی قافیه اؤرتهدن کپته دی و همده اونینگ کوی یا آهنگی کوچ سیز بۆلیب قاله دی.

لفظی صنعت لرنینگ مهمی تسجیع، ترصیع، موازنه یا مماثلہ، تجنیس، اعنات، ردالقافیہ، ردالمطلع، ذو قافیتین، تصدیر، تشطیر، تکرار یا تکریر، عکس و تبدیل، قلب، ملون و باشقہ لردن عبارت دیر.

تجنیس و اونینگ تورلری

تجنیس لغتده جنس داش لیک، ادب اصطلاحی ده تلفظ و یازیلیش ده بیر-بیری گه اوخشش و یقین و معنی جهت دن فرقلی بؤلگن ایکی کلمه نی کلامده کبلیتیریش گه آیتله دی (اسفندیارپور، ۱۳۸۸، ص. ۶۰).

باشقچه قلیب ایتگن ده، تجنیس یا که (جناس) شعریتده معنا جهت دن هر خیل، اما شکلی بیرخیل یا که شکلاً بیر-بیری گه یقین ایکی سوزنی کبلیتیریب، اولر واسطه سی ده معین فکر، لوحه یا که تمثالنی تأثیرچن افاده لش صنعتی دیر. بو ایکی کلمه ظاهرده هم جنس کورینگنی سببلی بو صنعتنی جناس هم دیدی لر سوزلرنی جنس داش لیگی کلامنی کویلی یا موسیقه لی قیله-دی (موسوی بجنوردی، ۱۳۸۱، ص. ۱۵).

مثال:

اول کیم کونگول آلدی زلفی خالی

کونگول دین اہمس خیالی خالی

(خدیم، ۱۳۹۵، ص. ۱۳)

بیتده گی قافیہ داش خالی سوزلری بیر خیل بولسه ده لکن ایکی خیل معنایی افاده لهیدی: بیرینچی مصرعده محبوبه یوزیده گی خالنی بیلدیرسه ایکینجی مصرعده «خالی اہمس» عبارہ سی ده گی معنایی انگله ته دی.

عین وقتده ایکینجی ده «خیالی» و «خالی» سوزلری هم شکلاً بیر-بیری گه یقین دیر. «خیالی» سوزی نینگ ترکیبی ده گی «یا» حرفی نی توشیرسک، بو سوز «خالی» سوزی بیلن بیر خیل شکل گه کیره دی.

یاکه:

كۆك وسمدا اول آي قاشي گويا خيال ايرور

يا آي با شيدا كۆكته كورينگن هلال دور

(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۳۰)

يۇقاري دهگي بيت ده هم قره گن ده، قۇلنيلگن (آي) سۇزي متجانس شكل ده كېليپ، بيرينچي مصرع ده گي (آي) سۇزيدن منظور شاعر نينگ كۇنگلي ده قاتگن محبوبه بۇلسه ده ايگينچي مصرع ده گي (آي) اېسه كۆكته كورينگن ينگي آي معناسي ده ايشله تيب شاعر اۇزي نينگ مهارتي ني بديعيت كلامي ده بارليگيني كورسته دي.

تجنيس شكل داش دېگن معناني افاده لش گه قدر سۇزلرني نظم و نثر ده ايشله تيب، و معنالي گه قره گن ده تورليچه معنالي بېريش اساسي ده بيت لرده گي قۇلنيلگن متجانس سۇزلر نظم و نثرني بېزهش و كوچه يتريشي بيلن خلق و يازو وچي - شاعر فصاحتي گه دليل بۇليپ، سۇزلرني ترتيب گه ساليش تواناليگي گه گواه سنله دي.

بونده ي شكلا بېر - بيري گه يقين سوزلر هم شكل داش سنه ليب، اولرني بېر بيت ده قۇلش تجنيسن صنعتي ني وجود گه كېلتيره دي. اوشبو صنعت بيرينچي مرته عبدالملك اصمعي نينگ «الجناس» كتابي ده كېلتيريلگن (اسفنديار پور، ۱۳۸۸، ص. ۲۴).

تجنيس ني «فرهنگ اصطلاحات ادبي» نينگ مۇلفي «سيماداد» ايگي گه بۇله دي: بيرينچي سي كامل يا تۇليق جناس و ايگينچي سي ناقص جناس. او تۇليق جناس ني مماثل و مستوفي آتلي ايگي تورگه بۇله دي و جناس نينگ باشقه برچه تورلرني ناقص جناس عنواني آستي ده سنب اۇته دي (داد، ۱۳۹۵، ص. ۱۸۵).

جناس نينگ اېنگك مهم لري قويده گي لردن عبارت دير:

تۇليق جناس

تۇليق جناس شكل ده بوتونله ي فرق سيز بولگن، لېكن معناده بېر - بيري دن تفاوت لي ايگي كلمه يا سۇزني شعر يا نثر ده كېلتيريش دن عبارت دير؛ تۇليق جناس سنلگن سۇزلر حرف لري نينگ ساني، توري، ترتيب ي و حركتي بيرتورلي بۇليشي شرط (خواجه احمدوف، ۱۳۸۰، ص. ۲۵). مثلاً، بابر نينگ:

یوزی و نوروزی، وصلی عیدینی، بابر غنیمت توت

که موندین یخشی بولماس، یوز نوروز و بیرم لار

(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۲۶)

ییتدهگی (یوز) سۆزلری شکلاً بیر خیل بۆلسهده لېکن ایکی خیل معنایی بیلدیرهدی. بیرینچی مصرعهده معشوقه نینگ یوزی معناسی ده ایشله تیلگن بۆلسه، ایکینجی مصرعهده سان (۱۰۰) معناسی نی انگله تیب، ییت نینگ موسیقی لیگی و اوقو وچی گه تأثیر چنلیگی گه باعث بۆلهدی.

شونگه اؤخشش قویدهگی مثال لرگه دقت قیلینگ:

گرچین دېسانگیز، کوزی آنینگ آھوی چین دور

خطینی خطا قیلما سانگیز، مشک ختا دور

(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۴۴)

ایچینه تاغ نینگ قان، تاشی ده یوزمینگ بلا تاشی

ایننگ تاش و ایچی مطلق دیگهی سېن ایچ و تاشیم دور

(مله یف، ۱۳۹۵، ص. ۴۱)

تولیق جناس اؤزی ایکی تورگه بۆلینهدی: بیرینچی سی مماثل یا اؤخشش جناس و ایکینجی سی جناس مستوفی دیلهدی.

مماثل یا اؤخشش تولیق جناس

جناس نینگ اوشبو توریده جنس داش سۆزلر تیل دستوری لحاظدن عین تورکوم سۆزلردن بۆلیشی کپرهک، مثلاً: بیر آت بۆلسه ایکینجی سی هم آت بۆلیشی کپرهک یا اگرده بیر فعل بۆلسه باشقه سی هم فعل بۆلیشی شرط (خواجه احمدوف، ۱۳۸۰، ص. ۵۳). مثلاً:

یورتیمیز نینگ تاغلاریدین بیز آلدیک

باش کوتاریب باش بولماقنی ایتالدیک

(خدیم، ۱۳۹۵، ص. ۲۴)

یۇقاری دەگی جناس یسه گن «باش» سۆزی، ایکی اۆرین دەهم آت وظیفه سی نی بجریب تورگن.

کیریشمنگ بیرله جانگه اوت یاقرسن
کۆنگولگه جان دین آرتوق راق یاقرسن
قرا زلفونگ ایچینده چین کۆرارمپن
خطایوقدور بوسۆزده، چین کۆرارمپن
(خدیم، ۱۳۹۵، ص. ۱۶)

اوشبو بیتلرده گی «یاقرسن» و «یاقرسن» سۆزلری فعل؛ «چین» و «چین» سۆزلری آت وظیفه سی نی بجریشی بیلن مماثل یا اؤخشش تۇلیق جناس لرنی شکل لنتیرگن دیر.

مستوفی تۇلیق جناس

اوشبو جناس ده، جنس داش سۆزلر، تیل دستوری گه کۆره ایکی تورکوم سۆزلرگه تېگیشلی بوله دی. مثلاً: بیر آت بۆلسه ایکی نیچی سی فعل و یا باشقه بیر تورکوم سۆزگه تېگیشلی بوله دی (اسفندیار پور، ۱۳۸۸، ص. ۲۷).

اۆرنک صفتی ده ظهیرالدین محمد بابر نینگ قوییده گی بیتی ده تجنيس یسه گن «یاش» سۆزی، بیر نیچی مصرع ده آت وظیفه سی نی بجرسه، ایکی نیچی مصرع ده صفت وظیفه سی نی بجرگینی کۆره میز.

نی تانگ یوز نگار اۆلسه قان یاش یله
کیم اول یوزی گل یاش نگاریم قنی
(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۲۱۹)

خجندی نینگ لطافت نامه سی دن نقل ایتیلگن قوییده گی بیت ده گی بیر نیچی «کېچه» سۆزی آت (اسم زمان) و ایکی نیچی «کېچه» سۆزی کېچماق اوزه گیدن کېلیب چقیب، فعل وظیفه سی نی بجره دی.

منگه سېن سیز، بیگم کوندوز کېچه دور
دریغا، سېن سیزین عمروم کېچه دور
(عظیمی، ۱۳۷۱، ص. ۱۵)

بۇيىنگ سىرو سىنوبر دىر بېلىنگ قىل
وفا قىلغان كىشى لىرگە وفا قىل
(عظىمى، ۱۳۷۱، ص. ۲۹)

ناقص تىجىس

اوشبو جناس بىرىنچى مرتە تىرجمان البلاغە نىنگ ۱۱-فصلى دە «مضارع» اتى بىلن كېلتىرىلگن. ناقص تىجىس دە كىلمەلر يازىلىش و املاسى گە كۆرە بىر خىل، لېكىن ايرىم تىلفظ گە اېگە دىر (قوىم، ۱۳۸۸، ص. ۳۳۹).

بدىاع الصنايع اثرى نىنگ مؤلفى «عطاء الله حسىنى» ناقص تىجىس نى تىجىس مىخلىف و تىجىس مىخرف هم دىرلىر دېب، قويدە گىچە تىرىف لىدى: «اول لفظ نىنگ مىخرف لىر سانى، تورى و تىرىبى دە موافق بۇلوب، مىخرفات و سىكونات، تىشىد و تىخىف، مىد و قىسردىن مىخرف بۇلگن مىخرف دە تورلىچە بۇلماغىدىن عبارت تور (خواجه احمدوف، ۱۳۸۰، ص. ۳۰).

باشقە بىر تىرىف گە كۆرە ناقص تىجىس دە سۇزلىر يازىلىش و املا مىخرفتىن بىر خىل لىكىن تىلفظ و ايتىلىشى مىخرفلى بۇلەدى. اؤرنىك مىخرفتى دە قويدە گى بىتلىرنى كۆزدن كېچىرە مىز:

شكر كىبى مىنگە دۇشنامىنگىز اېرور شىرىن
نى شكر اېتەدى انگە كىم دىعادىن آرتوق اېرور
(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۸۸)

بىتدىن توشىنىلىشى چە (شكر و شكر) مىخرفان سۇزلىر بۇلىب، تىلفظلىرى مىخرفلى بۇلگنى اوچون ناقص تىجىس گە مىثال بۇلەدى، و بىت نىنگ آھنگ و موسىقى لىگى و تاثيرچن لىگىنى آرتىرىش گە سبب بۇلەدى.

دىر پىرى بىندەسى دور مىن كە نافذ مىخرف اىلە
اىلە مىش يوز مىنگ جىھود و گىر اىلە تىرسانى مىخرف
(نادرە بېگىم، ۱۳۶۷، ص. ۲۶۷)

آرتیق (زاید) تجنیس

آرتیق تجنیس ده ایکی جنس داش سۆزنینگ بیر ده بیرار حرف زاید یا آرتیق بۆلیشی ممکن، اوشبو آرتیق لیک بعضاً سۆزنینگ باشی ده گاهی اؤرته سی ده و بعضاً هم آخری ده بۆله دی. آرتیق تجنیس آرتدیریلگن حرف نینگ قیسی اؤرینده کبلیشی گه کۆره قوییده گی اوچ تورگه بۆلینه دی:

الف) مزید جناس: آرتیق حرف جنس داش سۆزلردن بیرینینگ باشی ده کبلیگن بۆلسه مزید جناس دیپله دی. اوشبو جناس نی مطرف هم دیگن لر. بیراق مطرف تجنیس بوندن فرق لی جناس سنله دی (اسفندیارپور، ۱۳۸۸، ص. ۵۶).

نوایی نینگ قوییده گی بیت ده گی «دم» سۆزیدن اؤزیدن کپین کبلیگن «بدم» سۆزی بیر حرف آرتیق لیگی بیلن مزید تجنیس گه مثال بۆله آله دی.

ای نوایی، وامق و فرهاد و مجنون باردیلر
بۆلمه غافل، دم بدم قیلغونگ عزیزت سپن داغی
(نوایی، ۱۳۶۹، ص. ۶۳۹)

یاکه:

وصلین اول آی منگا محال قیلور
هجریدین مینی خسته حال قیلور
(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۳۶)

عین بیت ده ایکی مصرعه ده گی (محال و حال) سۆزلری هم بیر-بیری گه یقین دیر.
(محال) سۆزی ترکیبی ده گی (م) حرفی نی توشورسک، بو سۆز (حال) سۆزی بیلن بیر خیل شکل گه کیره دی. بونده ی شکلاً بیر-بیری گه یقین سۆزلر هم شکل داش سنه لیب، اولرنی ایکی مصرعه ده قولش تجنیس صنعتی نی وجودگه کبلیتیره دی.

ب) مکتنف تجنیس: آرتیق حرف، متجانس سۆزلردن بیرینینگ اؤرته سی ده واقع بۆلگن بۆلسه، مکتنف تجنیس دیپله دی (اسفندیارپور، ۱۳۸۸، ص. ۳۸).

اؤرنک صفتی ده قوییده گی بیت لرنی کوزدن کبچیره میز:

لعلینه بهرماس گشادی در شهوار اندا دور

در نی درج در نثاری ایچره پنهان ایلامیش

(شیبانی، ب.ت، ص. ۸۹۰)

یوقاری دهگی بیتنی کوزدن کچیرگن ده کورینه دی که «دُر» سؤزی گه نسبتاً «دور»
سوزی نینگ بیر «و» تاووشی سؤز اورتیه سی ده آرتیق بؤلیب مکتنف تجنیس گه مثال
بؤله دی.

مین اگر محروم ایدیم، محرم هم ابرمس اپردی اول

کؤنگلوم ار آزرده اپردی، لیک منتدار ابدی

(نوایی، ۱۳۹۶ ج، ص. ۶۷۴)

بوسپینگ بیر بیر باسیب پینگ سالیشینگ ای سرو ناز

نی قیامت لیغ خرام و نی بلا بالا بؤلور

(متین، ۱۳۹۱، ص. ۲۶۰)

قاچان باد صبا تکلیف گلگشت چمن قیلدی

چکیب قامت قیامت آشکارا قیلما دی شاهیم

(متین، ۱۳۹۱، ص. ۱۳۵)

کؤرسه تیلگن بیت ده (عشق و عاشق) تجنیس سؤز لری بؤلش بیلن و (عاشق) سؤزی
ترکیبی ده گی بیرگینه (الف) حرفی سؤز اورتیه سی ده آرتیق لیگی اساسی ده مکتنف
تجنیس نینگ توری گه مثال بؤله آله دی.

مدیل جناس

آرتدیریلگن حرف جنس داش سؤز نینگ اداغی ده کپلتیریلگن بؤلسه مدیل تجنیس
دیددی لر. تذیل لغت ده ایتکنی اوزه یتیرماق دیر. بو صنعت ده آرتیق حرف جنس داش
سؤز نینگ اهنک آخری ده واقع بؤلگنی نی اعتبارگه آلیب مدیل یا ذایل تجنیس
دپگن لر (خواجه احمدوف، ۱۳۸۰، ص. ۴۱).

شونگه اۇخشش قویده گی بیت ده گی «یار» و «ناله» سۆز لری گه كۆره «یاره» سۆزیده بیر «ه» تاووشی و «ناله» سۆزیده هم بیر «ه» آرتیق دیر. قوی ده گی مثال لر گه دقت قیلینگ:

نالدیك قد بیرله سېن سیز ناله قیلماق دور ایشیم
ناله دین بزم غمینگ ده چنگ تاری من ینه
(عظیمی، ۱۳۷۱، ص. ۱۰۲)

یاکه:

دۆستلار كۆنگلومدا كېین قبر تاشی غه یازغاسیز
تاكه بیردېك بۇلغی اول آی عشقیدا ایچ و تاشیم
(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۱۷)

مضارع تجنیس

تجنیس نینگ بو توریده متجانس سۆزلر مخرج لحاظدن بیر حرف ده یقین بۇلیب، البته بو مناسبت سۆز نینگ باشی ده ویا اؤرته سی ده بۇلیشی ممکن دیر. هم ده متجانس سۆزلر نینگ تفاوتی هم بیر حرف دن آرتیق بولمه یدی (خواجه احمدوف، ۱۳۸۰، ص. ۴۵).

مثال:

ای پیک صبا قاشیمغه کهلگیل
اېشیت بو سۆزنی منی داغی بیلگیل
(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۲۸۹)

تعریف دن کورینیشی چه بیت ده گی (کهلگیل و بیلگیل) سۆز لری مخرج و حرف بابت دن بیر-بیری گه اختلافی بارلیگی گه قدر مضارع تجنیس بۇلیب کورینه دی.

یاکه:

اسم ذاتینگ آتی بیرله ایتاین
اندىن اوزگا سۆز بار اېرسه قیتاین
(شيبانی، ۱۳۷۷، ص. ۶۹۹)

اسم اعظم ایننگ آتیدور بیان

فضلی ایلان اوزینی قیلدی عیان

(شیبانی، ۱۳۷۷، ص. ۶۹۹)

اول نه قاش دور مهوشیم اؤسمه بیله رنگین ایتار

اول سبیدین عقل و هوشوم ایریلیب مندین کپتار

(شیبانی، ۱۳۷۷، ص. ۷۵۱)

تعریف دن کورینشی چه بیرینچی بیت ده گی (ایتایین و قیتایین) سؤزلری ده تجنیس کورینیب، البته که بو سؤزلرنی تجنیس لیگی سؤزلرنینگ باش لری ده ایشله تیلگن بیرگینه (الف و ق) حرف لری ده آچیق توشونیلهدی. شونده ی قیلیب، ایکینجی بیت ده گی (بیان و عیان) سؤزلری حرف بابت دن اختلافی بارلیگی گه قدر مضارع تجنیس بولیب کورینه دی.

اگر اوچینچی بیت ده هم قره سک کوره میزکه بیرینچی بیت ده گی (ایتار) و ایکینجی بیت ده گی (کپتار) سؤزلری متجانس سؤزلر بولیب مضارع تجنیس نی کورسته دی.

مرکب تجنیس

بونده ایکی کلمه ظاهرده هم جنس کورینه دی لپکن بیرسی ساده (بسیط) ایکینجیسی اېسه مرکب یعنی ایکی سؤزدن توزیلگن دیر.

مثال لر:

رحم اېتمه دی نگاریم نالمنی هیچ اېشیتماس

یاخود فغان زاریم کونگلیدا هیچ ایش اېتماس

(عظیمی، ۱۳۷۱، ص. ۸۳)

یوقاری ده گی بیت ده (اېشیتماس و هیچ ایش اېتماس) سؤزلری مرکب تجنیس بولیب بیرینچی (ایشیتماس قولاق ییلن ایشیتمس لیک و ایکینجی سی اېسه ایش اېت مَس، یعنی ایشله مس معناسی ده کپلگن دیر.

باشقه مثال:

بارک الله ای نگاریم کوییدن کهلگن نسیم
مرحبا کیم مقدمینگده جان نثار اولسون نه سیم
(نوابی، ۱۳۹۶د، ص. ۳۳۰)

خجندی نینگ «لطافت نامه» سی ده گی:

فراق اؤتینده بغيریم بؤلدی بریان
قچان بؤلغهی فراق نینگ عیسی بریان
آلور زلفونگک نسیمی دین پری زاد
ارم باغیده یؤق سنبدپک پریزاد
جمالینگنی کؤروب گل، غنچه بؤلغهی
تار آغزینگک تپک مگر گلغنچه بؤلغهی

سیداحمد نینگ «تعلق نامه» داستانی ده گی:

وصالینگک ذوقین ایستب، ای دلارام
تن ایچره تاپمه دی مسکین دل آرام
(خواجه احمدوف، ۱۳۸۰، ص. ۴۲)

کبی بیت لرده مرکب تجنیس دن ماهرانه فایده له نیلگن . تویوق لرده کؤپینچه مرکب
تجنیس لر قوللنه دی:

کپچدی عمروم توشمه دی اول یارایله
قؤرقهرم کؤنگلوم بو غمدین یارایله
بو وفاسیزلیقنی سبندین کؤرمیشم
اعتقادیم قالمه دی هیچ یارایله
(هروی، ۱۳۶۶، ص. ۳۴۸)

مرکب تجنیس ایکی گه بؤلینه دی: مفروق (ایریلگن) جناس و مقرون (قوشمه)
جناس.

الف) مفروق (ایریلگن) جناس: لفظداش سۆزلر یازیلیش ده علیحیده-علیحیده ایشله تیلسه مفروق جناس دیبله دی (اسفندیارپور، ۱۳۸۸، ص. ۶۵).

یوزینگنی حق جهان گلزاری قیلدی
یوزینگنی کۆردی و گل زاری قیلدی

ب) مقرون (قوشمه) جناس: لفظداش سۆزلر بیرگه لیک ده یازیلسه مقرون جناس دیبله دی .

کۆنگلومه هر یان که باقسم داغی بار
هر نچه دردیم نی دپسم داغی بار
قیلچه تنگه بار عشقینگ بار ابدی
بیرساری بۆلدی فراقینگ داغی بار
(ایشانچ، ۱۳۷۴، ص. ۸۰)

مکرر یا مزدوج تجنیس

ایکی جنس داش سۆز بیت نینگ اداغی ده یانمه-یان کپلتیریله دی؛ اونینگ بیر ده باشقه سی گه قره گنده، بیر یا نچه حرف آرتیق بۆله دی. اوشبو تجنیس نی مزدوج و مردد تجنیس هم دیدی لر (متجان و ساری یف، ۱۳۸۴، ص. ۹). قوییده گی اؤرنک لرگه باقینگ:

ای کۆنگول یارسیز سینگه نی بار، بار،
قیده کیم اول زلف عنبر بار، بار،
چپک جفا و جور و نازی بارینی
بیرکون اولغای کیم دیگه یلر بار، بار،
(عظیمی، ۱۳۷۱، ص. ۳۱)

حلقه حلقه بوینوما سالمیش طناب زلفینی
جرم عشقیم گا مگر حکم ایلادی دل دار دار
(نویای، ۱۳۹۶، الف، ص. ۲۱۱)

مطرف تجنیس

بونده ایکی جنس داش سۆزیننگ سۆنگگی حرف لریدن باشقه حرفلری بیرخیل بوله دی (شمیسا، ۱۳۸۳، ص. ۶۷). مثلاً: خَیل خَیر، آزار آزاد، خایف خاین، نادم نادر، جان جام و باشقه لر:

نادم اېمس کۆنگول قیلیب نادر معامله
کیم نقد جان بېریب آلور او عشق جامینی
(لیب، ۱۳۸۸، ص. ۳۳)

یاکه:

قیش بۆلدی و بۆلدی بارچه تام و تاش قار
جمعیتی بارکیشی گا باردور خوش قار
(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۲۴۸)

بیتده گی (تام و تاش) سۆزلی تجنیس بۆلیشی گه قدر، اولگی و سۆنگگی حرف لحاظدن اختلافی بارلیگی باعث تجنیس بۆلیب کبلیشی بیلن (تام) سۆزی انسان یشیدیکن معنایی افاده لسه ده، (تاش) سۆزی ایسه شو تام نینگ ترکیبی ده گی ایشله تیله دیگن نرسه آتی بۆلگن. یینه قوییده باشقه بیرمثالنی کۆره میز:

ای یار، حزین کۆنگولنی یاد ایلامادینگ
مهرینگنی کیم ایلادینگ، زیاد ایلامادینگ
(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۲۵۹)

اوشبو یوقاری ده گی بیتده هم قوللنیلگن (یار و یاد) سۆزلیده بیرگینه حرف اختلافی کۆرینگنی اوچون مطرف تجنیس گه مثال بۆله دی.

خطی تجنیس

خطی تجنیس تصحیف هم دیله دی، جنس داش سۆزلرنینگ شکل و کۆرینیشی بیر بۆلیب فقط نقطه قوییش لحاظدن بیر-بیری بیلن فرق لی بۆله دی. یاکه تجنیس نینگ بو توریده متجانس سۆزلر تلفظ لحاظدن بیر بۆلیب، یازیلیش جهتدن فرق ایتیشنی

تجنیس دپیلەدی (صادقیان، ۱۳۷۹، ص. ۵۹). باز یاز، تاب یات، قیس قیش، حییب خییث، عبرت غیرت کبی سۆزلر اوشبو صنعت گه اؤرنک بۆله آله دی. اوشبو صنعت نی مضارعه و مشاکله هم دېگن لر.

مثال:

مېنىڭ كۈنگلۈمدە يار نازىن سىمىر بۇلسە
غمىم يۇقدور جهان ملكى اگر زير و زبر بۇلسە
(نوایی، ۱۳۹۶، ص. ۲۱۹)

بېگىم سۆز كىم ساچىڭگ و صفىدە باردى
روايت قىلغۇچىلر قىلنى ياردى
(ايشانچ، ۱۳۷۴، ص. ۷۹)

قىسى قطعە منى كه يازدى باردى اندىن شعرلىك
اېل سالورلر جزودانغه كىم اېرور بىر قطعە خط
(نوایی، ۱۳۹۶، ص. ۶۸۹)

لفظى تجنيس

ايتىلىشى (تلفظى) بىر خىل و يازىلىشى فرقلى بۇلگن سۆزلردن عبارت دىر. قويدە گى اؤرنك دە گى «خوار و خار» سۆزلرى نىڭگ ايتىلىشى (تلفظى) بىر بۇلىب يازىلىشى فرقلى دىر. مثلاً:

اغيار كۆز آلىدە و اول يار عيان يۇق
غم خار كۈنگول ايچرە و غمخوار اېمس
(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۴۷)

يۇقارى دە گى بيت نىڭگ ايكىنچى مصرع سى دە گى قۇلە گن (خار و خوار) سۆزلرى تلفظى بىر و يازىلىش دە تفاوتى بارلىگى اوچون لفظى تجنيس تورى گه كىرىشى گه قدر تورلى خىل معنانى افادە لشى هم ممكن.

باشقه بىر مثالگه قرهيميز:

گل بېخار اېدیم فرخار ایچینده

جهانده خوار بۆلدم خار ایچینده

(امینی، ۱۳۹۰، ص. ۷۸)

قویده کېلتیریلگن بیت ده هم (تاغ و داغ) سۆزلری خطی جناس نی شکل لتیرگندیر:

دېمه محنت تاغی نینگ فرهاد سرگردانی مېن

تازه یوزمینگ داغ ایله اول قلّه نینگ قیلانی مېن

(نوایی، ۱۳۹۶، ص. ۴۷۶)

اشتقاق (اقتضاب)

اشتقاق تجنیس تورلریدن دیر. لغت بویچه ایریش و جدا قیلیش معناسی ده، بدیع اصطلاحی ده شاعر بیر اوزه ک و ریشه دن حاصل بوله دیگن سۆزلرنی و یا هم بیر اوزه کدن بولمه ی، حرف لری بیر- بیر گه اؤخشه گن و عاددی کۆرینیش ده بیر اؤزکدن یسه لگن دېک کۆرینگن سۆزلرنی قوللش ییلن دېماقچی فکرنی تأکید لب کوچه یتیره- دی. انه شو ایشله تیلگن بیر- بیر گه اؤخشش سۆزلر بیر اؤزکدن بولسه اشتقاق و لغوی لحاظ دن بیر اؤزک دن بولمه ی یوزلمه (ظاهری) کۆرینیش ده بیر اؤزکدن کېلیب چیقن گه اؤخشه سه، «شبه اشتقاق» دېله دی (اسفندیارپور، ۱۳۸۸، ص. ۷۴).

قویده گی اؤرنک لرگه باقینگ:

دېدی لر: احباب دردیغه حبیب ایلر دعا

وه که مېن کویدیم محبتدین، ایمس واقف حبیب

(خدیم، ۱۳۹۵، ص. ۱۸)

کۆرینیب توریپتی که یوقاری ده گی بیت ده گی «احباب، محبت و حبیب» سۆزلری بیر اوزه ک (حُب) سۆزیدن کېلیب چیقن. و یا قوی ده گی بیت ده «حساب، محتسب و احتساب» سۆزلری بیر اوزه ک دن یسلگن بۆلیب اشتقاق صنعتی گه مثال بوله دی.

قویده گی دیک:

ای که اولوستین یاشورور سېن حساب
محتسب او توکلی قیلور احتساب
(بابایف، ۱۳۸۱، ص. ۳۶۲)

یاکه:

ای سېنینگ جسمینگ جواهر خلققه یایدینگ گوهری
گوهر اسمینگ ایشیتگاچ کفر و کفارلار یېتر
(شیبانی خان، ۱۳۷۷، ص. ۵۷)

قوروب قورشاقلارنی ایشلار اېتارمیز
ایمکاک چیکیب یؤل یوقاری کېتارمیز
(خدیم، ۱۳۹۵، ص. ۱۷)

یوقاری دهگی بیت لرنی کوزدن کېچیرگن ده کورینه دی که برجه سی اشتقاق صنعتی گه
مثال دیر.

قوییدهگی بیت ده ایشله تیلگن «سیغمایین» سؤزی (سیغماق) فعلی نینگ اوزکی دن و
«سیغینگان» سؤزی (سیغینماق و یا سیغینیش) فعلی نینگ اوزهگی دن یسلگن بولیب شبه
اشتقاق صنعتی اوچون اؤرنک بوله آله دی.

اؤزگالارگه سیغمایین قالدی سیغینگان تېلموروب
کیم یوراکلار قاتمیش دور یوقسه باغ راشی مو دور
(خدیم، ۱۳۹۵، ص. ۱۷)

قوییدهگی بیت نی هم کوزدن کېچیرسک کوره میزکه، تمان یا طرف معناسی ده ایشله
تیلگن «ساری» سؤزی، عنبر سؤزی گه صفت بولیب کیلگن سارا (خالص) سؤزی بیلن
بیر اوزه ک دن یسلگن سوزلرگه اؤخشب شبه اشتقاق صنعتی نی اؤرته گه کپلیشی گه سبب
بولگن:

ایسیب رحمت نسیمی چون دمادم سنبلینگ ساری
بولوب روحانیلر جیبی لبالب عنبر سارا
(نادره بېگیم، ۱۳۶۷، ص. ۵۲)

جان تاپی، دیرسین، صبوحو دین، ولی غافل که صبح
چاک ایتیب کونگلکک، سنینگک حالینگغه توتمیشتور عزا
(نوی، ۱۳۹۶ب، ص. ۸۶)

قلب

عرب چه سؤز بؤلیب، لغت ده تپسکری، ادب اصطلاحی ده شاعر بیرار مصرع یا که
مصرع ترکیبی ده کهلگن سؤزلر اؤرنینی المشترب قلب صنعتی نی حاصل قیلده دی. قلب
صنعتی سؤزلرنینگ حرفلرینی المشتربیش بیلن هم اؤرته گه کیله دی (الرادویانی،
۱۳۸۰، ص. ۲۲۶).

قلب، تپسکری قیلماق یا که مقلوب - مصرع ترکیبی ده گی سؤز تپسکری اؤقیل گنده
هم معنی انگله تیشیگه اساس لنگن بدیعی صنعت. غرب ادبیات شناس لیگی ده «پلین
درام» دهب یوریتیلده دی. اونینگ مقلوبی کل (زار-راز)، مقلوبی بعض (قمر-رقم)،
مقلوبی موجنه (سؤزنینگ بیر مصرع بیت آخری ده جای لشه دی) و مقلوبی مستوی
دېگن تورلری بؤلیب، اولر آره سیده مقلوبی مستوی صنعتی ممتاز ادبیات ده کهنگ
قؤلنیلگن.

مقلوب مستوی (عرب چه سؤز بؤلیب تنگ قیلیب آغده ریلگن) - مصرع یا که بیت
ترکیبی ده گی عباره یا که جمله لرنینگ تپسکری اؤقیلگنده هم معنا انگله تیشیگه بدیعی
صنعت بؤلیب، بونده شاعر بیرار جمله یا که مصرع شعرنی هر ایکله تاماندن: اؤنگدن
هم، سؤلدن هم اوقیاله دیگن قیلیب توزیشی نظرده توتیلده دی. بو حوقده گی دستلبکی
معلومات عمر رادویانی نینگ «ترجمان البلاغه گه» (۱۱ عصر) اثری ده کهلتیریلگن بؤلیب،
مؤلف اوشبو صنعت نی قلب یا که مقلوب صنعتی نینگ کؤرینیش لریدن بیر صفتی ده
کهلتیریب، اونینگ ایککی تورینی سنب اؤته دی:

۱. تپسکری اؤقیلگنده وزن و معنی سقله نیب قاله دیگن؛

۲. وزن و معنی اؤزگربیشی گه اوچره یدیگن.

علیشیرنویایی «مجالس النفايس» ده شاعرلر مهارتی گه بها بېریش ده اوشبو صنعت گه توخته لیب اؤته دی. خصوصاً عطاء الله حسینی گه اجره تیلگن فصل ده شاعرینگ بیر بیته نی تحلیل قیلر اېکن، اونینگ مهارتی نی انیقلش اوچون اوشبو صنعت قوللنگن بیت کفایه قیلیشینی ایته دی: «باوجو اختصار مقلوبی مستوی صنعتی دن کیم، اندین مشکل راق صنعت بؤلمس، بو بیت اول رساله ده ایننگ خاصه بیته دور کیم:

شکر دهنای غمی ندارای

دیر آ دنیی مُغانه درخش

علیشیرنویایی «خمسه» سی ترکیبی گه کیرووچی داستان لر سره لووچی لریده قلب صنعتی قوللنگینی کوزه تیش ممکن. خصوصاً، «حیره الابرار» داستانی نینگ پیشینیچی مقالته قویده گیجه سرلوحه لنگن. «کرم وصفی ده کیم، قلبی درم مرگی یورور، بلکه رحمت شجره سی نینگ برگی...» بونده «درم مرگی» (پول نینگ اولیمی) جمله سی تېسکری اؤقیلسه «کرم مردی» (سخاوت لی مرد) سؤزلری پیدا بوله دی (یوسویوه، ۱۳۹۹، ص. ۲۵۶).

غم اولتورور مېنی قوی پند و بیر قدح بېرکیم

قیلور بو زهرنی تریاق دفع، یوق افیون

(نویایی، ۱۳۹۶ الف، ص. ۴۲۳)

ای کوز، اول شوخه چون خوش کپلمس

کؤپ ایننگ جانبی تېلمورمه، اخی

(نویایی، ۱۳۹۶ ج، ص. ۶۹۴)

خوش اېکن اول شوخ بی پروا، بؤلوب مېندین بیراق

اوشبو حالت دن مېنینگ حالیمده بیغله یدور فراق

(شیانی، ۱۳۷۷، ص. ۸۴)

تضمین مزدوج

ترکیبی آهنگ داش و اوز ارا قافیه داش بؤلگن بیرخیل سؤزلرنی یانمه_ یان قولّهش صنعتی نی عطاءالله حسینی «تضمین مزدوج» دېب اتهیدی (خواجه احمدوف، ۱۳۸۰، ص. ۱۰۴).

بوصنعت شعر مصرع لریده اونلی یاکه اون داش تاووش لرنی یا نمه_ یان یاکه اوز ارا یقین طرزده کبلیتیریش بیلن بیت تلفظی نی کوچه یتیریش، موسیقی لیگینی آشیریش نی نظرده توتهدی.

نادره نینگ مشهور غزیده گی:

قیلمه غیل زنه ار اظهار احتیاج

کیم عزیز اېلنی قیلور خوار احتیاج

(نادره بېگیم، ۱۳۶۷، ص. ۳۵)

بیتی ده زنه ار و اظهار سؤزلری ترکیبی ده گی «ا» اونلیسی، «ظ، ه، و ر» اونداش لری نینگ یانمه_ یان کبلیشی مصرع آهنگ دارلیگینی کوچه یتیرگن.

باشقه مثال:

ایکی مینگی آی وداغی، یوزی سؤزی گل مُل

قدی روان و تنی جان و ابرنی مرجان دور

(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۲۸)

فصل خلاصه‌سی

بدیع علمی آرقه‌لی سؤز و کلام‌نینگ بلاغتی حاصل بؤلشیدن سؤنگ گؤزهل جهت‌لری و حُسنی تئیلیب بیل گیلنه‌دی. یعنی بدیعی صنعت‌لر فقط اؤشه بیت‌ده‌گینه سؤزنینگ حُسن و گؤزهل‌لیگی‌گه سبب بؤلیب‌که اوندن آلدین قید بؤلینگن سؤز بلاغت زیوری بیلن بیزه‌تیله‌دی.

بدیع کلام (شعر و نثر)‌گه تېگیشلی بیر خیل یؤل-یوروق‌لر و گؤزهل‌لیک‌لردن بحث اېته‌دی‌که، اولردن فایده‌لنگن حال‌ده سؤز یا کلام هم لفظ و هم معنا لحاظ‌دن گؤزهل‌لیک کسب اېته‌دی و عادی سؤز درجه سیدن یوقاری راغ مرتبه‌ده یعنی ادبی سؤز مرتبه سیده قرار تاپه‌دی.

معلوم‌دیر‌که بدیعی ادبیات، «هنر» نینگ بیر توری صفتی‌ده واقع‌لیک‌نی و اونگه عاید حادثه‌لرنی عکس اېتیره‌دی و تصویر‌لیدی. ادبیات واقع‌لیک‌نی تصویر‌لش اوچون فقط بیر واسطه‌گه ایگه؛ او واسطه اېسه انسان نطق‌نی تشکیل اېتووچی سؤزلردن عبارت‌دیر. سؤزلر عادی حالت و شکل‌ده قؤل‌لنگن حال‌ده انسان‌نینگ احساس و عاطفه‌سی‌گه تأثیر اېتمه‌یدی. نتیجه‌ده ادبی اثرهم وجودگه کېلمه‌یدی. ادبی اثر یره‌تیش اوچون سؤزلر شاعرلر و یا زووچی‌لر تمانیدن بدیعی شکل‌ده قؤل‌لنه‌دی، شکل و معنی جهت‌دن گؤزهل‌لیک کسب اېته‌دی. انه شونده‌ی گینه ادبی اثر حقیقی هنر صفتی‌ده وجودگه کېله‌دی.

سؤاللر و تاپشیریلر

بیرینچی بؤلیم: تشریحی سؤراقلر

۱. بدیع سؤزی نینگ کھلیب چیقیشی و اته لیشی حقیده، دکتر زرین کوب، قندهی سؤزلر یوریتگندیر؟
۲. بدیع علمی نی لغتده و اصطلاحده تعریف قیلینگ.
۳. بدیع نی دکتر سیروس شمیس قره شی گه کؤره تعریف قیلینگ.
۴. سؤزینگ بلاغت و فصاحتینی سقله گن حالده، سؤزلرگه قندهی اؤزگیشلر تاپیلهدی؟
۵. لفظی صنعتلر نینگ مهم تورلری قیسی لردن عبارتدیر؟ آت توتیب اؤتینگ.
۶. تجنیس صنعتی نینگ نېچه توری بار؟ هر بیرینی آت توتینگ؟
۷. بابا رحیم مشرب دیوانیدن تجنیس صنعتی گه مثاللر تاپینگ.
۸. قوییده گی بیت، تجنیس نینگ قیسی توریگه تېگیشلی بوله دی؟ واضح قیلینگ.

بو غفلت اویقوسیدن آچ کؤزینگنی آچ اېمدی

سحرلر اشک ندامت یوزینگگه ساچ اېمدی

۹. قلب نی لغتده و اصطلاحده تعریف قیلیب، بیر نېچه مثال گه کؤرسه تینگ.
۱۰. قوییده گی بیت لفظی صنعت نینگ قیسی توری گه مثال بوله دی؟ ایضاحلنگ.

یوزی و نوروزی، وصلی عیدینی، بابر غنیمت توت

که موندین یخشی بولماس، یوز نوروز و بیرم لار

ایکینچی بؤلیم: تۆرت جواب لیک سؤراقلر

۱۱. بدیع علملری حقیده مېندن آلدین هیچ کیمسه بو تۇغریده سؤز یوریتمه گندیر.

یوقاری ده گی مطلب:

الف) عطاء الله حسینی دن دیر.

ب) عبدالله بن المعتز دن دیر.

ج) عبدالله الوغ دن دیر.

(د) هیچ قیسی دن اېمس .

۱۲. بدیع قویده گی وزن لرگه ماس کپله دی :

(الف) فعول .

(ب) فعیل .

(ج) فاعل .

(د) اوچاوی هم تۇغری دیر .

۱۳. تجنیس :

(الف) تلفظده بیرخیل بۆله دی .

(ب) یازیلیشده بیرخیل بۆله دی .

(ج) معنا جهت دن فرق لی بۆله دی .

(د) همه سی تۇغری دیر .

اول کیم کۆنگول آلدی زلفی خالی ،

کۆنگول دین اېمس خیالی خالی .

۱۴. یوقاریده گی بیتده قافیه داش سؤزلر :

(الف) خالی خالی دیر .

(ب) «زلفی» ، «خیالی» دیر .

(ج) ایگأوی هم تۇغری دیر .

(د) الف تۇغری دیر .

شکر کبی مېنگه دشنامینگیز اېرور شیرین ،

نی شکر ایتە ی انگه کیم دعادین آرتوق اېرور .

۱۵. یوقاریده گی بیت :

(الف) ناقص تجنیس .

(ب) تولیق تجنیس .

(ج) مزیک تجنیس .

(د) مکرر تجنیس گه مثال دیر .

اوپچینچی بولیم: تۇغرى و ناتۇغرى سۇراقلر

۱۶. مستوفى تۇلىق تجنىس، جنس داش سۇزلر، تىل دستورى گە كۆره اوچ توركوم

سۇزلرگە تېگىشلى بۇلەدى ().

۱۷. ناقص تجنىس، بىرنچى مرته ترجمان البلاغه نىنگ ۱۱- فصلى ده « مضارعه » آتى

يىلن كېلتىرىلگن ().

۱۸. آرتىق تجنىس اۋزى ايگى تورگه، مزىد و مزىل گە بۇلىنەدى.

۱۹. مقلوب مستوى (عرب چه سۇز بۇلىپ تېنگ قىلىپ آغده رىلگن) معنادير ().

۲۰. باز ياز، تاب يات، قيس قيش، حىيب خىيىث كىبى سۇزلر لفظى تجنىس گە

مثال بۇلە آلەدى ().

فایده‌نیلنگن ادبیات لر روی خطی

قرآنکریم.

- اسفندیار پور، هوشمند. (۱۳۸۸). *عروسان سخن*. چاپ سوم، تهران: فردوس.
- اشراقی، سید علی محمد. (۱۳۹۵). *بدیع*. چاپ دوم، کابل: سعید.
- الرادویانی، محمدبن عمر. (۱۳۸۰). *ترجمان البلاغه*. به اهتمام، تصحیح و حواشی احمد آتش. تهران: دانشگاه تهران.
- الو، عبدالله. (۱۳۹۶). *ادبیات شناس لیک نظریه سی*. تاشکبنت: غفورغلام.
- امینی، محمد کاظم. (۱۳۹۰). *ادبی فن لر*. میمنه: میمنه اپرکین.
- ایشانچ، ذکراالله. کوهکن، محمد عالم. (۱۳۷۴). *اؤزبیک ادبیاتی فرهنگی*. فاریاب: امیر علیشیر نوایی فرهنگی انجمنی.
- بابایف، توخته. (۱۳۸۱). *ادبیات شناس لیک اساس لر*. اؤزبیکستان: تاشکبنت.
- بابر، ظهیرالدین محمد. (۱۳۸۷). *دریا در گوهر* (دیوان کامل ظهیرالدین محمد بابر). مقدمه، مقابله و تصحیح دکتور شفیقه یارقین، کابل: وزارت اطلاعات و فرهنگ.
- حسینی، عطاءالله. (۱۳۶۰). *بدایع الصنایع*. علی بیک رستموف ترجمه سی. تاشکبنت: غ.غ. نامی ده‌گی ادبیات و صنعت.
- خدیم، غلام محمد. (۱۳۹۵). *استاد خدیم‌نینگ اوزبیک چه اثر لر*. احمد نور خدیم‌زاده اهتمامی بیلن. سرپل: انجمن فرهنگی جوانان سرپل.
- خواجه احمدوف، انور. (۱۳۸۰). *شعر صنعت لرینی بیله سیزی؟*. تاشکبنت: شرق.
- داد، سیما. (۱۳۹۵). *فرهنگ اصطلاحات ادبی*. تهران: مروارید.
- رحیمی، عبدالحق. (۱۳۹۸). *اؤزبیک ادبیاتی ده لفظی صنعت لر*. سرپل: سرپل بیلیم یورتی نینگ اؤزبیک تیلی و ادبیاتی بؤلیمی.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۸۳). *انواع ادبی*. تهران: میترا.
- شیبانی، محمد خان. (ب.ت). *دیوان*. دکتور محمد یعقوب واحدی اهتمامی بیلن.
- شیبانی، محمد خان. (۱۳۷۷). *شیبانی خان دیوانی*. داکتر یعقوب قره‌سای اهتمامی بیلن. انقره: چاپ‌خانه بیزیم بورو.

- صادقیان، محمد علی. (۱۳۷۹). *زیور سخن در بدیع فارسی*. تهران: دانشگاه یزد.
- عظیمی، قاری محمد عظیم. (۱۳۷۱). *دیوان*. به اهتمام حفیظی جوزجانی. جوزجان: انجمن فرهنگی امیر علیشیر نوایی.
- قویم، عبدالقیوم. (۱۳۸۸). *فنون ادبی*. نشر ریاست عمومی مؤسسات عالی تربیه معلم.
- لیب، سید محمد عالم. (۱۳۸۸). *ادبی فنلر*. مزار شریف: یلیم یورتی نینگ اوزبیک تیلی و ادبیاتی بولیمی.
- متجان، صفا و ساری یف، شرف جان. (۱۳۸۴). *اوزبیک ادبیاتی*. تاشکینت.
- متین، محمد امین. (۱۳۹۱). *قووانچ اوجی*. کابل: امیری.
- مله یف، نتن. (۱۳۹۵). *تاریخ ادبیات ترکی اوزبیک* (بخش اول). ترجمه و تحقیق برهان الدین نامق. چاپ سوم، کابل: بیهقی.
- موسوی بجنوردی، سید کاظم. (۱۳۸۱). *دائرة المعارف بزرگ اسلامی*. تهران: مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی.
- نادره بگیم، ماهلر آسیم. (۱۳۶۷). *دیوان*. شفیقه یارقین اهتمامی بیلن، کابل.
- نوایی، علیشیر. (۱۳۶۹). *خمسه*. عبدالغفور بیانی اهتمامی بیلن. کابل: علم لر آکادمیسی.
- نوایی، علیشیر. (۱۳۸۶). *خزاین المعانی (غراب الصغر)*. نورالله آلتای اهتمامی بیلن، شبرغان: جهانی همکارلیک لر مؤسسه سی.
- نوایی، علیشیر. (۱۳۹۶ الف). *خزاین المعانی (بدایع الوسط)*. عبدالله رویین اهتمامی بیلن. مزار شریف: نوایی و بابر فوندی.
- نوایی، علیشیر. (۱۳۹۶ ب). *خزاین المعانی (فواید الکبر)*. عبدالله رویین اهتمامی بیلن. مزار شریف: نوایی و بابر فوندی.
- نوایی، علیشیر. (۱۳۹۶ ج). *خزاین المعانی (نوادر الشبَاب)*. عبدالله رویین اهتمامی بیلن. مزار شریف: نوایی و بابر فوندی.
- نوایی، علیشیر. (۱۳۹۶ د). *خمسه (لیلی و مجنون)*. عبدالله رویین اهتمامی بیلن، مزار شریف: نوایی و بابر فوندی.

بديع / ۸۱

هروی، لطفی. (۱۳۶۶). *سپن سن سپوریم*. تاشکېنت: غفور غلام نامیده‌گی ادبیات و صنعت.

یوسوپوۋه، دلنواز. (۱۳۹۹). *عروض و ممتاز پوئیتیکه گه کیریش*. تاشکېنت: اکادیم.

تۆرتىنچى فصل

تسجىع

اۈرگە نىش مقصدلىرى

بو فصل دە اورگە نىلە دىگن موضوع لرقويىدە گى لردىر:

- سجع معناسى نى انگلب آلىش .
- شعري مثال لردە سجع صنعتى نى تايىب بىلىش .
- تسميط ، تشطير ، تضمين ، ترصيع ، تصدير ، و باشقە بىر نېچە صنعت لرنى تورلىرى بىلن تىشيش .

تسجىع اۈز ماھىتى گە كۆرە بدىعي لفظى نىنگ اپنگ مەھم صنعت لرىدن بىرى بۇلىب ، سۆزلرگە خاص آھنگ بىغىشلب تائىرچن اپتىشدىر . مسجع اصولى نى توركى شعرىتى دە اىلك بار «علشىر نوابى» قۇلە گنى نى تاكىدلش تۇغرىراق بۇلر . بوىوك متفكر شاعر «خزاین المعانى» اثرىدە گى اىرىم غزل لرنى شو اصول نى قۇلە گن حال دە يره تگن ابدى . شونى ايسلە تىشيمىز كېرەك دىر كە اوشبو فصل دە اېسە تسجىع صنعتى و اونىنگ تورلىرى ، تسميط ، تشطير ، تضمين ، ترصيع ، تصدير ، و باشقە بىر نېچە صنعت لرنى تورلىرى بىلن ، خىلمە خىل شاعرلرنىنگ شعري ديوان لرىنى اۋقىب ، بولرگە مثال لر تىلب ، يارىتىش گە اورىنە مىز .

تسجىع كلام دە سجع كېلتىرماق دىر . «سجع» دېب لغت دە كېوتر آوازى نى اېتە دىلر و اصطلاح دە ، بىر عبارت نىنگ سۇنگ گى (آخرى) دە كېلتىر يە دىگن هماھنگ سۆزلرنى سجع دىدىلر . باشقە ايتگن دە ، سجع شون دەى سۆزگە ايتىلە دى كە قافىە سى بۇلسە ،

یعنی جمله نینگ اداغی ده نظم آهنگ داش سؤزلریلن توگه لیب و بیر مطلب نی افاده قیلسه مسجع دیله دی (موسوی بجنوردی، ۱۳۸۱، ص. ۵۶).

مدرس کپره ک کیم... جهل دین دستاری الوغ و علاقه سی اوزون بؤلماسه و مباحات اوچون مدرسه ایوانی باشی ده اونگه اؤرون بؤلماسه، بیباکلیک لردین هراسان و ناپاکلیک لردین گریزان بؤلسه. (محبوب القلوب)

سجع اوچ خیل بؤله دی:

متوازي سجع: بونگه بناء، بیر جمله نینگ آخریده شونده ی سؤزلر یا کلمه لر کپتیریلده دی که وزن، حرف لر سانی روی (سؤزینگ آخرگی اصلی حرفی) نقطه نظریدن بیر خیل بؤله دی.

بناءً تسجیع نینگ قؤلنیلگن نمونه لرینی قوییده گی شعر ی مثال لرده کؤرسه تیب اؤته میز:

یار غمی دین، هجر المیدین

صبر کمیدین ناله و فریاد

(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۲۲)

بیت ده گی قؤلنیلگن (غمیدین و المیدین) سؤزلریگه دقت قیلسک، سؤزلر سؤنگگی حرفی بابت دن بیر خیل بؤلیب، (اندوه) معنالی نی افاده لشی گه قدر متوازي سجع ایشله تیلگن لیگینی کؤرسته دی. ینه بیر جای ده بابر دیوانی ده بونده ی قید بؤلگن:

کؤکسیمدا اول آی قاشی گویا خیال دور

یا آی باشیده کؤکته کؤرینگان هلال دور

(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۷۸)

(خیال و هلال) گمان و ینگی آی معنالی نی افاده لب، کؤرسه تیلگن سجع سؤزلری وزن و سؤنگگی حرف لری سان جهتی دن اؤخشش لیگی بار لیگی گه کؤره، متوازي سجع بؤلیب کؤرینی شی دن دلالت بیره دی.

ینه بیر مثال ده:

شاخ گل و نسترن یاد بهرور بوییدن
عطرنی مشک و ختن کسب قیلور موییدن
(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۸۷)

مطرف سجج: بونگه اساساً، ایکی جمله نینگ آخریده فقط روی حرفی نقطه نظر دن بیر خیل بولگن کلمه لر کبلیریله دی، مثلاً:
یخشی خط و نقطه دین صفحه غه جمال انداق که یخشی یوز صفحه سیغه خط و خال... . راقم که رقمی راست، راست لر کونگلی غه قبولیتی بی خواست... (محبوب القلوب).
شعری مثال لر:

تاپشوروب اپردیم کونگولنی یارغه، چون باردی یار
همراه ایتمیم خسته کونگولمنی خداغه تاپشوروب
(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۲۰)

یوقاری دهگی بیتده قوللینگن (یارغه و خداغه) سوزلری معشوقه و تنگری معنالیینی افاده لب و حرف لری روی نقطه نظریدن بیر خیل بولگنی گه کوره مطرف سجج ایشله تیگنی کورینه دی.
ینه بیر بیتده دقت قیلی لیک:

ضعف دین گویا مپینگ بو زار جسمیم نال دور
کیم آنینگ شرحین دپماکنه، خام تیلی لال دور
(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۲۹)

تعریف دن معلوم بولیشیچه (نال و لال) کلمه لر، نی و قیزیل رنگ معنالیینی افاده لش گه اساساً و سونگگی حرف نقطه نظر دن بیر خیل بولیشی بیلن مطرف سجج قوللینگنی توشونیه دی. قویده گی بیتده هم کوریشیمیز ممکن:

زلفیغه وابسته مین، وصلیغه یوقتور دسترس
ای خوش اول آزاده کیم، بی قیدو فارغبال دور
(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۲۹)

بیت نینگ بیرینچی مصرعی ده گی (زلفیغه و وصلیغه) سۆز لری نینگ سۆنگ گی حرفی گه دقت قیلگنده، بیر-بیری گه یقینلیگی گه اساساً مطرف سجج قولنه نیلگنی دن درک بیرهله دی.

متوازن سجج: بونده، سۆز لر فقط وزن جهت دن بیر خیل بۆله دی و سۆنگ گی حرف-لری فرق قیله دی: شاهد ظاهر، رفیق رقیب، موجود منفور و باشقه لر مثلاً:

الهی! نیچه مسلسل زلف سوداسیدین بونیومده زنجیر

بولغی و معنبر خال خیالی دین کونگولوم اسیر

(نوایی، ۱۳۸۹، ص. ۷).

سجج تکلف سیز و طبیعی بۆلسه، نهایت گۆزهل و خوش آهنگ بۆله دی. «حدایق السحر فی دقایق الشعر» کتابی نینگ مؤلفی «رشیدالدین وطواط» نینگ ایتیشی چه، متوازن سجج یلغوز نثرده قوللنمیدی، بلکه شعرده هم قوللنه دی. متوازن سجج بیلن بیزه تیلگن شعر موازنه شعر دیله دی (وطواط، ب.ت، ص. ۱۴).

اوشبو موضوع نی ترجمان البلاغه کتابی نینگ مؤلفی «رادویانی»، فنون بلاغت و صناعات ادبی کتابی نینگ مؤلفی «جلال الدین همایی» و نگاه ی تازه به بدیع اثری نینگ یازوچی سی «سیروس شمیسا» انه شو حالده یوقاری ده ذکر ایتیلگن یازوچیلر نینگ، رشیدالدین وطواط دن باشقه برچه سی موازنه صنعتی نی ایری عنوان بیلن تپکشیریب اؤتگن لر.

شعری مثال لرگه دقتینگیزی ایستیمیز:

کۆز لریمدن یاغگالی یاشیم تنیم بۆلدی نژاد

بیلما دیم اول یاش اپکاندور بابرا مپینگ یاغیم

(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۷۲)

بیت ده قوللنیلگن (یاغیم و یاشیم) کلمه لری وزن جهت دن بیر-بیری گه یقین لیگی مناسبتی نی در نظر آلیش بیلن ایکی کۆز یاشی و رنج و الم معنلرینی افاده لیش گه قدر، بیت ده موسیقی لیک و گۆزهل لیک جهت دن اهمیتی نی یوقاری کۆرسه تیشگه باعث بۆله دی.

باشقە بیر مثال:

نېچە لعلینگ دېك مېنىڭ باغرىم تۇلا قان قىلغاسېن
خاطرېمنى نېچە زولفېنگ دېك پېرشان قىلغاسېن
(باير، ۱۳۸۷، ص. ۱۹۱)

يۇقارى دە ذكر ايتىلگن بيت دە (لعلینگ و زلفېنگ) كلمه لىرىگە دقت قىلگندە، شوندىكى كۆرىنەدىكى قۇللنىلگن سۆزلەر وزن جەھتەن بىر-بىرىگە تېنىگ كېلىشىگە بناء، ايكي قيمتلى دانە و معشوقە يوزىدە توشگن ساچ قسىمى معنانى افادە لب، متوازن سجع ايشلە تىلگنى كۆرىنىپ تورييتى.

شعر دە سجع ايشلە تيش آرقلى تسميط، ترصيع، موازنە يا مائالە، تشطير و تضمين المزدوج كىي بىر نېچە صنعت اۋرتەگە كېلەدى و يا مسجع شعر اساساً نە شوقويىدەگى- لىرگە بۆلىنەدى.

تسميط

تسميط دېب لغت دە اينجو يا مروايدنى ايپگە تيزيش دىر، بديع اصطلاحى دە بيت لىرى ايچكى قافىەلى يا سجعلى بۇلگن شعرى اثرلر تسميط دېلەدى. اولردە مطلع دن كېنىگى بيتلر تورت بۇلك كە بۆلىنىپ آلدىن گى «اوج» بۇلك مستقل حال دە متوازي سجعلى سۆزلر بىلن قافىە لەنىپ، تورتىنچى بۇلك اېسە شعر دەگى اساسى قافىەگە آھنگ داش سۆز بىلن توگلنەدى (اسفنديار پور، ۱۳۸۸، ص. ۵۹).

اوشندەكى يۇقارى دە ايتىلدى، تسميط مسجع شعرىنىڭ تورلرىدن دىر. مسجع اصولىنى توركى شعرىتە دە ايلك بار «عليشيرنوايى» قۇللكىنى تاكىدلش تۇغرىق بۇلر. بويوك متفكر شاعر «خزائن المعانى» اثرىدەگى ايرىم غزل لىرىنى شو اصولنى قۇللكن حال دە يىرەتگن اېدى. چنانچە، اونىڭ «كون آقشام بۇلدى و...» دېب باشلنووچى غزلى اوشبو اصول دە دىر.

كون آقشام بۇلدى و كېلمس مېنى شمع شېبستانىم
بو اندوۋە اۋتيدىن ھردم كوير پروانە دېك جانىم

غمیدین درمکنون دېک سرشکیم آقتی جیحون دېک
مزین قیلدی گردوندېک جهاننی اشک غلتانیم
فلک هم تۆلدى کوكبدين قویاش هم توشتی اشهب دین
کلیب توشمس بومرکبدين مېنینگ خورشید رخشانیم
(نوی، ۱۲۸۶، ص. ۳۶۲)

بیتلری بیلن باشلنووچی اوشبو غزلده قؤللنگن مسجع اصولی غزل آهنگدار
لیگینی غایتده کوچه یتیریب، اونگه ایریچه جاذبه و لطافت بغشله گن.

شاخ گل و نسترن، یاد بپرور بوییدین
عطرنی مشک ختن، کسب قیلور موییدین
گل یوزیدن منفعل، سرو قدیدین خجل
رنگ آلور متصل، لاله گل روییدین
جانغه قیلور یوز ستم، کونگومه یوز انچه غم
کوز آقیزور جوی غم، شوخ بلاجوییدین
روضه غه گر یتگامین، آنسیر آنی نبتگامین
ممکن اېمس کپتگامین، اول قرا کوز کوییدین
گرچه قیلور یوز کرم، وصلی اپتار محترم
لېک بسی قورقارم، بابر ایننگ خوییدین
(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۸۷)

تشطیر

اندین عبارت تورکیم بیت نینگ هر مصرعی نی ایکی بۆلک قیلورلر و اول بۆلک لرنی
مسجع ایترلر اول شرط بیله کیم ایگینچی مصرع ده گی بۆلک نینگ سجعی بیرینچی
مصرع ده گی ایکی بۆلک نینگ سجع دن فرق قیلغهی، خواه هر ایکی سجع متوازن
بۆلسین (حسینی، ۱۳۶۰، ص. ۴۱).

یاکە تشطیر، بیتنی تېنگ تۆرت بۆلککە بۆلیب، بیر-ایکینچى بۆلککەلرنى اوزارا، اوچ-تۆرتینچى بۆلککەلرنى اوزارا قافیەلش صنعتى دیر. اوشبو صنعت حقیده عطاءالله حسینى نینگ «بدايع الصنایع» اثرى ده معلومات کەلتیریلگن. تشطیر صنعتى مطلع ده قوللینلمیدی (یوسوپو، ۱۳۹۹، ص. ۲۶۰).

مسیحادین لینگ افصح، قویاشتین عارضینگ احسن
قویاشینگغە فلک حیران، مسیحینگگە قویاش مسکن
کوزومده گرد میدانینگ، تئیمده نقد پیکانینگ
انگە کۆز مردمى خازن، مونگە جان کلبه سى مخزن
یشرمن یوز مقالت وه، بولور کورگچ انى ناگه
کوزوم حیران تئیم لرزان، ایسیم واله تیلیم آلکن
شکیب و صبر اوین بوزدی، که رخسارینده کورگوزدی
خطیدین نور اوزه ظلمت، یوزیدین اوت ارا گلشن
توکرسپن قان کوزونگ بیرله، بپورسپن جان سوزونگ بیرله
عجایب ذوفنونى سپن، که هر فن ایچره سپن یک فن
نوایى اسره بان تمکین، کیشیدن ایسته مه تحسین
چوشه کورگوزدی استحسان، کوروب نظمینگى مستحسن
(نوایى، ۱۳۸۶، ص. ۴۶۶)

ترصیع

ایکى بۆلک کلام (نظم یا نثر) نینگ شوندهى بۆلگکەرگە بۆلشديرکه هر ایکى بۆلگیده بیر-بیریگە مقابل کەلتیره دیگن سۆزلر وزن ده تېنگ و مساوی بۆلدهى و آخرگى حرف یعنی روى حرف ده موافق بۆلدهى (بابایف، ۱۳۸۱، ص. ۳۵۵).

عربچه سۆز بۆلیب گوهرنى ایپگه تیزیش-بیت نینگ مصرعى ده گى برچه سۆزلر نینگ ایکینچى مصرعى ده گى سۆزلر بیلن اوزارا تېنگ، وزن داش و قافیە داش بۆلشیشیگه اساس لنگن بدیعی صنعت دیر. عمر رادویانى نینگ «ترجمان البلاغه»

(۱۱ عصر) اثریدن باشلب علم بدیع گه دایر برچه فارسی رساله لر ترصیع صنعتی تعریفی بیلن ابتدا تاپگینی کوریش ممکن. ترصیع صنعتی غزل یا که قصیده ژانری ده قول لنگنده اساساً مطلع ده یوزه گه کپله دی، چونکه اوشبو ژانرلر نینگ قافیہ لیش تیزی می شونی تقاضا ایته دی (یوسوپو، ۱۳۹۹، ص. ۲۵۲).

مثال لر:

سۆزلاب، اول لعل شکرخانی شکرریز ایتاسپن
آچیپ اول زلف سمن سانی دلاویز ایتاسپن
(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۷۸)

عشقینگدا کونگول خرابدور مین نه قیلا
هجرینگده کوزیم پر آب دور مین نه قیلا
جسمیم ارا پیچ و تاب دور مین نه قیلا
جانیمده کؤپ اطراب دور مین نه قیلا
(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۹۴)

یوقاری ده گی بیت لرنی کوزدن کچیرگنیمیزده شاعر اوزی نینگ معشوقه سی ده بؤلگن حس - توغو، کچینمه، مهر - محبتی نی و سۆزلری نینگ نهایت ده گۆزهل لیگی، شونده ی قیلیب یار عشقی ده گی پریشان لیک لرینی اوزیده مجسم قیلیب و اوندن اوزینی هجران و اوزاق ده بۆلیشی بیلن کوز یاشینی توخته آلمه گن لیگی سببلی همیشه چاره سیزلیک ده یشینی اوزی گه اختیار ایش گه قدر، معلوم بیر قطار و زنداش، تپنگ و مساوی و قافیہ داش سۆزلر قالبی ده اوز فکر و ملاحظه لرینی کپلتیریپ شعرلریده ترصیع صنعتی نی قوللنگنی دن دلالت بره دی.

تضمین

(بیر نرسه نی ایکنچی بیر نرسه آره سیگه قویماق) - شعرگه اوزگه بیر شاعر اثرلریدن بیران مصرع، بیر یا که نهچه بیت کیریتیش صنعتی دیر. شاعر بعضاً باشقه اثرلردن تئلنگن بیت

یاکه مصرع لرنی تورلی مقصد بیلن اؤز شعرلریده کپلتیرگن لر. جمله دن مشرب اؤزی نینگ:

سپن سن سپوریم، خواه اینان خواه اینانمه
قاندور جگریم، خواه اینان خواه اینانمه
غم شامی فراقینگده کباب اپتی فلکنی
آه سحریم، خواه اینان خواه اینانمه
طرزیده باشلنوچی غزلیده لطفی نینگ مشهور:

سپن سن سپوریم، خواه اینان خواه اینانمه
قاندور جگریم، خواه اینان خواه اینانمه
(خدیم، ۱۳۹۵، ص. ۱۴)

موازنه یا مماثله

وزن (اولچاو) جهت دن تېنگ داش لیک «معناسی نی افاده لاوچی «موازنه» سؤزی بیلن اته لووچی اوشبو صنعت بیت مصرع لریده گی برچه سوزلرنینگ وزن (اولچاو) جهت دن اؤز ارا تېنگ بولیشینی نظرده توته دی. مثلاً: آتایی نینگ:

مېنگیز یاروضه رضوان مودور بو
آغیز یا غنچه خندان مودور بو
(آتایی، ۱۳۳۷، ص. ۱۰۹)

بیت ده گی بیرینچی مصرع ده اؤرین آلگن مېنگیز سؤزی ایکنیچی مصرع ده گی آغیز سؤزی بیلن، روضه - غنچه سؤزی بیلن، رضوان مودور - خندان مودور سؤزی بیلن، وزن (اولچاو) و آهنگ ده تېنگ لیگی کوزگه تشله نیب توره دی. مثلاً: آگهی قلمی گه منسوب:

عشقینگ غمیده دیده گریانیمه رحم اپت
هجرینگ تونیده ناله افغانیمه رحم اپت
(آگهی، ۱۳۵۰، ص. ۱۲۵)

یوقاری ده گی بیت نی کؤزدن کبچیرسک، مصرع لرده گی عشقینگ - هجرینگ، غمیده - تونیده، دیدۀ - نالۀ، گریانیمه - افغانیمه، رحم ایت - سوزلری اولچاو و آهنگ جهتی دن اوز ارا تینگ اپکنینی کوره میز:

مصرع لرده گی برچه سوزلرینگ بو خیل موافق لیگی بیت آهنگ دارلیگینی، موسیقی - لیگنی کوچه یتیریش گه خدمت قیله دی. شوظیلی هم شاعرلریمیز اوز اثرلریده موازنه صنعتی دن کینگ فایده لنگن لر. قوییده گی اورنک لرگه دقت قیلینگ:

مطیع امرینگ، اگر پادشاه آگرسایل
گدای حسنونگ اگر هوشمند اگر مجذوب
(نویی، ۱۳۹۶، ص. ۱۱۷)

هم رمد تیکن کؤزینگ گه جسم بیماریم فدا
هم اوچوق چیقن لینگ غه جان افکاریم فدا
(نویی، ۱۳۹۶، ص. ۷۲)

سوزلب اول لعل شکرخانی شکررہز ایتہ سن
آچیب اول زلف سمنسانی دلاویز ایتہ سن
(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۷۸)

تعزیه

عرب چه سوز بولیب لغت ده بولک - بولک قیلماق معنای توشونتیره دی. دهمک بیت مصرع لری نینگ هر بیرینی تینگ ایکی بولک گه اجره تیب، بیرینچی بولکنی اوچینچی بولک بیلن، ایکینچی بولکنی تورتنچی بولک بیلن قافیلهش صنعتی دیر. بدیعی اصطلاحی ده شاعر بیر غزلنی یا که غزل ترکیبی ده گی بیت لرنی توراق لرگه بولیب اہمس؛ آهنگ داش لیک جهتی دن ایچکی قافیله ضرورتی بیلن تورت بولک گه بولیب ترنم ایتہ دی. یاکه اوشو صنعت غزل و قصیده نینگ بیرینچی بیتی، مطلع سی ده قؤلنیلہ دی (همایی، ۱۳۹۱، ص. ۲۶۰).

بیر بیت ده ایکی کهریتمه سجعی اول طرزده بیرورلر کیم بیرینچی سجعه ده گی
فاصله نینگ اخیرگی حرفی انگه مخالف، ایکیچی سجعه که موافق بؤلر، یعنی بیرینچی
مصراع نینگ بیرینچی یریمی ایکیچی مصراع نینگ بیرینچی یریمیکه بیر سجعه بیله
مسجّع قیلور و بیرینچی بیت (مصراع) نینگ ایکیچی یریمی ایکیچی مصراع نینگ
ایکیچی یریمیغه فاصله نینگ اخیرگی حرفی روی بیله موافق بؤلگن ایکیچی بیر سجعه
بیله مسجّع ایتیلر.

کویونگ باریده قیلمان، جنتغه گذر هرگز

قدینگ قاشیده سالمان، طوباغه نظر هرگز

(نادره بیگیم، ۱۳۶۷، ص. ۲۱۰)

قرا زلفینگ فراقیدا پریشان روزگاریم بار

یوزونگ نینگ اشتیاقیدا نی صبر و نی قراریم بار

(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۳۴)

تصدیر

نظم یا شعر کلاسیک اصولی که بناء، بیت لردن توزیله دی. بیر بیت ایکی مصراع دن
تشکیل تاپه دی. بدیع علمی ده بیرینچی مصراع نینگ بیرینچی قسمی نی صدر و
سؤنگگی قسمی نی عروض دیدیلر. ایکیچی مصراع نینگ بیرینچی قسمی نی ایهسه-
ابتدا و سؤنگگی قسمی نی ایهسه عجز دهب اته دیدیلر. صدر لغت ده کؤکس (سینه) و
عجز ایهسه دم (دنباله) معناسی ده دیر.

نظم یا شعر بیت نینگ باشیده گی (صدر ده گی) سؤز اونینگ اداغیده (عجزده) و یا
بیت نینگ اداغیده گی (عجز ده گی) سؤز کپین گی بیت نینگ باشیده (صدری ده)
کپتیریشی تصدیر دیله دی.

ردالصّدر علی العجز

صنعتی بوندن عبارت که بیت‌نینگ باشلەنیش (بیرینچی) سۆزی اونینگ اداغیده (آخریده) هم قیتەریله‌دی؛ مثال:

اؤلتوروب اپردی، قۆپوب کپتمککا چون عزم ایلا‌دی
یانه تیرگوزدی مہنی الحمد لله اؤلتوروب

یاکه:

فراقینگ‌غه مہنی سالدی قراقینگ

نی حاجت قیئسە اہمدی فراقینگ

(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۲۰)

یوقاری‌ده‌گی قید اہتیلگن ایکلە بیت‌لرینینگ باشیده‌گی قؤلنیلگن (اؤلتوروب و فراقینگ) کلمە‌لری هر ایکلە بیت‌نینگ ایکینجی مصرع‌لری آخریده ایشلە‌تیلیب، شعرگە شکل، وزن، آہنگ، معنا و مضمون جہت‌دن گۆزەل‌لیک و تأثیرچن آرتیریب، شاعر اۆز مقصد و ہدف‌لرینی تینگلاوچی و اؤقووچی‌گە بۆلگن مناسبتی‌نی جہرەنگلی کۆرسە‌تیش بیلن بوندە‌ی سۆزلردن فایدە‌لنگنی اوچون ردالصّدر علی العجزگە مثال بۆلە‌دی.

باشقە مثال:

تاپشوروب اہردیم کۆنگولنی یارغە چون باردی یار

ہمرە اہتیم خستە کۆنگلومنی خداغە تاپشوروب

(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۲۰)

ساجینگ شکستیدە باردور شکستە کۆنگوللار

کۆنگوللار آچیلور آچیلسە اول قرا ساجینگ

(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۵۹)

کۆزلرینگ زخم اگر قیلمە‌دی هر کیپرک ایلە

پس نی دور کۆنگلومە یوز بپردە یرا ای قارە کۆز

(نادرە بیگیم، ۱۳۶۷، ص. ۲۱۸)

گل چاغی یاری سفر ایلب، نوایی جانیه
هر بیر بییر تازہ قانلیغ داغ هجران بولدی گل
(نوایی، ۱۳۸۶، ص. ۴۴۴)

اؤزگاچا دردی دورور سبسنیز غریبی جانیده
هر کیچه اندین قیلور هجرینگدا افغان اؤزگاچا
(عظیمی، ۱۳۷۱، ص. ۴۴)

ردالعجز الی الصدر

بونگه بناء، بیر بیت نینگ سونگگی سؤزی (کلمه سی) کینگی بیت نینگ صدری ده
کپتیریلهدی. نوایی نینگ شاه غریب میرزا وصفی ده یازگن قوییده گی بیت لری اوشبو
صنعت گه مثال بوله آلهدی:

مثال:

آه کیم مجلس قه اول سرو روانیم کپلمادی
جان بپرومن کیم نی دین آرام جانیم کپلمادی
کپلمادی اؤز حالیهه بیخود کؤنگیل، ای دوستلر
بزم ارا تا اول مهء نامهربانیم کپلما دی
(غریبی، ۱۳۸۸، ص. ۱۱۰)

ردالصدر الی الابتدا

بیرینچی مصرع باشیده گی سؤز ایکینچی مصرع باشیده قیته ریلگن دیر.

مثلا:

باده مرآتیده شاهد عکسی ظاهر بؤلمه دی
باده و شاهدغه بؤلمه ی نقد پنداریم فدا
(نوایی، ۱۳۹۶، ج. ۷۳، ص. ۷۳)

ارغوانی و سرو ابستر مین چمنده، تامینی

ارغوانی تون بیله اول سرو قیلدی ناتوان

(نوایی، ۱۳۹۶ ب، ص. ۳۹۵)

شاه غریب میرزا غریبی نینگ قویده گی غزلی اوشبو صنعت ده جوده یخشی واقع

بؤلگن دیر:

قیسی بیرگل چهره اول گلبرگ خندانیمچه بار

قیسی بیرشمشاد قدو سرو خرامانیمچه بار

قیسی بیرخورشید سیمان انگه مانند اشته ی

قیسی بیر مهوش عرضی شمع شبستانیمچه بار

قیسی بیردم کیم کوزوم هجرانیدن قان بیغله سم

قیسی بیر سہل بلا بو چشم گریانیمچه بار

قیسی بیرگل کویلاکی کؤکسوم کی یوز چاک ابرور

قیسی بلیل ناله سی فریادو افغانیمچه بار

قیسی دور کیم مین کی اول غمزه دین مجروح اہمس

قیسی کافر، قان قیلور ده مسلمانیمچه بار

قیسی بیر اندوه اؤتی کیم اؤرتہ مس آنسز مینی

قیسی دوزخ اؤتی، یارب سؤز هجرانیمچه بار

گرپریشان نظمینگه اصلاح دین زب ایستاسانگ

ای غریبی قیسی بیر، شاه سخندانیم چه بار

(غریبی، ۱۳۸۸، ص. ۶۱)

بیرینچی مصرع اداغیده گی سؤز ایکینچی مصرع باشیده قیته کلبتیریلہ دی.

ردالصّدر علی العروض

بیرینچی مصرع باشیده گی سؤزی اوشه مصرع نینگ اداغیده قیته ریلگن دیر.

مثلا:

جان بپرور هر دم نوایی، نی عجب گر بپرسه جان
قول که ایریلسه بیگیدین، بیک نی کیم سلطانیدین
(نوایی، ۱۳۸۶، ص. ۴۶۴)

ردالابتداء الی العجز

ایکینچی مصرع باشیده گی سوز اوشه مصرع نینگ اداغیده کپله دی. مثلاً:

اگر عاشیق لیغیم جرم اپردی، اولتور، سالمه هجرانغه
کۆپ اولسه جرم خود ابرمس روا، جرمانه اندین کۆپ
(نوایی، ۱۳۹۶، ص. ۱۱۷)

نواییا، توتر اهل فنا نجات یؤلین
ابریشمک ایستر اېسنگ ایشده، هم الرنی ابریش
(نوایی، ۱۳۹۶، ص. ۲۹۳)

یاکه:

کوزوم نینگ مردمی کیم تا سحر کوب سنر هر تون
اول او۱ دین اویقو عیارین قاورغه پاسبان دور اول
(نادره بیگیم، ۱۳۶۷، ص. ۳۴۲)

توشیح

لغتده بزه ماق معناسی ده. بدیع علمی اصطلاحی ده، موشح دهب شونده ی شعرگه
ایتیله دی که اونده شاعر هر بیت و یا مصرع لر نینگ باشیده کپلیترگن حرف لری
ییغیندیسیدن بیر کیشی نینگ آتی، تخلصی و یا خاص بیر مطلب تاپیله دی. استاد
محمد عالم لیب نینگ قویده گی رباعی سی ده محمد (ص) اسم لری کپلیتریلگن:

مهری جان ارا الف بیکین جا آلگن
جرمانلی کونگولده عشقی ماوا آلگن
من نعتینی قیسی تیل ییلن آیله ی ادا

دنیائی شریعتی سراپا آگن

(لیب، ۱۳۸۸، ص. ۲۶)

باشقه مثال:

جانانلار ایچره یاریم، بیر گل عذار اہماس مو
بزم ایچره انگا دایم، جانلار نثار اہماس مو
لاله کوریب جمالین، داغ اؤلدی بؤلدی غمگین
گلشندہ آی یوزیدین، گل شرمسار اہماس مو
آوازہ ی جلالی، عالمده قیل و قالسی
آشفته ی جمالی، روم و بخار اہماس مو
لفظی مثال شکر، حسنیغہ قُل پریلر
ساجی اسیر عنبر مشک تثار اہماس مو
خوشخوان و صوتی دلکش، گلر خلار ایچره مہوش
اول دلبر پریش بیزلارغہ یار اہماس مو
ای مہ لقا نگاریم، حسن ایچره بی مثالیم
سرگشتہ جمالینگ مہندیک ہزار اہماس مو
نقش اؤلدی حرف اسمی ہر مصرعی باشیغہ
محیی پریلار ایچره اول تاجدار اہماس مو
محیی قندہاری جلال خان

رد المطلع

غزل یا قصیدہ مطلعی نینگ بیرینچی یا ایکینچی مصرعی نی مقطعده کہلتیریشینی
ردالمطلع دیدیلر (خواجہ احمدوف، ۱۳۸۰، ص. ۸۵). مثلاً، حضرت امیر علیشیر
نویی اوزی نینگ قوییدہ گی غزلی ده بیرینچی مصرعی نی غزل نینگ اداغیدہ قیتہ ریب
کہلتیرگن.

مثال:

گر المیمغه چاره یوق، بۆلمسه بۆلمه سین نبتای
گرغمیمه شماره یوق، بۆلمسه بۆلمه سین نبتای
دیدیم: ابرور نوایی اؤز دردیغه چاره سیز، دېدی
گر المیمغه چاره یوق بۆلمسه بۆلمه سین نبتای
(نوایی، ۱۳۹۶، ص. ۶۷۱)

یاکه:

ای گدایینگ نینگ گدایی برچه اهل تخت و تاج
کیم گدایینگ دور، انگه یوق تخت ایله تاج احتیاج
کوزلرینگ آز جرم اوچون قیلسه عتاب ابرمس عجب
بار معین کیم، بۆلور بیمارلر نازک مزاج
گر صنوبر توزمه میش سروینگ خلافین کؤنگلیده
ییل چنار ایلگی بیله نیوچون اؤرر یوزیگه کاج
ای که کؤنگلومنی بوزوب دیرسین، خیالیمنی چقیر
هیچ کیم ویرانه دین گنج ایسته مس هرگز خراج
سپن جفا قیلغاچ، کؤنگول جان بیرله ترکیم توتیلر
بۆلسه شه ظالم، اهل ایچره ظلمغه ابرمیش رواج
هجر دین داد ایسته دیم دېدینگ صبور اول وای کیم
تازه داغیمغه یانر اؤت بیرله ایلسین علاج
چون فناگردی یاپر، نی سود تخت جاهینگه
کؤک نینگ انجم دین مکمل اطلسین قیلسنگ دواج
تا گدایینگ دور نوایی تخت ایله تاج ایسته مس
ای گدایینگ نینگ گدایی برچه اهل تخت و تاج
(نوایی، ۱۳۹۶، ص. ۱۲۲)

ردّ القافیه

عرب چه سؤز بؤلیب، قافیه نینگ تکرار لیشی - غزل یا که قصیده مطلعی ده گی قافیه نینگ اوندن کینگی بیت لردن بیریده یا که مقطع ده تکرار لیشی گه اساس لنگن بدیعی صنعت (۱۶-) عصر گچه یره تیلگن پائیتیکه گه دایر منبع لرده «ایطا» دهب یوریتیلگن دیر. اولر نینگ دیرلی برچه سی ده ایطا قافیه نقصان لردن بیر صفتی ده اعتراف اپتیلیب، اگر تکرار لئوچی قافیه لر آره سی ده معین مصافه بؤلسه (غزل و قطعه ۷ بیت دن کین، قصیده ده ایه ۱۴- ۲۰ بیت دن کین) یا که شعر ایکی مطلع گه ایه بؤلسه (شعر اؤرته سی ده ینه بیر قوش قافیه لئوچی بیت کپلسه)، ایطادان فایده لیش ممکن دپگن عمومی خلاصه ایتله دی. علی شیرنواپی شعریتی ده ایه ردّ القافیه شاعر نینگ مقصدی، تصویر جریانی بیلن علاقه دار صنعت صفتی ده قؤلنلیب، نوایی قافیه گه شونچه که شکل بیلن باغلیق حادثه صفتی ده قره مه یدی، بلکه معنی نی یوزه گه چیقه رووچی مهم واسطه صفتی ده یاندا شه دی. شاعر غزلیاتی دن کینگ قولّه نیلگن اوشبو صنعت معلوم فکرنینگ تکراری اوچون اہمس، بلکه ینگ نطقی جریان دایره سی ده ینگچه اولوبی کورینیش لر افاده سی اوچون خدمت قیله دی. مثلاً:

بهار سہن سیز اولوبتور منگه عجب دوزخ
قیزل گل انده اؤت و آق شکوفه لردور یخ

یا که:

بهار سہن سیز اگر دوزخ اولسه تانگ اہمس
بہشت ایچینده لقا بؤلمس اہرور دوزخ ...
(ھویدا، ۱۳۸۳، ص. ۲۵۷)

ساده چه تعریف قیلگنده، قصیده یا غزل مطلعی بیرینچی مصراعی نینگ قافیه سی نی ایکنچی بیت آخریده سؤز گؤزهل لیگی آشیریش اوچون کپلتیریشنی «ردّ القافیه» دیدیلر (وطواط، ب.ت، ص. ۸۵).

مثال:

گهی ساغین، نی بۆلدى زار لارنى
اونوتماغیل، بورونغى يارلارنى
سېنى كۆرمى يىراقدين زار بۆلدىم
بىرار ياد اېت يىراقدين زارلارنى
(جوزجانى، ۱۳۸۷، ص. ۴۴)

تعريف گه قره گنده بىرىنچى بيت نىنگ قافيه سىنى ايگىنچى بيت آخرى ده ايشله -
تيلگن. شونگه كۆره، شاعر اوزى نىنگ مرام - مقصدىنى آلغه سوريش مناسبتى ده و
محبوبه سى گه بىرگن مهر محبتىنى افاده قىلىش بىلن شاعر اوزى نىنگ شعريتى ده گى
استعدادىنى كۆرستگن .

باشقه مثال لر:

كۆرگه لى حسنونگى زار و مبتلا بۆلدىم سېنگه
نى بلالغى كون اېدى كيم آشنا بۆلدىم سېنگه
هرنېچه دېدىم كه كون - كوندين اوزهى سېندىن كۆنگول
وه كه كون كوندين بترراق مبتلا بۆلدىم سېنگه
(نوايى، ۱۳۹۶ ج، ص. ۱۸۶)

وه كه عشقنىنگ ظاهر اېتسم وهم اورور اۆلمك منگا
گر نھان توتسم داغى جان خوفى دور بېشك منگا
كېلگن اېرميش اول مسيح اۆلگنلرين تيرگوزگه لى
مېن تيريك، وه يخشىراق بو عمردين اۆلمك منگا
(نادره بېگيم، ۱۳۶۷، ص. ۵۶)

ذوقافيتين (ايگى قافيه لى)

بديع علمى اصطلاحى ده شاعر تمانيدن بىرار غزل ياكه شعرده ايگى قافيه ايشله تىلىشى
ذوقافيتين (قوش قافيه) دېله دى. هر قيسى بيت لرده گى قافيه داش ايگى سۆز مصرع لر
آخرى ده كېتمه - كېت كېلتيرىلىشى يا مصرع لرنىنگ تورلى اؤرنى ده كېلتيرىلىشى ممكن
(اسفنديار پور، ۱۳۸۸، ص. ۲۱۶).

دلنواز یوسپوه نینگ عروض و ممتاز پایتیکه گه کیریش کتابی ده ذو قافیتین قویده گیجه تعریف بؤلگن :

«ذوقافیتین عرب چه سؤز بؤلیب ایگی قافیه لی لیک- بیت مصرع لریده ایگی سؤنگگی قافیه داش قیلیب کبلیتیریش گه اساس لنگن بدیعی صنعت بؤلیب ، بیت ده اساسی قافیه دن تشقری ینه بیر سؤز اؤز ارا قافیه لنه دی . بونده قافیه داش سؤز لر مصرع لر آخری ده کپتمه - کپت (متکررین قافیه) کبلیتیریلیشی یا که مصرع لر نینگ تورلی اؤرین لریده (محجوب قافیه) کبلیشی ممکن» (یوسپوه ، ۱۳۹۹ ، ص . ۲۵۳) .
مثال :

کؤنگلیگه خیالیدین تفکر
جانیغه وصالیدین تحیر
(نوی ، ۱۳۶۹ ، ص . ۱۳۳)

اوج توتیب شعله جبارلیق
موج اوروب موجّه قهارلیق
(نوی ، ۱۳۹۶ ، ص . ۲۰۵)

ذوالقوافی

عرب چه سؤز بؤلیب بیت مصرع لریده اوج و اوندن آرتیق سؤزنی قافیه داش قیلیب کبلیتیریش گه اساس لنگن بدیعی صنعت بؤلیب ، بیر یا که ایگی سؤز نینگ قافیه لنمی آچیق قیلیش بیلن ترصیع دن فرق لنه دیگن ذوالقوافی صنعتی سنه له دی ، دېمک اوشبو صنعت ترصیع گه یقین بؤلیب ، مفصل و معقب هم دبیله - دی (اسفندیار پور ، ۱۳۸۸ ، ص . ۲۱۷) .

یپتوک صنعت کار شاعر لرگینه بو صنعت گه مراجعت قیل حیرت آموز قافیه لر یره تگنلر . چنانچه :

یؤلده سه بویؤلده نظامی یؤلوم
قؤلده سه خسرو بیله جامی قؤلوم
(نوی ، ۱۳۹۶ ، ص . ۲۳۷)

اوردی نفس نفعه عنبر نسیم

یبتتی ورق صفحه عبهر شمیم

(نوابی، ۱۳۹۶هـ، ص. ۲۶۹)

هم ایننگ رودی اشتیاق انگیز

هم سرودی کلبیب فراق آمیز

(نوابی، ۱۳۶۹، ص. ۴۰۶)

اعنات

عَنَت لغت ده قیین لیک معناسی ده، اعنات اېسه بیر کیشینی قیین ایش بجریش گه مجبور قیلش دیر. ادبی فنون ده اېسه، اعنات دېب شونده ی شعرگه ایتله دی که اونده شاعر معلوم بیر عباره یا سؤزنی هر بیت ده تکرار و قیته ریب کلبتیریش ده عزم قلیب، لزومی بؤلمه-سه ده، اؤزینی بو ایش گه ملزم قیله دی. شفیقه یارقین نینگ (قراکوز مدیحه سی) عنوان لی شعری بونگه مثال بؤلّه آله دی:

مثال:

اول قرا کؤزدن مېنگه یېتگه ی اگرچه درد و داغ
بؤلمه سون بیر دم خیالمدن قرا کؤزینگ بیراغ
سبوگیدن تولقونله نیب ایکی قرا کؤزینگ مېننگ
کؤزلریمدن اویقونی آلدی، یوراکیمدن فراغ
سېن که بیردینگ اول قرا کؤزدن کسلرگه دوا
آلمه دینگ اوشبو کؤزینگ بیماریدن بیر دم سؤراغ
اول قرا کؤز هجریده تولدی قیزیل قانندن کؤزیم
بېرگیل ای ساقی، اونگه بو باده دن نېچه ایاغ
کؤپ قراکؤزلرنی کوردیم باشقه دور کؤزینگ سېننگ
تېنگ اېمس دور قاره تونلرگه بو ایکی شېچراغ
کؤپ قراکؤزلر بیلن چون آشنا بؤلدی کؤزینگ

یارقین اۆلدى كیم، مېنىڭ حرمانیمه یۇقدور داغ

(یارقین، ۱۳۸۸، ص. ۵۳)

یۇقاری دهگى غزلده «قرا كۆز» سۆزى نىڭ كېلتىرىشى لازم كۆرىنگن.

كېچىب كۆزدىن يازەى بىر خط كه دهر اهلىغه كۆز سالمى

بو دم كیم، كۆز سوادىدىن قرا، كۆزدىن دواتىم بار

(نوابى، ۱۳۸۶، ص. ۱۵۴)

مۇسلسل يا تمام مطلع

«زنجیرلى» معناسى دهگى بوسۆز برچه مصرع لرى قافیه لىنگن لىرىك شعرنى افاده له یدى

اوشبو صنعت نى تمام مطلع هم دىدىلر (امینى، ۱۳۹۰، ص. ۸۳).

فارسی و ترکی ادبیات لریده برچه مصرع لرى قافیه لىنگن شعر لر کم بۇلسه ده

یره تىلگن.

مثلاً:

دېدى بىر كون مېنگه اول مهوشىم: «ايشوخ بى پروا»

مېن آيدىم سېن دېمه، مېن دېى كه سالدېنگ باشىمه سودا

عطا قىلدى خدا مېنگه سېنىڭ دىك دلبر برنا

وصالېنگ قطره دىر، موج اورار هجرىنگ بۇلىب دريا

قناعتده دېگىل كۇنگىل قوشىن تا اول قوشى عنقا

نه چون كىم سېن ابرور سېن بحر دلده گوهر يكتا

تېسم ايله گىل، نالــــم نسىمىغه گل رعنا

كه گلزار فراق ايچره مېن ابردىم بلبل گویا

به ناگاه ایتسه وصلېنگ قىلمه غــــه یسین نازاستغنا

دیگه یسین مېن گــــدا مضمونىغه، ای شاه سلما

زمانىڭده آگــــرموجــــود بۇلسه «وامقو عذرا»

محبت دىن دم اؤرمس ابردى، عشق دىن ايله مس دعوا

عجب معشوقه لیک رسمین بؤلورسپن، کؤزلری شهلا
تاپیلمس ایکی عالمده سنینگ دېک شوخ بزم آرا
(خلدیم، ۱۳۹۵، ص. ۴۴)

طرد و عکس

طرد و عکس که تبدیل و عکس هم دیله دی، «تپسکری قیلیب تکرارلش» معناسی نی افاده لب، شعرنینگ بیرینچی مصرع سی ده کپلتیریلگن سؤز یا که سؤز بیریکمه لرینی کپسینگی مصرع ده اؤرنی نی المشتیریب قیته ریشدن عبارت بؤلگن شعری صنعت دیر. بو خیل قیتیریش نتیجه سی ده اوشه سؤز یا که سؤز بیریکمه لر یینه بیر بار تأکید لیب گینه قالمه ی، اولرنینگ معناسی هم ینگی لنه دی، مصرع مضمونی هم تکامل لشه دی.

طرد - عکس، بیت ترکیبی ده گی ایکی سؤز یا که بیریکمه نی اول معین بیر ترتیب ده کپلتیریب، سؤنگ اولرنینگ اؤرنی نی المشتیریب تکرارلش صنعتی دیر. ممتاز پائیتیکه که دایر منبع لرده «عکس»، «تبدیل» نام لری ییلن هم کپله دی. بو صنعت تکرار نینگ قیسی اؤرنی ده کپلیشی که قره ب ایکی تورگه بؤلینه دی.

۱. کامل (توکلنگن) عکس - طردی عکس نینگ بیت دایره سی ده صادر بؤلشی، بونده بیت نینگ بیرینچی مصرعی ده گی ایکی سؤز یا که بیریکمه ایکینجی مصرع ده اؤرین المه شینیب تکرار لنه دی. قویده گی دیک:

قرا کوزوم، کپل و مردملیغ اېمدی فن قیلغیل
کوزوم قراسیده مردم کبی وطن قیلغیل

۲. مخرج (توگل لئمه گن) عکس - طردی عکس نینگ مصرع دایره سی ده حاصل - قیلینشی، بونده بیر مصرع ده گی ایکی سؤز شو مصرع نینگ اؤزیده اؤرین المه شینیب تکرار لنه دی:

که، حق تقدیریدین دور عالم ایچره
یامان و یخشی نینگ یخشی یامانی
(نوایی، ۱۳۶۹، ص. ۲۵۳)

طرد عكس صنعتی مضمون نقطه نظریدن هم ایکی تورگه بۆلینه دی:

۱. متحادی عكس: بونده ی طرد عكس ده سؤز یا که عباره نینگ ترتیبی نی اؤزگرتیب تکرارلش نتیجه سی ده ینگ معنا حاصل قیلنمیدی:

هرنی اول بوزدی، بو برین بوزدی

بو برین بوزدی، هرنی اول بوزدی

(نوایی، ۱۳۹۶، ص. ۱۲۳)

۲. مجرا عكس: بونده ایکی سؤز یا که بیریکمه نینگ اؤزین المه شینیب تکرارلنیشی نتیجه سی ده ینگ معنا حاصل قیلنمیدی:

کۆنگولگه بۆلدی عجایب بلا قرا ساچینگ

شکسته کۆنگلومه بۆلدی قرا بلا ساچینگ

(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۸۷)

اوشبو بیت نینگ بیرینچی مصرعی ده گی «بلا» سؤزی مسقل حال ده «آفت» معنی سی نی، «قرا» سؤزی اېسه ساچ نینگ صفتی نی افاده له گن بۆلسه، ایکی نچی مصرع ده گی بو ایکی سؤز نینگ اؤزنی المشتیریلیشی نتیجه سی ده اولر نینگ مضمونی هم اؤزگرب، «قرا» سؤزی «بلا» سؤزی نینگ صفت لاوچی سی گه ایله نیب، بو سؤز نینگ معنی سی نی ینه ده کوچه یتیرگن، هر ایکی سؤز قافیه داش بؤلگنی سببالی تکرار ذوالقافیتین صنعتی نی هم حاصل قیلگن.

بابر نینگ:

حیب بۆلسه اېدی یارقیب اۆلسه اېدی

رقیب اۆلسه اېدی یا حیب بۆلسه اېدی

(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۲۳۷)

بیتی ده گی سؤز بیریکمه سی نینگ اؤزنی المشتیب تکرارلنگن رقیب ده شو بیریکمه لرده گی فکر تأکیدلنوب، اولر نینگ اهمیتی کوچه یتیریلگن یوقاری ده گی، هر ایکی مثال ده سؤز یا که بیریکمه عیناً اؤزگرب سیز تکرار لنگن.

باشقه مثال:

كۆزونگك نى بلا قرا بۆلوبتور

كىم جانغه قرا بلا بۆلوبتور

(نوايى، ۱۳۹۶الف، ص. ۱۷۵)

حياسيزدين اصلا وفا ايسته مه

وفا سيزدين اصلا حيا ايسته مه

(خواجه احمدوف، ۱۳۸۰، ص. ۷۲)

جان نوايى نى، نوايى جاننى سېنسيز ايسته مس

انى جان نينگك، جاننى انينگك رنجيدىن قوتقار، كېل

(نوايى، ۱۳۹۶ج، ص. ۴۲۸)

تكرير يا تكرار

اوشبو صنعت بيرينچى مرته (۴۵۶ق) يىلى عالم دن اؤتگن ابن رشيق نينگك العمده فى صناعة الشعر و نقد كتابى ده كېلتيريلگن. تكرار لغت ده قيته ريق، بو صنعت ده شاعر اؤز شعرى ده بيرار تاووش (حرف) يا سؤزنى قيته- قيته كېلتيره دى. تكرارلش واسطه سى ده سؤز معناسى نى تاكيدلب كؤرسه تيش اوشبو صنعت نينگك اساسى خصوصيتى سنله دى. چنانچه، عليشيرنوايى غزلى ده گى؛

دېمه عشقيم نيله دى كيم، روزگارينگك دور قرا

اؤرته دى، اى قاتل نا مهربانيم، اؤرته دى

بيت نينگك ايگينچى مصرع سى باشيده گى «اؤرته دى» سؤزى بيت آخىرى ده ينه بير تكرار لئرايكن، شاعر شو انگله ياتگن معنانى تاكيدلش مقصدينى كؤزله گنى كؤرينيب توريبدى. آگهى قلمى گه منسوب غزل ده گى:

جانيم آلور اى پرى حاليمغه باق

اشتيق و اشتيق و اشتيق

تا مېنى فرقتده قؤيدينگك، ناليشيم

الفراق و الفراق و الفراق

ایله میس سن قتلیمه اغیار ایله
اتفاق و اتفاق و اتفاق
باور ایتمس سن دېسم یوز یالباریب
کۆنگلوم آق و کۆنگلوم آق و کۆنگلوم آق
عشقینگ اؤتیده ایشیم دور صبح و شام
احتراق و احتراق و احتراق
بو سوزومگه لطف ایتیب ای شاه حسن
توت قولاق و توت قولاق و توت قولاق
یوق اېسه کبل قهر بیرله کۆکسومه
اور پیچاق و اور پیچاق و اور پیچاق
نی اوچون کیم بو یوروشدین اؤل گنیم
یخشیراق و یخشیراق و یخشیراق
آگهی کویدی فراقینگ اؤتیده
باش ایاق و باش ایاق و باش ایاق
(آگهی، ۱۳۵۰، ص. ۲۹۰)

کی بیتلرینگ ایگینچی مصرع لریده گی تکرار لر هم اوشبو سؤزلرده افاده لنه یاتکن معنالر و فکرلرنی تأکیدلش گه خدمت قیله دی، اولرنی کوچه یتیره دی، کپچینه لر، توغولر موجینی، اضطراب لر المی نینگ بی نه ایله لیگینی، اثر قهرمانی بؤلگن عاشق قیافه سی نی یارقینراق گوده لنتیریش، اونینگ یوره ک دردلرینی تأثیرچن راغ مجسم لنتیریش وظیفه سی نی بجره دی.

تکرار صنعتی نینگ ینه بیر اوزه للیگی (خصوصیتی) ایشیتیلیش لحاظدن کلام نینگ فارملش تیریشی و کۆرینیش لحاظدن چیرای لی قیلیشی دیر. انیق بیر تاووش و یا سؤزینگ نظم و یا نثرده قیته-قیته مناسب اؤرین لرده کپلیشی کلام موسیقی سینی آرتیره دی و کۆرینیشینی گۆزل قیله دی.

تکرار احسن

لغت ده تکرارلش گۆزهل لیگی . بو صنعت ده شاعر اؤز شعرى (بیتى) ده معلوم سؤزلرنى قیته-قیته تکرارلب ایشله ته دى . بو ایشله تیلگن تکرار سؤزلر شعرینگ گۆزهل لیگینی آزه یتیرمه ی، فکرنی تأکیدلش، ابرکهلش و اولوغلش اوچون کهلتیریله دى .
مثال :

بورونغى مهر و وفا، سؤنگغى جور و ظلمینگى
بیرین-بیرین ساغینیب، زارزار ییغلرمن
(نوایی، ۱۳۸۶ج، ص. ۴۵۳)

باشقه مثالر :

ای مسلسل زلفیدین جانیمده یوزمینگ پیچ وتاب
سؤرمسنگ هر دم بوقولنی، بارى سؤرغیل کپچ-کپچ
(آتایی، ۱۳۳۷، ص. ۲۰)

مهن لیگی دین بؤلدى شیطان دور دور
آنى قیداکؤرسه ایتور اور اور
(شیبانی، ۱۳۷۷، ص. ۵۸)

باده دین گل گل کوروب اول یوزنی آنینگ هجریدین
چاک چاک اولغن کؤنگول دېک ته به قان بؤلدى گل
(نوایی، ۱۳۹۶الف، ص. ۴۴۴)

فصل خلاصه سی

قسمی که یوقاری ده گی فصل لرگه ایتیب اؤتدبک، ادبی فن لر مضمونی عنعنه گه کؤره، تورت کته قسم گه بؤلینیب اوقیلیشی حتمی دیر. مضمون نینگ بیرینچی بؤلیمی اېسه بدیع علمی بؤلیم، بدیعی صنعت لر یا که شاعر لر شعرلریده لفظی و معنوی صنعت لر اورگه نیله دی. خلاصه قیلیب ایتکنده بدیع علمی، ادبی سؤز (نظم و نثر) نینگ لفظی و معنوی صنعت لر بیلن بېزه ب، کلام نینگ ادبی لطافتی نی اولر واسطه سی ده آرتتیریش حقیده تعلیمات بېرووچی علم یا فن سنله دی.

بدیعی صنعت لر اثرده افاده لنگن موضوع نی گؤزه ل راق، یارقین راق و تأثیر چن راق افاده لش گه خدمت قیله دی و مصرع لر، بیت لر و بندلر نینگ لفظی و معنوی نزاکتی، کوپچن لیگی و جازبه دارلیگینی تأمینله یدی.

شونده ی قیلیب اوشبو فصل ده اېسه تسجع صنعتی و اونینگ تورلری، تسمیط، تشطیر، تضمین، ترصیع، تصدیر، و باشقه بیر نیچه صنعت لر نی تورلری بیلن، خیلمه خیل شاعر لر نینگ شعری دیوان لرینی اؤقیب، بولرگه مثال لر تئلب، ایضاح لب اؤتدیک.

سؤال لر و تاپشیریق لر

بیرینچی بؤلیم: تشریحی سؤراق لر

۱. تسجیع نی تعریف قیلیب ایتینگ که نیچه توری بار و قیسی لردن عبارت دیر؟
۲. «حدایق السحر فی دقایق الشعر» کتابی نینگ مؤلفی کیمدیر؟ و سجع حقیده بیرگن نظریه سی نی یازینگ.
۳. تسمیط قنده ی بیر شعر ی صنعت دیر؟ معلومات بیرینگ.
۴. نوایی نینگ غراب الصغر اثرینی اوقیب تشطیر صنعتی دن مثال لر تاپینگ.
۵. قویده گی بیت نی اوقیب، سجع تمانلرینی اجره تیب کؤرسه تینگ:
کورکه طاوس چمن جلوه موزون قیلادور
نالہ لار گلشن ارا بلبل محزون قیلا دور
۶. قویده گی بیت، سجع نینگ قیسی توریگه تیکیشلی بوله دی؟ واضح قیلینگ.
اولیالار سروری اول شاه ترکستان اہمیش
بیر یوزین نوری توتقان ماہ ترکستان اہمیش
۷. ترصیح نی لغتده و اصطلاحده تعریف قیلیب، مثال لر آرقه لی بیان قیلینگ.
۸. قویده گی بیت لفظی صنعت لر نینگ قیسی توریگه تیکیشلی دیر؟ واضح قیلینگ.
قدینگ طوبا صنوبر دور، لبینگ لعل بدخشان
سؤزونگ شکر دور، ای دلبر تیشینگدن، دُر غلطان دور
۹. قویده گی بیت نی اوقیب، قیسی بیر صنعت گه تیکیشلی ایکینی انقله شینگیز کپره ک.
قاشلارینگ محراب اولدی سرو قدینگ جان ارا
جان ارا قدینگ اگر بؤلماس اول جاندین کپتر
۱۰. بیران شعر ی دیوانی اوقیب توشیح صنعتی دن اؤرنک لر تا پیش لرینگیز کپره ک.

ایکینچی بۆلیم: تۆرت جوابلیک سۇراقلر

۱۱. تسجیع اؤز ماهیتی گه كۆره:

(الف) اوج تورگه بۆلینه دی.

(ب) ایکی تورگه بۆلینه دی.

(ج) تۆرت تورگه بۆلینه دی.

(د) اوچاوی هم ناتوغری دیر.

۱۲. مطرف سجیع:

(الف) ایکی جمله نینگ آخری ده روی حرفی نقطه نظریدن فرقلی بۆله دی.

(ب) ایکی جمله نینگ آخری ده روی حرفی نقطه نظریدن بیرخیل بۆله دی.

(ج) ایکینچی جواب توغری دیر.

(د) اوچله جواب هم توغری دیر.

۱۳. «حدایق السحر فی دقایق الشعر» کتابی نینگ مؤلفی:

(الف) رادویانی.

(ب) جلال الدین همایی.

(ج) رشیدالدین وطواط.

(د) سیروس شمیسا دیر.

۱۴. تشطیر صنعتی حقیده:

(الف) بابر نینگ عروض رساله سی.

(ب) نوایی نینگ میزان الاوزان رساله سی.

(ج) محمود کاشغری نینگ دیوان لغات الترتک اثری ده.

(د) حسینی نینگ بدایع الصنایع اثری ده معلومات کبلیتیریلگن دیر.

۱۵. ترصیع صنعتی غزل یا که قصیده ژانری ده قوللنگنده:

(الف) اساساً مقطع ده یوزه گه کبله دی.

(ب) مطلع ده یوزه گه کبله دی.

(ج) مقطع ده و مطلع ده کبلیشی ممکن.

(د) اوچاوی هم ناتوغری دیر .

اوچینچی بولیم: توغری و ناتوغری سوراق لر

۱۶. ردالعجز الی الصّدر صنعتی، بوندن عبارت که بیت نینگ آخرگی سؤزی باشیده هم قیته ریلهدی () .

۱۷. ردالابتدا، بیرینچی مصرع باشیده گی سؤز اوشه مصرع نینگ اداغیده کبلهدی () .

۱۸. ردالمطلع، غزل یا قصیده مطلعی نینگ بیرینچی یا ایکینچی مصرعی نی مقطع ده کبلیتیریش دیر () .

۱۹. ذوقافیتین عرب چه سؤز بولیب بیرنچه قافیه لی لیک بیت لرده ایتیلهدی () .

۲۰. تکریر یا تکرار صنعتی بیرینچی مرته (۴۵۶ ق) بیلی عالم دن اوتگن ابن رشیق نینگ العمدة فی صناعت الشعر و نقد کتابی ده کبلیتیریلگن دیر () .

فايده لنيلگن ادبيات لړ روی خطی

- آتابی . (۱۳۳۷). *تنلنگن اثر لړ (ديوان)*. تاشکېنت: بديعي ادبيات .
- آگهی ، محمد رضا . (۱۳۵۰). *اثر لړ ۶ جلد ليک (۱ جلد ديوان)*. تاشکېنت: غفور غلام .
- اسفنديار پور ، هوشمند . (۱۳۸۸). *عروسان سخن*. چاپ سوم ، تهران: فردوس .
- امینی ، محمد کاظم . (۱۳۹۰). *ادبی فن لړ*. میمنه: میمنه اپرکین .
- بابر ، ظهيرالدين محمد . (۱۳۸۷). *دریا در گوهر (ديوان کامل ظهيرالدين محمد بابر)*. با مقدمه ، مقابله و تصحيح دكتور شفيعه يارقين ، کابل: وزارت اطلاعات و فرهنگ .
- بابايف ، توخته . (۱۳۸۱). *ادبيات شناس ليک اساس لړی*. اوزبېکستان: تاشکېنت .
- جوزجانی ، حفيظی . (۱۳۸۷). *ادبی فن لړ*. جوزجان: ظهيرالدين محمد بابر فرهنگي انجمنی .
- حسينی ، عطاء الله . (۱۳۶۰). *بدايع الصنایع*. علی بېک رستموف ترجمه سی . تاشکېنت: غفور غلام .
- خديم ، غلام محمد . (۱۳۹۵). *استاد خديم نينگ اوزبېک چه اثر لړی*. احمد نور خديم زاده اهتمامی بيلن . سرپل: انجمن فرهنگي جوانان سرپل .
- خواجه احمدوف ، انور . (۱۳۸۰). *شعر صنعت لړینی بيله سيزمی*. تاشکېنت: شرق .
- شيبانی ، محمد خان . (۱۳۷۷). *شيبانی خان ديوانی*. داکتر يعقوب قره ساي اهتمامی بيلن . انقره: چاپ خانه بيزيم بورو .
- عظیمی ، قاری محمد عظیم . (۱۳۷۱). *ديوان*. به اهتمام حفيظی جوزجانی . جوزجان: انجمن فرهنگي امير عليشير نوایی .
- غریبی ، شاه غریب میرزا . (۱۳۸۸). *شاه غریب میرزا غریبی ديوانی*. شفيعه يارقين اهتمامی بيلن ، کابل: اعتصام .
- لیب ، سيد محمد عالم . (۱۳۸۸). *ادبی فن لړ*. مزار شريف: بيليم يورتي نينگ اوزبؤک تیلی و ادبياتی بولیمی .
- نادره بیگم ، ماهلر آييم . (۱۳۶۷). *ديوان*. شفيعه يارقين اهتمامی بيلن . کابل: سعيد .

موسوی بجنوردی، سید کاظم. (۱۳۸۱). *دائرة المعارف بزرگ اسلامی*. تهران: مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی.

نوایی، علیشیر. (۱۳۶۹). *خمسه*. عبدالغفور بیانی اهتمامی بیلن. کابل: علم لراکادمیسی.
نوایی، علیشیر. (۱۳۸۶). *خزاین المعانی (غرایب الصغر)*. نورالله آلتای اهتمامی بیلن، شبرغان: جهانی همکارلیک لرا مؤسسه سی.

نوایی، علیشیر. (۱۳۸۹). *نوایی اثر لریدن ۱۰-۱۲*. عبدالله رویین اهتمامی بیلن، مزار شریف: نوایی و بابر فوندی.

نوایی، علیشیر. (۱۳۹۶ الف). *خزاین المعانی (بدایع الوسط)*. عبدالله رویین اهتمامی بیلن، مزار شریف: نوایی و بابر فوندی.

نوایی، علیشیر. (۱۳۹۶ ب). *خزاین المعانی (فوائد الکبر)*. عبدالله رویین اهتمامی بیلن، مزار شریف: نوایی و بابر فوندی.

نوایی، علیشیر. (۱۳۹۶ ج). *خزاین المعانی (نوادر الشباب)*. عبدالله رویین اهتمامی بیلن، مزار شریف: نوایی و بابر فوندی.

نوایی، علیشیر. (۱۳۹۶ د). *خزاین المعانی (غرایب الصغر)*. عبدالله رویین اهتمامی بیلن، مزار شریف: نوایی و بابر فوندی.

نوایی، علیشیر. (۱۳۹۶ ه). *خمسه (حیرت لابرار)*. عبدالله رویین اهتمامی بیلن، مزار شریف: نوایی و بابر فوندی.

نوایی، علیشیر. (۱۳۹۶ و). *خمسه (سبعه سیار)*. عبدالله رویین اهتمامی بیلن، مزار شریف: نوایی و بابر فوندی.

وطواط، رشیدالدین. (ب. ت). *حدایق السحر فی الدقایق الشعر*. به تصحیح و اهتمام عباس اقبال، تهران: مطبعه مجلس.

همایی، جلال الدین. (۱۳۹۱). *فنون بلاغت و صناعات ادبی*. تهران: هما.

هویدا، خواجه نظر. (۱۳۸۳). *هویدا دیوانی*. بلخ: میزرا الوغ بېک فرهنگي کانونی.

یارقین، شفیقه. (۱۳۸۸). *آلیس دن بیر سېس*. کابل: افغان مسلکی باسمه خانه سی.

یوسوپوه، دنلواز. (۱۳۹۹). *عروض و ممتاز پایتیکه گه کیریش*. تاشکېنت: اکادیم.

بېشىنچى فصل

معنوي صنعتلر

اۋرگە نېش مقصدلىرى

- طلبەلر اوشبو فصل نېنگ اۋقىشلىرى بىلن قويدەگى موضوعلرنى اۋرگەنەدىلر:
- بىرىنچى دن معنوي صنعتلرنىنگ اجرەتە آلەدىلر؛
 - مبالغە صنعتى نېنگ تورلرلىنى اۋرگەنېب شعري مثاللردە كۆرستە آلەدىلر.
 - بىران شعري دېوان دن غلو بۇلگن شعرلرنى تىلب تشرىح قىلەدىلر.
 - معنوي صنعتلر تورىگە تېگىشلى بۇلمىش مثل و خىفا صنعتى نى شعري مثاللردە اۋقىدىلر.
 - جمع و تقسىم صنعتى اۋرتەسى دەگى فرقلرنى شعري مثاللردە كۆرستە آلەدىلر.
- ادبى فنلرنىنگ بدىع علمى نېنگ معنوي صنعتلر قسىمى دە سۆزلرنىنگ لفظىگە اېمس، بلكە معناسىگە كۆپىنچە اهمىت بېرىلەدى. سۆزدە كۆرىنگن معنا البتە كە سۆزلردەگى چىراى لىك و كۆزەللىكنى كېلتىرىشگە باعث بۇلەدى.
- شونىنگ اوچون، بدىع علمى دەگى معنوي صنعت دە معناكتە اهمىتگە اېگە بۇلىب لفظنى هېچ قندەى نقشى يۇقلىگى معلوم.

معنوي صنعتلرنىنگ نمونەلىرى

ايهام ياتورىە

ايهام لغت دە بىراونى وهم و گمانگە تشلەماق و تورىە اېسە ياقماق، حقيقت نى باشقچە كۆرستماق معناسى نى بىلدىرەدى.

بدیع علمی اصطلاحی ده اېسه ایهام یا توریه دېب شوندهی صنعتگه ایتیلهدی که اونگه، شاعر اؤزی نینگ سؤزیده ایکی معناگه اېگه بؤلگن لفظنی کېلتیرهدی. اونده معنالنینگ بیری یقین و باشقهسی اېسه اوزاق بؤلهدی. بیرینچیدن اؤقووچی یا اېشیتووچی نینگ ذهنی یقین معناگه، سؤنگره اېسه اونینگ دقتی شاعرینینگ مقصدی بؤلمیش اوزاق معناگه تارتیلهدی.

مثال:

قرا کوزوم کېل و مردم لیغ اېمدی فن قیلغیل

کوزوم قراسیده مردم کی وطن قیلغیل

(لیب، ۱۳۸۸، ص. ۲۷)

یوقاری ده کېلتیریلگن بیتده گی بیرینچی مصرعه گی (مردم) سؤزی انسان معناسی ده ایشله تیلگن بولسه، ایکینجی مصرعه گی (مردم) سؤزی اېسه کوز مردمی کوز قراچیغی مردمی ایشله تیلگن لیگی انیق بیلینب توریپتی.

باشقه مثال لر:

تون کېچه حسنی طلعتی دین تانگه قالدی آی

توش بولسه کون یوزی گه نشان زوالی دور

(لیب، ۱۳۸۴، ص. ۱۱۷)

کونگولنی آلمه ینگاقینگدین اوزمه دی عاشق

اگرچه تاپمه دی بهبود هجر ناری بیله

(لیب، ۱۳۸۴، ص. ۹۵)

نار- بیرینچی مصرعه کېلگن آلمه گه باغلیق شکل ده، بیرینچی دن میوه معناسی ده توشونیلهدی، لیکن شاعرینینگ مقصدی عربچه «نار» اوت (آتش) معناسی ده دیر.

شترنج لطافتنی اوتر نېچه کیم اول آی

رخ طرح بیریب چرخ قسویاشی بیله اؤینر

جان نقدینی کوزونگ قاشیده اوینه سه لطفی

عیب اېتمه که اول غمزه کهنگاشی بیله اوینر

(هروی، ۱۳۶۶، ص. ۱۱۸)

تشبیه (اؤخشه تیش)

تشبیه شرق ادبیاتی ده کهنگ ترقلگن صنعت لردن بیرى بۇلیب، اؤخشه تیش معناسى نى افاده لب ایکی نرسه یا که توشونچه نى اولر اؤرته سى ده گى حقیقى یا که مجازى مناسبت لرگه کؤره اؤخشه تیش صنعتى دیر. بو صنعت تصویرلنه یاتگن شخص، بۇیوم و توشونچه نى اؤقووچى نینگ کؤز اؤنگیده انیق راق کؤریتیریش گه خدمت قیلیب اثر تمثال لرى معنوي قیافه سى نى یارقین راق آچیق بۇلیشى گه قدر، شاعر غایه سى نى اؤقووچى آنکی گه تۆله راق بیتکه زیش گه امکانیت یره تیب بهره دی (حسینی، ۱۳۶۰، ص. ۶).

مثال:

اول یری عشقیدا بابر، کونگولوم انداق تېله دور

کیم ساچی زنجیری دور، چاه ذفن زندانی دور

(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۳۵)

شاعر بو پېرده یاری نینگ جمالی نى کؤریش گه تاقیله دی. چونکه، اویننگ ساچ لیرینی یارنینگ یوزیده مقدور قیلمی، بلکه، اؤز قۇلی بیلن اونى اوزاق اېتیب معشوقه سى نینگ جمالینى یخشی راق شکل ده کؤریش گه اینتیله دی. بیراق، محبوبه نینگ اوزون و قره ساچ لریگه اؤزی مصروف بۇلیشى بیلن قرانغو کپچه نى آخر قیلیب بیچاره عاشق یولدن اداشیب قالیشی گه سبب بۆله دی.

مبالغه

عربچه سؤز بۇلیب کوچه تیتیریش معناسى نى افاده لب، ادبی اثرده تصویرلنه یاتگن بدیعی تمثال حالتی یا که حرکت نى بؤرتیریب افاده لش صنعتى دېمک دیر. بو خیل تصویرده بدیعی تمثال خصوصیت لرى یقال راق نمایان بۇلیب، اؤقووچى نینگ کؤز آلدیده یارقین راق گوده لنه دی (جوزجانی، ۱۳۸۷، ص. ۱۶).

مثال:

سېل اېماس دور بېر یوزین توتقان، کوزوم نینگک یاشی دور
رعد اېماس دور کؤککا چیرمشقان، کؤننگول افغانی دور
(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۹۱)

یوقاری ده گي قؤلنلیگن بیت ده عاشق سېوگیسی نینگک هجری ده چېک کن اضطراب
لری غایت ده کوچیتیریب تصویر لیب، کؤک ده گي رعد عاشق اؤرنیده چېک کن آه
المی نینگک بیر لحظه سی اېمیش. بو خیل بؤرتتیریلگن تصویر طفیلی عاشق قیافه سی،
روحي حالتی، ایچکی عالمی قلبی ده تؤلقینله نیب تورگن تأثیرچن و جاذبه لی
افاده لنگن اؤقووجی البته، بو خیل تصویر شرطلی روش ده اېکینی سبزه دی. شونگه
بناء، اونینگک واسطه سی ده یاردن ایریلگن انسان کپچینه لری اېنگک یوقاری
درجه سینی عقلاً انگل هم ده عاشق قلبی نینگک اضطراب لری حقیقتاً هم نهایت درجه ده
کوچ لی اېکنی گه ایشانچ حاصل قیلده دی. شونده ی قیلیب، ظهیرالدین محمد بابر نینگک
شعري دېوانیدن مبالغه نینگک اؤرنک لری نی تنلش گه حرکت قیلدیك:

هجرینگدا ای پریرو، کوزومدین اوچتی او یقو

هر کپچه تانگ غه دیگرو، ایشمدور آه و ناله

(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۲۰۶)

یوقاری ده گي ذکر اېتیلگن بیت ده دقت قیلسک، مبالغه قؤلنگن، زیرا معشوقه نینگک
پری سیمان چیرای لیگی وگؤزه لیگی عاقبتی ده عاشق نینگک هجران ده گي کؤزی دن
اوچکن او یقوسی عادي حیات واقعه سی بؤلمی، مبالغه تصویر ی دیر. چونکه، شونده ی
حال لرده همه عاشقنی کؤزی دن اوچکن او یقو و کپچه نی آه و ناله بیلن اېرته بؤلشی
عقلاً هم تصور قیلیش ممکن. بونده ی حادثه لر آز بؤلسه-ده، انسان حیاتی ده یوز
بېریب توره دی. حیات ده باقی لیگینی شو حساب لنه دېگن مبالغه نینگک ایکنیچی
درجه سی نی اغراق دېب اتله دی.

اغراق

اغراق بېلگى ياكە حرەكت نى افادەلەش گە عقلاً مەكەن بۇلسە ھەم ، حىيات دە يوز بەرىشى مەكەن بۇلمەگەن حال دە كوچە يتىرىب تەسۋىرلەش دەپمەك دىر .

مثال :

تېشىنگە دُر ، لىنىنگە مەرجان ، خەدىنگە گەل ، خەطىنگە رىحان
يوزونگە خور ، ساچىنگە غەبىر ، سۇزونگە مەل ، مېنىنگە مەيان
(بابەر ، ۱۳۸۷ ، ص . ۱۸۸)

كۆرسەتەلگەن بىت دە دقت قىلسەك ، يارى نىنگە تېشىنى مرواىد ، لىنى مەرجان ، يوزىنى گەل قىزىل لىگى ، خەطى رىحان گە مەنەسى ، يوزى قوياًشەدى لىگى ، ساچى نىنگە ايسىنى غەبەردەدى خوش بوى لىگى ، سۇزلىشىنى مەى اىچىب تەادلەن چىققەن لىگى و شونگە اۇخشىش خەصوصەت لرنى شاعرنىنگە قافىەلى سۇزلىدە تەسۋىر اېتىشى عقلاً ھەم مەكەن بۇلگەندە حىيات دە يوز بەرىشى امكانەت دەن اېمەس لىگىنى كوچە يتىرىب كۆرسەتەشى گە قدر ، اۇزى نىنگە مەشوقەسى دە بۇلگەن مەھر - مەجبى ، حەس - توىغوسى نى افادەلەش بىلەن اغراق سەنئەتى دە مثال بۇلەدى .

بىنە بىر بىت دە :

قوياًشەدەك يوزونگە و دُر دەك تېشىنگە نىنگە ھەجرىدە اى جان
كۆزوم نىنگە ياشىدور يوز قەطرە و ھەر قەطرە دُر دانە
(بابەر ، ۱۳۸۷ ، ص . ۲۰۸)

بابەر اېسە بو بىت دە مەشوقە دە بار بۇلگەن سېوگى - علاقە گە اساساً يوزىنى قوياًشە دەگى گۆزەل و مەصفالەك و سەدەف سەفت ، تېش اونگە بارلىگى گە قدر ، ھەجران و اوزاق دە قالىشىنى اۇزى دە مەنظور بىلمى ، بلكە كۆزى دەن مەنىگە لەرچە قىمەت لى قەطرە - قەطرە ياش يۇل آچىشى گە بئە ، شاعر بىلەن مەشوقە نىنگە اۇرتەسى دەگى مەنەسەت عقلاً ھەم يوز بەرگەندە حىيات دە يوز بەرمەس لىك مەكەن . شونەدى قىلىب ، اغراق موزوعى كۆرىنماقەدە .

باشقە مثال لار :

اول صنم کیم سوو یقاسینده پری دېک اۆلتورور
غایت نازک لیگی دین سوو بیله یوتسه بۆلور
(آتایی، ۱۳۳۷، ص. ۷۳)
ضعفدین کلمده قوپماق ایسته سم ایلر مدد
عنکبوتی رشته آسغان بۆلسه هر دیوارغه
(لییب، ۱۳۸۸، ص. ۲۵)

غلو

آیتیب اۆتیلگن دېک، مبالغه نینگ اوچینچی درجه سینی غلو دېب اتله دی. عقلاً هم
ایشانیب بۆلمی دیگن حیات ده هم یوز بېریلیشی ممکن اېمس لیگی طرزده
تصویرلش دیر.

شونگه بناء، شاعر انیق بېلگی حالت یا که حرکت لرنی شو خیل تصویرلرگه
اېکن لیگی، اولرگه ایشان تیریش مقصدنی کۆزله میدی البته، اما بو خیل بدیعی منظره لر
تصویرلنه یاتگن بېلگی حالت یا که حرکت نینگ یوقاری درجه سی حقیقه تصویر
حاصل قیلیب، تصویر نینگ نادرلیگی اېسه اۆقو وچی گه ذوق بغیشله دیدی. شونگه کۆره،
شاعر و یازو وچی لر بو خیل مبالغه دن کېنگ شکل ده فایده لنه دی.
بو تۆغریده ظهیرالدین محمد بابر نینگ شعری دېوانی دن نمونه صفتی ده قویده گیچه
قید قیلب اۆته میز:

ساجینگ بېلینگچه و بېلینگ داغی ساجینگ کبی باریک
لطافت ایچره یوق فرقی بوایکی نینگ سر مویی
(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۲۳۰)

بیت نینگ مضمون و محتواسی گه قره گنده، اوندە مبالغه نینگ اوچینچی قسمی غلو
ایشلتگینی ایشانه میز. چونکه، شعر تصویر یچه عاشق اۆز سېوگی سی نینگ ساجینی
ساختیب بېلی گه تصویرلش و بېلینی ساجی گه کۆرسه تیش بیلن بو ایکیله نینگ لطافتی
نهایت ده یینگیکه لیگی باعث سر موی گه تصویرلنه یاتگن اوشبو حادثه نی عقلاً هم

قبول قيله آلمى ميز. يعنى ساچى نىنگ بېلىنگچە ليگى انسان لطافتى بىلن سر موى گە ايله نىشى گە عقلى ميز هم ايشانمى دى. شونگە قدر، حيات دە بو خيل حادثه لىر يوز بېرىشى ممكن اېمس. بىراق، يىرىك قهرمان حالتى نى شو شكل دە بۇرتىرىب تصوير اېتگن شاعر اوقوچى عاشق كېچىنمە لىرىنىگ كوچلى اېكىنى ايشان تىره آلمى، بلكە حيات دە بۇلمە گن حادثه هم اونىنگ تصوير دە واقعت گە ايلنگنى دېك بۇلىشدير. باشقە مثال:

سنىنگ دردىنگنى ايتىب يىغله سم جان و جهان كويگى
فغاندين فغان ايلب زمين و آسمان كويگى
(هويدا، ۱۳۸۳، ص. ۷۱)

يۇقارى دەگى بيت نىنگ هم مضمونى و محتواسى گە قره سەك، اونده مبالغە نىنگ اوچىنچى قسى غلو ايشله تىلگنى گە ايشانە ميز. چونكە شعر تصوير يچە عاشق اوز سېوگىسى نىنگ مېرىنى كۇنگول باغى دە نهال دېك قەب و اونى كۇزنىنگ ياشى بىلن سوغارىب كتە قىلىشى نى تصويرلنە ياتگن اوشو حادثه نى عقلاً هم قبول قيله آلمەى ميز. يعنى مېرىنى نهال گە اوششە تىب كۇنگىل نى باغ گە تشييه بېرىب، حقيقت بايىدن قره گندە كۇز ياشى بىلن درختنى پرورش بېرىب بۇلىشى گە عقلى ميز ايشانمە يدى. بناً حيات دە بو خيل حادثه لىر يوز بېرىشى ممكن اېمس. بىراق، قهرمان حالتى نى شو شكل دە بورتىرىب تصوير اېتگن شاعر، اوقوچى، عاشق كېچىنمە لىرىنىگ كوچلى اېكىنى ايشان تىره آلمەى، بلكە حيات دە بۇلمە گن حادثه هم اونىنگ تصويرى دە واقعتى دە ايلنگنى دېك بۇلىشدير.

تفریق

تفریق جمع نىنگ تېسكرىسى بۇلىب، اونده شاعر ايگى نرسە نى بيان ايتىب سۇنگرە بىر جهت دن ايكاوى نىنگ آرهسى گە فرق و ايرولىك تشله يدى (قىس رازى، ۱۳۸۷، ص. ۱۰۶).

قويده گى مثاللر گە دقت قىلىنگ:

شکرالله عیش یوز لاندی و محنت قالمادی
یبتتی ایام و صصال و شام فرقت قالمادی
یوز لاندی امن و فراغت، غصه و غم بۆلدى رفع
عیش و عشرت کبلدی و رنج و مشقت قالمادی
(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۸۱)

یوقاری دهگی بیت لرنی دقت بیلن تېکشیرگنده، (عیش و عشرت، وصال، امن و فراغت) تیریکچی لیک نینگ مثبت تمان لرنی افاده لگن بۆلسه ده، (محنت، فرقت، غم و غصه، رنج و مشقت) سۆزلری اېسه انسان حیاتی دهگی منفی بۆلیم لرنی قید قیلیشى بیلن بیرگه شاعر اؤز فکر و ملاحظه لرنی منه شو سۆزلر بیلن اؤرته سی دهگی ایرولیکنی تشلب اؤقوچی لرگه تقدیم اېتیب تفریق صنعتی نی شاعر اؤز شعرلریده بارلیگینی کۆرسه تیب بدیعی اهمیت دن یوقاری درجه ده اېکن لیگینی قید قیله دی.
باشقه مثاللر:

مېن و قرا کېچه یوق نستیم سنگه ای صبح
که سېن کولر سېن و مېن شمع وار بیغلمن
(لیب، ۱۳۸۸، ص. ۲۸)
سۆچوک راک دور سۆزونگ شهد و شکر دین
یوزینگ هم تازه راق گلبرگ — دین
کۆنگول بیمار بۆلدى جانیم افگار
طیبا کېلماگیل بو خسته لار دین
(شیبانی، ۱۳۷۷، ص. ۸۱۸)

یوقاری دهگی بیت لرنی دقت بیلن تېکشیرگنده، (شهد و شکر و گلبرگ تر) بارلیق نینگ مثبت تمان لرنی افاده لگن بۆلسه - ده، (بیمار، افگار و خسته) سۆزلری اېسه انسان حیاتی دهگی منفی بۆلیم لرنی قید قیلیشى بیلن بیرگه شاعر اؤز فکر و ملاحظه لرنی منه شو سۆزلر بیلن اؤرته سی دهگی ایرولیکنی تشلب اؤقوچی لرگه تقدیم اېتگن . و

اوشبو ذکر بۇلگن بيتده تفریق صنعتی کۆرینیپ بدیعی اهمیتدن یۇقاری درجهده ابکن لیگی معلوم بۇلەدی.

تقسیم

لغتده بۇلش دېمک دیر. بدیع علمی اصطلاحی ده اېسه شاعر بیرنېچه نرسه و معنایی نظرده توتیب سۇنگ اونی ایریم- ایریم وصف قیلەدی و جزلرگه بۇلەدی، کپین هر بیر جزء و معناسی گه علاقه دارلیگینی معلوم قیلەدی. باشقه عبارت بیلن ایتکنده شاعر اوک بیرنېچه نرسه نی سنب سۇنگره هر بیرینی ایریم- ایریم وصف اېتهدی. ظهیرالدین محمد بابر شاه نینگ قوییده گی شعریده کۆره میز:

خطینگ بيله یوزینگ و کاکلونگ سینگ، ای جان
بیری بنفشه، بیری یاسمن، بیری ریحان
تکلم ایلریده تیلی و تیشی و لبی
بیری عقیق و بیری اینجسو و بیری مرجان
کۇنگولنی زار و مېنی خسوار و تننی تار اېتگن
بیری جفا و بیری غررت و بیری هجران
تن و کۇنگول بيله کۆز و وصل و ناز و حسنی اوچون
بیری خراب و بیری والسه و بیری حیران
تمام عمریده بابرغسه اوچ سۇز ایتیب تور
بیری سۇکونچ و بیری قاتتیغ و بییری یالغان
(بابر، ۱۳۸۷، ص ۱۹۰)

ظهیرالدین محمد بابر اۆزی نینگ مهارتی نی بدیعی کلامی ده معشوقه سی ده کۆرینگن گۆزل لیک لرنی علیحده- علیحده وصف قیلیب، اوندە گی بار بۇلگن صفت لرنی قیمت لی اینجولرگه اؤخشه تیب، حتی آخرده یرەمس سۇزلرنی نهایت ده یۇقاری درجهده بهالب قبول قیلیب اؤقو وچی گه توشون تیره دی. دېمک، بوندە ی موضوع نی هر قندە ی تیل بیلن، اینیقسه بدیعی ادبیات تیلی بیلن گودە لتیره دی. شونگه

كۆره، ظهیرالدین محمد بابریننگ شعری دېوانی ده گی بونده ی صنعت لرنی قولئیشی در حقیقت شعریت ساحه سی ده ماهرلیگینی قید قیلش ممکن دیر .

باشقه بیر مثال نی خواجه نظر هویدا دیوانی دن اؤقه یلیک :

ایگی رقیب نگارا سبندین مینی اییردی

بیرسی اهل و اولاد، بیرسی مهری دنیا

خواجه نظر هویدا هم اؤزی نینگ مهارتی نی بدیعت کلامی ده معشوقه یعنی الله گه بؤلگن مهری گه یتیشالمسلیگی نینگ سببی مال و اولاد دهب بولیب، اؤز کؤنگلی سببینی بدیعت ادبیات تیلی بیلن گوده لنتیره دی .

جمع

شعرده بیر نیچه نیرسه نی بیر حکم آستیده کبلیتماقنی جمع دیدیلر ؛ مثلاً:

شمع همدردیم دورور هجران تونی کیم مهن کپی

هجر اوتیده قاورولور اول داغی اؤز یاغی بیله

(لیب، ۱۳۸۸، ص. ۵۱)

حسن مطلع

حسن مطلع توگل بیر اثریننگ باشله نیشی، مقدمه یا دیباچه سی ده گؤزل و محتوالیک مضمون شاعرلیک تصویرلر بیلن یازیلیشینی حسن مقطع دپله دی . شونگه بناء، اثریننگ قالگن قسم لرنی اؤقیشگه اؤقووچی ذوقینی تارته باره دی (جوزجانی، ۱۳۸۷، ص. ۴۱).

بو توغریده ظهیرالدین محمد بابریننگ شعری دېوانی دن اؤرنک کبلیتیره میز:

کؤرماگی اپردیم جمال عالم ارا کاشکی

بؤلماغای اپردیم باری عالمغه رسوا کاشکی

عشق باغی نینگ نهالی غم، بری حرمان اہمیش

قیلماغای اپردیم بو گلشن نی تماشا کاشکی

قىلماغاي ابردى كۆنگول عشقين هوس ، بل تىلگام
كېچماگاي ابردى انىنگ دېك لفظ اصلا كاشكى
قاشى يار لار كوييدا عمر شريف ايتكونچه صرف
قىلغاي ابرديم مسجد و محراب ارا جا كاشكى
اختيارايت اوزگا ايش بابركه حاصل بولماغاي
عشق و وصل و عيش ايللا عشرت تين الاكاشكى
(بابر ، ۱۳۸۷ ، ص. ۲۶۶)

قيد بولينگن غزلنى كوزدن كېچيرسك ، (كورماگاي ، بولماغاي) سوزلرى مطلع
بوليب ، شاعر اوز يار و معشوقهسى نىنگ گوزل ليگى ، چيراي لى گى ، خلق - اطواري و
جمالى نى كوريش بيلن اوزى نىنگ تعادلىنى سقلب بيلمگن حالده ندامت و
پشيمان ليك ايتيش اساسى ده بوتون اجتماعى شخصيت و حيثىنى محفوظ اسره شگه
ايتيلهدى .

باشقه مثال لر :

وه نه زيبا توشتى هريان خال لارى قاش اوستينه
نقطه لارنى قويدى يارب قايسى نقاش اوستينه
(شيبانى ، ۱۳۷۷ ، ص. ۸۴۸)

وه نه يانگليغ زلف توشوتور اينگلارى آل اوستينه
نقطه مشكل توشوتور لب لارى بال اوستينه
(شيبانى ، ۱۳۷۷ ، ص. ۸۴۸)

ياركيم كوردى يوزىنى صاف مى كوزگوسيده
مى ايچيب سرمست اولسام اوشبو يار اوتروسيده
(شيبانى ، ۱۳۷۷ ، ص. ۸۴۰)

قيد بولينگن غزلنى كوزدن كېچيرسك شاعر اوز يار و معشوقهسى نىنگ
گوزل ليگى ، چيراي ليگى ، خال لرى ، قاش لرى ، زلفى و جمالى نى شعرده يخشى
جايلشيريشى بيلن اوزى نىنگ استعدادىنى بو گوزل مطلع لرگه كورسه تيب قويهدى .

حسن مقطع

حسن مقطع ده شاعر و یازووچی اوز اثرینی توگلله یاتیپ تورکن بیت ده بلند مضمون لی، غایت گوزل بیت نی غزل یا قصیده نینگ آخری ده کپلتیریشدیر. بونی اېسه بدیع علمی اصطلاحی ده حسن مقطع دیله دی (اسفندیار پور، ۱۳۸۸، ص. ۲۶۰).

قوییده گی بیت لرده توجه قیلینگ:

عراق و فارس گر ییتسه سېنینگ بو شعرینگ، ای بابر
آنی حفظ اېتگوسی حافظ، مسلم توتقوسی سلمان

یاکه:

گاه پرخنده اېدی اهل بسی سرخوشلوق تین
مست لیغدین ینه گاه اهل کوزی تولایاش اېدی

ینه بیر بیت ده:

ای شبانی طالع فرخنده کورگېل کیم یینه
فتح و نصرت بیردی ایزد سنگا اقبال یینه
(شیبانی، ۱۳۷۷، ص. ۸۴۸)

تلمیح

لغت ده نظر سالماق، شعر یا که نثر ده مشهور تاریخی واقعه لر، افسانه لر، ادبی اثر لر یا که مقاله لرگه اشاره قیلماق صنعتی دیر.

شاعر لر مختب موضوعی ده گی اثر لریده کویینچه شرق ده کپنگ ترقلگن «فرهاد و شیرین»، «لیلی و مجنون» کبی قصه لر، داستان لر نینگ قهرمان لری نامی گه اشاره قیله دیلر. اوقووچی بو اشاره نی کورر اېکن، اونینگ کوزلریده اوشه داستان، قصه، افسانه مضمونی، اونینگ قهرمان لری حیاتی، سېوگیسی، کوره شی، فاجعه لی تقدیر جانلب، شاعر دېماقچی بولگن غایه نی، فکرنی، تو یغونی یارقین راق تصور قیلیب، چوقور راق انگلب آیت ده؛ زیرا اوقووچی اوزی اوقیياتگن اثر قهرمانی حیاتی، تو یغولری، معنوی قیافه سینی اوشه مشهور داستان، افسانه قهرمانی بیلن قیاس له یدی.

قويده گى مثاللرگه دقت قيلينگ:

قنى شيرين بيله لىلى كه سبندين ناز اؤرگنسه
قنى فرهاد و مجنون كيم الرغه عشق اؤرگتسم
(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۳۴۲)

بيت ده گى (شيرين و لىلى، فرهاد و مجنون) نينگ عشق ساحه سى ده گى بؤلگن داستانى گه اشاره قيليش بيلن شاعر اؤزى نينگ معشوقه سى ده گى كؤرينگن گؤزهل ليك، يخشى خوى - عادت نى نظرده توتيب (شيرين و لىلى، فرهاد و مجنون) نى اؤز محبوبه سى بيلن قياس لب بو تۇغرى ده گى كمچيلىك لردن چيقيش اوچون چقيريشگه اونده يدى.

باشقه مثال لر:

درديمغه قىلور چاره تبسم بيله لعلينگ
عيسى قنى اؤرگنسه بو قانون شفانى

كۆپ اؤقيديم وامق و فرهاد و مجنون قصه سين
اؤز ايشيمدين بو العجبراق داستانى تاپمه ديم

ياكه:

اېسكيردى بوكون قيس ايله فرهاد حديشى
مېن سهوگى حقيده يره ته ي ينگى فسانه
(لىيب، ۱۳۸۸، ص. ۴۶)

تلميع

رنك - برنگ قيلماق معناسى نى افاده لاوچى بو سؤز شعر مصرع لرينى تورلى تيل لرده بيتليشنى نظرده توتووچى صنعت نامى نى بيل ديرهدى. ادبياتى ميز ساحه سى نى كؤزدن كېچيرسك، ايجاد كارلرى ميز عرب - اؤزبېك، اؤزبېك - درى تيل لريده شونده ي اثرلر

یره تگن لرینی گواهی بؤلّه میز. شونگه بناء، بو خیل شعرلر ملمع دهب اتلگن (جوزجانی، ۱۳۸۷، ص. ۱۳).

بعضاً اوشبو اصولنی شیر و شکر اصولی دهب هم خلاصه قیلگن لر. قوییده گی دهبک:

هر نیچه جدا دور من دلبر بيله پیوستم
من نیستم و هستم من عاشق سر مستم
اول قامت رعنادین انداغ که قمیش بولدوم
اول زلف مسلسل دین خدمت قه کمر بستم
قاضی سبن و مفتی سبن فتوی بيله مغرورسین
من حافظ نسی تاپتیم تقوی یولینی بست
ای محتسب نادان سبن نیچه ریا قیلدینگ
سرمست الست دور من از قید ریا جستم
بیچاره شبانی من کیم شمع بیکین یاندیم
عشق اوتیغه هـرتونله یانماق بيله نشستم
(شیبانی، ۱۳۷۷، ص. ۸۰۲)

تعریف دن توشونیلگنی دهبک، هر بیر شاعر و یازوچی اوزی نینگ هر قنده ی فکرینی تینگلاوچی که معتبر تمام بولیشی و ادبیات صععتی ده گی بیر تورنی اضافه ایتیشی اساسی ده معلوماً، عرب- اوزبیک و اوزبیک- دری تیل لریده نظم ده قلم تپره تیب و اوزی ده گی استعدادنی یولگه قوییه دی. شونگه بناء، شیبانی خان هم شونده ی شعری آقیم دن اوزاققه قالمی بلکه، اوزبیک ادبیاتی ده گی شعریتی نی بایتیشگه ایتیلیب حرکت قیلگن دیر.

تلون

عرب چه سؤز بولیب، (تورلنوچی) یاکه متلون، ذوالبحور- شعری بیر نیچه وزن ده اوقیش که اساس لنگن بدیعی صنعت دیر. بونگه بیت ترکیبی ده گی اونلی لرنی چؤزیب

ياکه قيسقه تلفظ ايتيش، هجالرنى اجره تيب ياکه قوشيب اوقيش آرقه لى اهريشيله دى. اوشبو صنعت حقيده نسبتاً تولىق راق معلومات عطاء الله حسينى نينگ «بدايع الصنائع» اثریده كېلتيريلگن. اثرده تلون نينگ ذوالبحرين (بيتنى ايگى خيل بجرده اوقيش) و ذوالبحور (بيتنى بير نېچه بحرلر دايره سى ده اوقيش) كېي تورلرى كېلتيريله دى.

رشيدالدين وطواط نينگ «حدايق الشعر فى دفايق الشعر» اثرى ده معلومات بېرليشيچه، احمد منشوري سمرقندي نينگ «كنز الغرايب» (عجايبات لر خزينه سى) اثرى ده گى هر بير بيتنى اوچ وزن ده اوقيش ممكن بولگن. شونينگدېك، فارس تاجك شاعرلر سعدي شيرازى، حافظ شيرازى، عبدالرحمن جامى نينگ بعضى غزللرى ايگى بحر دايره سى ده يازيلگن. تلون حادثه سى ايبيك پاييزه اوچون هم خاص بوليب، كاتى تورشيزى نينگ «مجمع البحرى» و امعق بخاراىي نينگ «يوسف و زليخا» داستان لر ينى باش دن آخرگچه قدر ايگى بجرده: رمل مسدس محذوف و سريع مسدس مطوى مكشوف وزن لر يده اوقيش ممكن بولگن، حتى مذکور داستان لر نينگ بعضى بيتلرى ۳-۴ وزن گه هم ساليب اوقيلگن.

عليشير نوايى نينگ «حيرة الابرار» ينى هم داستان نينگ اساسى شعري اولچاوى - سريع مسدس مطوى مكشوف وزننى دن تشقري رمل مسدس محذوف وزننى گه ساليب اوقيش هم ممكن. داستان ده گى ايريم اوزرين لر خصوصاً:

مستليق اويقوسى چو ايلب هجوم

بارچه اولوكدېك اوتوب اول خيلى شوم

آچيبان اېلگه ستم ابوايىنى

قىلغه لى پيدا طره ب اسبايىنى

بيتلرى رمل مسدس محذوف وزننى گه هم ماس كېله دى. بابره م «رساله عروض»

اثرى ده متلون صنعتى حقيده كېپيريب اوزى نينگ:

قاشيغه بار غه لى كونگول اوزيگه كېلمه دى، نېتى

يوزيىنى كورگه لى كوزيم كوزيگه ايلمه ي اول آي

بیتنى كېلتىرەدى و اوشبو بيتنى عروض تىزىمى دەگى برچە بحرلرگە ماسلې اۇقىش
 ممكن ليگىنى ايتەدى. اصلى دە، متلون صنعتى اورغو بىلن علاقەدار حادثە بۇلىپ،
 متلون اساسى دە يره تىلگن بيت تركىبى دەگى هجالر اورغو اساسى دە اۇقىلسە گىنە بيرنېچە
 وزن حقيده فكر يوريتيش ممكن. بو اوروغ ليكسيك (سؤز اوروغوسى) بؤلمس دن،
 بلکہ رکن اساسى دەگى اورغودير. بيت دە نېچتە رکن بؤلسە، شونچە اورغو بؤلەدى.
 باشقچە ايتگندە، مثن رکن لى وزن لردە بير بيت دە سڪكىز تە اورغو، مسدس رکن لى
 وزن لردە ايسە آلتى تە اورغو بؤلەدى. رکن اورغوسى چؤزىق هجاگە، انقراغى، قسقه
 هجادن آلدین تورگن چؤزىق هجاگە توشەدى.
 بابرنيگك يوقارى دەگى بيتى نى رجز بحرى نينگ رجز مثن مطوى مخبون وزنى گە
 ماسلې اۇقىسك، اورغو قويىدەگى هجالرگە توشەدى:

قاشيغە بار / غەلى كونگول / اوزيگە كيل / مەدى نيتى
 يوزىنى كور / گەلى كوزوم / كوزيگە ايل / مەدى اول آى
 -VV- -VV- -VV- -VV-
 مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

اېندى ينە شو بيتنى هزج بحرى نينگ هزج مثن سالم وزنى گە ماسلې اۇقىب كۆرە-
 ميز:

قاشيغە بار / غەلى كونگول / اوزيگە كيل / مەدى نيتى
 يوزىنى كور / گەلى كوزوم / كوزيگە ايل / مەدى اول آى
 مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن
 ---V ---V ---V ---V

دېمك، كۆرىنەدى كە، تلون صنعتى نينگ ماهيتى نى تۇغرى انگلش اوچون رکن
 اورغوسى و اونينگك بيت دەگى اوزىنى انيقلب آليش لازم (يوسپوه، ۱۳۹۹، ص. ۲۶۰).
 باشقە مثالى بابر ديوانى دن اۇقىمىز:

کۆز و قاش و سوز و تیلینی مودی
قد و خد و ساچ و بیلینی مودی
(بابر، ۱۲۸۷، ص. ۳۸۷)

۱. متقارب مثنی محذوف بحری (فعولن، فعولن، فعولن و فعل)

ك زو قاش سوزوات لی نی / مودی /
ق دو خد / د ساچوب لی نی / مودی /

۲. رمل مسدس محذوف بحری (فاعلاتن، فاعلاتن و فاعلن)

کوز قاشو / سوزتی لی نی / مودی /
قد د خدو / ساچ بی لی نی / مودی /

۳. رمل مسدس مخبون محذوف بحری (فاعلاتن، فاعلاتن و فعلن)

کوز قاشو / سوزتی لی نی / مودی /
قد د خدو / ساچ بی لی نی / مودی /

۴. رجز مسدس محذوف بحری (مفتعلن، مفتعلن و فاعلن)

کوز قاشو / سوزتی لی نی / مودی /
قد دخو / ساچ بی لی نی / مودی /

۵. هزج مسدس محذوف بحری (مفاعیلن، مفاعیلن و فعولن)

ك زو قاشو / سوزتی لی نی / مودی /
ق دو خدو / ساچوب لی نی / مودی /

یوقاری ده گی بیت ده دقت قیلگنده، تورلی هزج مسدس محذوف، رجز مسدس محذوف، رمل مسدس، رمل مسدس محذوف، متقارب مثنی محذوف بحرلریگه تقطیع بؤلشی بیلن، شاعریننگ، عروض بحرلر قالبی ده شعریره تیش مهارتی بارلیگی کورینیب تورپتی.

خیفا

لغت ده بیر کۆزی آق و ینه بیر کۆزی قره ییلقی . انه شو صفت گه اؤخشمه طرزده شاعرلر بدیعی صنعت یرهته دی . بونده مصرع و یا بیت ترکیبی ده کبلگن سؤزلر ترتیب ییلن بیرى نقطه لی بؤلیب ، ینه بیرى نقطه سیز قؤللیله دی . اؤرنک صفتی ده ظهیرالدین محمد بابریننگ شعری دیوانی دن نمونه سی نی قوییده گیچه کبلیتیره میز :

مهن طالب علم و طالب علمی یوق

مهن بارمهن علم طالبی ، علم کبراک

(بابر ، ۱۳۸۷ ، ص . ۱۲۳)

تعریف گه قره گنده ، یوقاری ده قید بؤلینگن بیت نینگ ترکیبی ده گی سؤزلر البته که بیرین - کبتین نقطه لی و نقطه سیز قؤللیلگنی باعث شاعریننگ بدیعی قابلیت ییلن شاعر اؤزی ده گی فکرنی بونده ی سؤزلر آرقه لی موزون قالبی ده کؤچیریپ اؤز کلامی نی جیرای لی قیله دی .

مساویت طرفین

(عرب چه دن آلینگن ، ایگی طرفلمه تننگ) یا که چهار در چهار (تورتگه تورت) - تورت مصرعی نی هم اپنیگه هم بویگه اؤقینگنده شکل سقله نیب قالیشی گه اساس لنگن بدیعی صنعت دیر . بونده مصرع لر عادت ده گی اؤقیلیشی دن تشقری یوقاری دن پستگه قره ب هم اؤقیله دی و اوشه مصرع لر نینگ اؤزی کبلیب چیقهدی . اوشو صنعت حقیده «بدایع الصنایع» ده معلومات کبلیتیره یله دی .

کتابات (حرف)

عرب الفباسی ده گی حرف لر نینگ شکلی دن فایده لیب تمثال یره تیش صنعتی دیر . بونده «ح» ، «ل» - زلف ؛ «ن» - قاش ، «الف» - یارنینگ قامتی ؛ «دال» - عاشق نینگ قامتی ؛ «م» - یارنینگ آغزی یا که اؤریلگن ساچ ، «س» تیش ؛ نقطه لر خال معنالییده کبله دی .

مثال:

کۆرمیش قاره ساچ حلقه سی آستینده مېنگینگی
«جیم» اؤرته سیده اول کیشی کیم نقطه سالیب دور
(یوسویوه، ۱۳۹۹، ص. ۲۶۳)

ارسال المثل

مقال کیریتیش معناسی نی بیلدیریب، شعریت و نشرده افاده له یاتنگن بیران بیر فکرنی اثبات لاش اوچون خلق مقالینی کپلتیریش صنعتی سنله دی (خواجه احمدوف، ۱۳۸۰، ص ۱۴).

مثل (عرب چه - نمونه، مثال) - دیدکتیک ادبیات ژانری. مثل تعلیمی کریکترده گی، اکثریت کیچیک شعری، بعضاً خاص اجتماعی حادثه لر و طبیعت حادثه لری واسطه سی ده عکس ایتیریلده دی. مضمونی مجاز اساسی گه قوریلده دی، کامیک لیک و کنایه نینگ اجتماعی تنقید ماتیف لر نینگ اوستونلیگی مثل گه هجوي روح بغیشلیدی. مثل نینگ حکایه قسمی حیوان لر حقیده گی اهرتک لر، ناوول لر یا که لطیفه لر گه یقین بؤلیب، خاتمه سی تعلیمی خلاصه سی مقال، حکمت لی سؤز و عباره لر طرزی ده بؤله دی. مثل متریل لری اکثریت اهرتک، ناول لر، لطیفه و باشقه لرده هم قؤنلیشی ممکن. رمزلی حکایه دن فرق لی روش ده مثل نینگ اؤز عنعنوي اوبرز لر و ماتیف لر دایره سی موجود بؤله دی (حسین بایوه، ۱۴۰۱، ص. ۱۲۰).

بابر نینگ قوییده گی شعری ده:

اول که لیلی وش آنینگ عشقیدین مجنون دورور
خوبلار سلطانی «میرزا قاسم ارغون» دورور
(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۳۹)

یوقاری ده گی ذکر ایتیلگن بیت نی کؤزدن کپچیرگنده شاعر اؤز شعریت قالیبی ده مجنون اؤز ذوقی بیلن لیلی نینگ گؤزه ل و چیرای لیگی گه عاشق بؤلگچ، بونده ی

چیرای لیک دن کۆز یومیب مجنون گه گۆزه ل لیکنی «میرزا قاسم ارغون» دن کۆریب
مجنون گه تلقین اپتیشنی توشونتیریب قید قیله دی.

ینه هم بو بیت لرده:

طریق فقر اگر ایستاسانگ، ببری کبل کیم

سلوک اهلی دپمیش: «الرّقیق ثم الطّریق»

(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۳۲۶)

چه باید کرد کار دهر دون را

«جوی طالع، زخرواری هنر به»

(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۴۷۴)

شاعر اۆز فکریچه بارلیق ده گی هر قنده ی ایشنی حل قیلش یؤلینی اختیرش گه
ایتیلیب، باشقه لر نینگ بو توغری ده گی ظرفیتی نی بیلشی گه اساساً، یا بیرار بیر مقصد
حقیده آغزه کی ادبیات ده بار بؤلگنی دپک، «جوی طالع، زخرواری هنر به» فکر
«یگی ت نینگ اؤزی بیلن بحث قیلسنگ قیل، اما طالعی بیلن بحث اپتمه» دپگن معنایی
افاده لیدی. شونده ی قیلیب، انسان بشرییت حیاتی ده هر قنده ی مادی - معنوی
بایلک لر گه اپگه بؤلگنده هم، ذره چه طالع هم کپره ک دپگن فکرنی آغنه سوره دی.

باشقه مثال لر:

دپدی لر: «زر قدرینی زرگر بیلور»

سیزنی مپندن کۆپ سپوه آلمس کیشی

ایاغینگه توشر هر لحظه گئسو

مثل دور کیم «چراغ آستی قرانغو»

توترمن کۆزکسه کؤرسم عارضینگنی

که دییرلر «آققن اریققه آقر سوو»

کۆنگلوم آلگن زلف هر ساعت ایاغینگه توشر

غافل اولمه كيم اياق آستينده دور، اى جان بلا

«بلا اياق آستيده»

(ليب، ۱۳۸۸، ص. ۱۲)

مُدعا مثل

شاعرلر اؤز شعرلريده بير مطلب نى اثبات لاش اوچون اؤرنك صفتى ده بعضى بير دليل لرني كهلتيره دى لركه مذكور دليل لر مثل شكلى نى اؤزى گه آله دى ؛ انه شونى ايسه ، بديع علمى ده مدعا مثل ديپله دى (جوزجانى ، ۱۳۸۷ ، ص. ۲۸).

عشق اېستار بولسه مجنون ، ايلالگاي پيروليغيم

يولنى نى بيلگاي كيشى تا رهنما كورستماگاي

(بابر ، ۱۳۸۷ ، ص. ۲۲۰)

يؤقارى ده گى ايتيلگن بيت ده دقت قيلگن ده ، بونده ي مثل نى (يؤل گه چيقسنگ ، يولداس لى چيق دېگن) موضوعنى قيد قيليب ، معلوم فكرنى آله سوريب تينگللاوچى نينگ دقتى نى اؤز عاشق ليك يولي دن باخبر اېتگنليگى دن سؤز يوريتيب اؤزى نى رهنما صفتى ده كورسه تيب بوتون شعريت ده گى استادليگى نى اؤقووچى لركه گوده لنتيره دى .

ياكه :

تارته سېن عصيان يوكين خم قيل طاعتغه كيم

يوك آغير بولسه ركوع اولدم بولور ناچار انگه

(ليب ، ۱۳۸۸ ، ص. ۴۸)

حسن تعلق

حسن تعلق (اساس لاش نينگ گوزهل ليگى ؛ يخشى دليل كهلتيريش آرقه لى چيراي لى اساس لاش) معنوي صنعت لر آره سى ده اېنگ مركب لريدن بيرى حساب لنه دى .

حسن تعلق حقيده گى دستلېكى معلومات «ترجمان البلاغه» ده اوچره يدى . كپينگى عصرلده يره تيلگن ممتاز پايتيكه گه داير اثرلر نينگ كؤپيده «جميع مختصر» مختصر

سینگری بیر قطار اثرلر مستثنی) مذکور صنعت حقیده ملاحظه یوریتگن . جمله دن ، «عروض همایون ده» : بو صنعت شونده ی که ، شاعر اؤز شعرده بیرار مطلب نی اظهار قیله دی و اؤز مدعاسی نینگ اثباتی اوچون شونده ی دلیل کپلتیره دی که ، او حقیقت ده اونچه مطابق اہمس . «علم بدیع در زبان فارسی» ده «تعلیل - لغت ده سبب نینگ بیانی و دلیل کپلتیریش دیر . اصطلاح ده (تبرمین صفتیده ی ، ای .) حسن تعلیل شوکه ، شاعر یاکه ادیب اؤز مطلبی اوچون مناسب سبب کپلتیره دی ، بو حقیقت ده ریل سبب اہمس .» باشقه تعریف لرهم شونگه اؤخشه ییدی !

دہمک ، شاعر اؤزی نینگ بیرارته فکری یا خود مقصدینی اساس لش اوچون مناسب دلیل کپلتیره دی ، بلکه اون قوتلش اوچون کپلتیریلگن پوئیتیک دلیل حساب لنددی و بو سبب شاعر نینگ مدعاسی بیلن توغری دن - توغری اہمس ، بلکه تشبیه ی یاکه استعاره یی یوسونی ده باغله نیب ، اونینگ فکرینی قوتله ییدی .

ساده قیلیب ایتکنده ، حسن تعلیل بوندن عبارت که بیرنرسه نی وصف ایتیش ده مناسب ، لیکن خیالی و ادعایی علت نی ذکر اہته دیلر .

مثلا :

سہنگه تقلید قیلیمش گول که ، آچیب کؤزه بؤینیدین

تیکن اوستیگه آنی موغوزیب گردون ادب قیلیمش

(اسحاقوف ، ۱۳۸۵ ، ص . ۱۱۴)

شاعر نینگ تصویری گه کؤره ، گول گؤزل معشوقه گه تقلید قیلگن . شونینگ اوچون ہم گردون اون جزاله گن : بؤینیکه کؤزه (غنچه) سالیب ؛ تیکن اوستی گه تورغوزگن . بو یارده شاعرانه تشبیه گول نینگ حالتی نی کؤز آلدیمزده جان لی انسان گه خاص منظره طریزی ده نمایان اہته دی .

اصلی ده گول نینگ انه شو حالتی طبیعی بؤلیب ، بونگه شاعر کپلتیرگن دلیلی نینگ هیچ علاقه سی یوق .

قويده گى بيت ده قوياش نينگ باتيشى (بهر آستىگه كيريشى) سببى هم شاعرانه چيراي لى ايضاح لنده دى: او (قوياش) يار نينگ گوزهل نازينى كورگچ، شونده ي اوييه- له دى كى، خجالت دن بير آستىگه كيريب كهته دى:

قوياش سببى كوريب انداق اويلدى اوز نازيدين
كى يبرگه كيردى موره آلمه ي انفعالى بيله
(اسحاقوف، ۱۳۸۵، ص. ۱۱۵)

اوينىگ يوزى ده گى داغ لرنى هم شاعر اوزگچه ايضاح له يدى: قوياش (گوزهل) بدمست بولگنده اوينىگ يوزىگه مشت و شپلاق توشيريب مامه تلاق قيليب يوبارگن:
مثال:

قمر يوزينده موشمو قاجمين كوردوم اثر هريان
همانا اول قوياش بدمست بولغانده ملاشيب دور
(نوايى، ۱۳۶۹، ص. ۲۸۴)

نوايى شعريتى ده بير اېمس، بيرين-كېتين بير نېچه ايزچيل قوللنگن بيت لره هم انچه گينه اوچره يدى. مثلاً، يېتى بيت لى غزلى نينگ اوچ بيتى انه شو صنعت بيلن بيتلنگن. بيرينچى بيت ده خوشبويى مشك نينگ قاره ليگى اوينىگ يار ساچى آلدیده خطا قيليشى اويىكتى، شكرقنى بوزگن ليگى عاقبتى صفتى ده ايضاح لنده دى.
شمع نينگ باشى ده زرين تاج (آلاو) و آياغى آستیده چرم پايانداز بوليشى اېسه اوينىگ يار خدمتى ده اوز حدىنى بيلگن ليگى طفيلى دېب تلقين قيلينه دى.
الته، مذکور صفت ياكه بېلگى لر اوچون كېلتيريلگن دليل لر حقيقت دن اوزاق، لېكن چينه كم شاعرانه تخيل محصولى دير.

«نوادال شباب» ده گى ۷ بيت لى ۱۶۱- غزل نينگ بېش بيتى ده حسن تعليل ايشله تيلنگن. حسن تعليل اساسى ده مبالغه تشبيه ياته دى.

حسن تعليل، اساساً، مبالغه لى يوكسك اوسلوب اوچون خاص بوليب، تعريف و توصيفي شعرلده قوللنده دى. اولر اوقووچى نظرى ده نازك هزل دېك تويوله دى (اسحاقوف، ۱۳۸۵، ص. ۱۱۶).

فصل خلاصه سی

بدیع دهب بېزه ش و زینت بېریش علمی گه ایتیلیب بلاغت نی بېلگی لتیره دی. شونگه کۆره اوشبو علم نظم و نثریننگ بلاغتی نی سقله گن حال ده، اونینگ گۆزهل لیگی گه سبب بؤللوچی یؤل لر و واسطه لرنی اؤز ایچیگه آله دی. دېمک بدیع علمی آرقه لی سؤز و کلام نینگ بلاغتی حاصل بولیشیدن سؤنگ گۆزهل جهت لری و حسنی تنیلیب بېلگی لنه دی. یعنی بدیعی صنعت لر فقط اوشه پیت گینه سؤزیننگ حسن و گۆزهل لیگی گه سبب بوله دی که اوندن آلدین قید بؤلینگن سؤز، بلاغت زبوری بیلن بېزه تيله دی.

بناءً، شونی ایتیشیمیز لازم که، بدیع علمی ده گی معنوی صنعت ده معناکته اهمیت گه اېگه بوله دی و لفظنی هیچ قندهی اهمیتی یوق. بدیع علمی نینگ اوشبو فصلی ده گی اؤقیله دیگن معنوی صنعت لرنینگ نمونه لری: ایهام یا توریه، تشبیه (اؤخشه تیش، مبالغه، تفریق، تقسیم، جمع، حسن مطلع، حسن مقطع، تلمیح، تلمیع، تلون، ذویحرین، خیفا، کتابات، ارسال المثل، مدعا مثل، حسن تعلیل و باشقه لردن عبارت بولیب، بیز بو بولیم ده اوشبو صنعت لرنی ایریم شعری دېوان ایچیدن تاپیب، امکان قدر تحلیل قیلیش گه اورینیب، اوشبو موضوع حقیده معلومات حاصل قیلدیک. و کۆردیک که شاعر لر بدیعی مهارت بیلن سؤزلرنی بېزه ب اؤز شعر لری گه گۆزهل لیک بخیشله گن.

سؤال لر و تاپشيريقلر

بيرينچى بوليم: تشریحى سؤراق لر

معنوي صنعت لر قطارینی سَنب اوتینگ.

تشبيه حقیده معلومات لر یازینگ.

مبالغه تورلرینی سَنب اوتیب، جمله دن غلونی شعري مثال گه کورسه تینگ.

قویده گی بیتنی ترصیع اساسی ده یازیلگن دپ ایتیش ممکن می؟ نیمه اوچون؟

یوزینگ اوج صباحته مهء انورگه اؤخشیدور

سؤزینگ خان ملاحظته توز و شکرگه اؤخشیدور

(آگهی)

قویده گی بیت لر ده قیسی صنعت لر قوللینگن دیر؟

روز «الست» ربکم ایدی منی بیلور موسن؟

ایتیب ایدیم چو مین «بلی» بپردی منگه تومن بلا.

تلمیح و تلمیح صنعتی فرق لرینی ایضاح لب بپرینگ.

ایکینچى بوليم: تورت جواب لیک سؤراق لر

ایهام لغت ده:

الف) وهم و گمان گه تشله ماق دیر.

ب) حقیقتنی باشقچه کورستماق دیر.

ج) الف جوابی توغری دیر.

د) اوچله جواب هم ناتوغری دیر.

مشبه معناسی:

الف) اؤخشه تیش دیر.

ب) اؤخشه تیلگن دیر.

ج) اؤحشش صفت دیر.

د) اوچاوی هم ناتوغری دیر.

تیشینگ در، لینگ مرجان، خدینگ گل، خطینگ ریحان

یوزینگ خور، ساجینگ عنبر، سوزونگ مل، مېنگینگ مینان

اوشبو یوقاری ده گی شعري مثال:

الف) مبالغه دیر.

ب) اغراق دیر.

ج) غلودیر.

د) هیچ قیسی.

جمع لغت ده:

الف) بیر نېچه سؤزنی بیرجای گه قیلماق دیر.

ب) بیرنېچه نرسه نی بیرجای گه بیغماق دیر.

ج) بیرنېچه نرسه نی بیرحکم آستیده آلماق دیر.

د) همه سی توغری دیر.

تلمیح لغت ده:

الف) نظر سالماق دیر.

ب) رنگارنگ معناسی نی انگلته دی.

ج) مقتە نیش دیر.

د) همه سی توغری دیر.

اوپچینچی بولیم: توغری و ناتوغری سؤراق لار

حسن تعلیل حقیده گی دستلبکی معلومات «جمع مختصر» ده اوچره ییدی ().

عشق ایستار بولسه مجنون، ایلاگای پیرولیغیم

یؤلنی نی بیلگای کیشی تا رهنما کورستماگای

اوشبو کبلیتیریلگن بیت مدعا مثل صنعتی گه مثال بؤلّه آله دی ().

شاعر اؤز شعرلری ده بیر مطلب نی اثبات لاش اوچون اؤرنک صفتی ده بعضی بیر دلیل -

لرنی کبلیتیره دیلرکه مذکور دلیل لر مثل شکلی نی اؤزی گه آله دی؛ انه شونی اېسه، بدیع

علمی ده حسن تعلیل دیله دی ().

مثل (عرب چه سؤز دیر، نمونه، مثال) معناده دیدکتیک ادبیات ژانری دیر ().

تنسيق الصّفات / ۱۴۳

خيفا صنعتى ده مصرع ياييت تركيبى ده كېلگن سۆزلر ترتيب بيلن كېلتىرىلگن بۇلىب،
همەسى نقطەلى بۇلەدى ().

مېن طالب علم و طالب علمى يۇق

مېن بارمېن علم طالبى، علم كېراك

يۇقاريدە گى بيت تلميع صنعتى گە مثال دير ().

فایده‌نیلنگن ادبیات لر روی خطی

- آتابی. (۱۳۳۷). *تئلنگن اثرلر (دیوان)*. تاشکپنت: بديعی ادبیات.
- اسحاقوف، یاقوب جان. (۱۳۸۵). *سؤز صنعتی سؤزلگی*. تاشکپنت: آفسبت باسمه - خانه‌سی.
- اسفندیارپور، هوشمند. (۱۳۸۴). *عروسان سخن*. تهران: چاپ خانه رامین.
- بابر، ظهیرالدین محمد. (۱۳۸۷). *دریا در گوهر (دیوان کامل ظهیرالدین محمد بابر)*. شفیقه یارقین اهتمامی بیلن. کابل: بیهقی.
- جوزجانی، محمد یحی. (۱۳۸۷). *ادبی فن لر*. کابل: احمد مطبعه‌سی.
- حسین بایووه، قوندوز. (۱۴۰۱). *ادبیات اؤقتیش میتودی که‌سی*. تاشکپنت: انناوتسیه - ضیا.
- حسینی، عطاءالله. (۱۳۶۰). *بدایع الصنایع*. تاشکپنت: ادبیات و صنعت.
- خواجه احمدوف، انور. (۱۳۸۰). *شعر صنعت لری*. تاشکپنت: بديعی ادبیات.
- شیبانی، محمد خان. (۱۳۷۷). *شیبانی خان دیوانی*. داکتر یعقوب قره‌سای اهتمامی بیلن. انقره: چاپ خانه بیزیم بورو.
- قیس رازی، شمس‌الدین. (۱۳۸۷). *المعجم فی المعاییر اشعارالعجم*. تهران: زوآر.
- لیب، سید محمد عالم. (۱۳۸۴). *تویغولریم قیغولریم*. مزار شریف: باختر.
- لیب، سید محمد عالم. (۱۳۸۸). *ادبی فن لر*. مزار شریف: بیلیم یورتی نینگ اوزبیک تیلی و ادبیاتی بولیمی.
- نوایی، علیشیر. (۱۳۶۹). *خمسه*. عبدالغفور بیانی اهتمامی بیلن. کابل: علم لر اکادمیسی.
- هروی، لطفی. (۱۳۶۶). *سین سن سپوریم*. تاشکپنت: غفور غلام نامیده‌گی ادبیات و صنعت.
- هویدا، خواجه نظر. (۱۳۸۳). *هویدا دیوانی*. بلخ: میزرا الوغ بېک فرهنگی کانونی.
- یوسوپووه، دنواز. (۱۳۹۹). *عروض وزنی قاعده لری و ممتاز پایتیکه اساس لری*. تاشکپنت: تعلیم میدیه.

آلتىنچى فصل

تنسيق الصفات

اۋرگە نىش مقصدى

اۋقوۋچى لىر بو فصل نى اۋقىب قويدە گى موضوع لىرنى اۋرگە دىلر :

- تنسيق الصفات نى لغت دە و اصطلاح دە اۋرگە دىلر ؛
- تنسيق الصفات اوچون تنلنگن مثال لىرنى تجزيه و تحليل قىلە دىلر .
- لَفّ و نشر صنعتى نى اۋرگە دىلر .
- سوال و جواب صنعتى اوچون شعري مثال لىر كېلتىرە دىلر .
- مراعات النظر ، ارصاد ، تجاهل العارف و باشقە بىر نېچە صنعت لىرنى اۋرگە دىلر .

شونەدى كە اۋرگە نىش مقصدى ، بديعى صنعت لىر شرق ممتاز ادبياتى جملە دن اۋزبېك ادبياتى نىنگ اۋزى گە خاص ليگى ، لطافتى ، نزاكتى ، جاذبه دارليگى و تاثيرچن ليگىنى افادە لاۋچى تصوير واسطە سى دىر . ممتاز ادبياتى مىز خىلمە - خىل نفيس و گوزەل بديعى صنعت لىر بىلن بېزە تىلىب يره تىلگن دىر .

همدە كۆرە مىز كە معنوي صنعت لىر دە سۆز لىرنىنگ معناسى گە كۆپىنچە اهميت بېرىلە دى . سۆزدە كۆرۈننگن معنا البتە كە سۆز لىر دە گى چىراي ليك و گۆزەل ليكنى كېلتىرىش گە سبب بۇلە دى . بناءً تنسيق الصفات صنعتى هم معنوي صنعت لىر بۇلە گى دن بۇلىب ، بو صنعت دە شاعر لىر تمانىدن ايتىلگن مصرع لىر دە معشوقە و يا محبوبە صفت لىرى ايزمە ايز كېلتىرىلە دى . شونەدى معنوي صنعت لىرنىنگ باشقە تور لىرى هم قوئى دە آچىقلىنگن .

تنسيق الصفات نینگ تعريف و مثال لری

لغت ده صفت لرنی نظم و ترتیب گه سالیس و بیزهش دېگن معنای انگلته دی. بیراق، بدیع علمی اصطلاحی ده اېسه شعرده تصویرلنه یانگن شخص یا که نرسه گه خاص بېلگی لرنی ایزمه- ایزکېلتیریشی گه مطابق، ممدوح محبوبه یا کیشینی تصویرلش نظرده توتیله دی (خواجه احمدف، ۱۳۸۰، ص. ۱۳).

مثال:

ای یوزی نسرین، قامتی شمشاد
نېچه قیلور سېن جانیمه بېداد
سېن کیی پرکار شېوه سی بسیار
بیلمه دی ای یار، هیچ کیشی یاد
جورده دانا، ظلم ده ماهر
عشوه ده قادر، غمزه ده استاد
(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۲۲)

یوقاری ده گی بیت لرنی کوزدن کپچیرسک، حقیقت ده شاعر اوزی نینگ معشوقه محبوبه سی ده کورینگن گوزهل لیک- چیرای لیگی، مهر- محبت، ظلم- ستمی و باشقه شونگه اؤخشش صفت لرنی بیرین- کتین شعر قالیبی ده سالیب معلوم ترتیب ده کپلتیریش اساسی ده اوزی ده گی مهارتی نی اؤقووچی و تینگلاوچی لرگه گوده لنتیره دی. مثلاً، بیرینچی بیت نینگ بیرینچی مصرع سی ده محبوبه یوزی نینگ آق لیگی- مصفالیگی، گوزهل لیک و چیرای لیگی جهت دن نسرین گل گه اؤخستسه- ده، قامتی نینگ رسالیگینی شمشاد ناملی درخت گه نسبت بېرده دی. شونده ی قیلیب، ایکینچی بیت نینگ بیرینچی مصرع سی ده معشوقه ده گی یخشی عادت لرنی کؤپ لیگینی کؤریب باشقه لر بونده ی صفت لرنی کوره آلمه گن لیگیدن اوز سېوگیسی گه بیلدیره دی. دېمک، آخرگی بیت ده معشوقه ماهرلیک و دانالیک بیلن اوزی نینگ ظلم ستمینی

سېوگن كېشى گه كورستگىنى و ناز- كرىشمه ده توانالىگى نهايت ده كوڭ بۇلىشى گه قدر، شولرگه اؤخشش صفت لرنى استادلىك هنر بيلن وصف اېته دى. باشقه مثال:

بى شمار و بى قرار و انتظار دور ايش اينىگ
عشق سرين كيمسه بيلماس بيل كه بيلگاي كردگار
(شيبانى، ۱۳۷۷، ص. ۷۲۷)

لَفّ و نَشْر

لغت ده ييغيش و يازيش معناسى نى افاده لاجى اوشبو صنعت شعر بيتى ده اولاً بير نېچه نرسه و توشونچه نامى نى كېتمه- كېت كېلتيريب، كېين اولر حقيده گى حكم لرنى كېتمه كېت بيان قىلىشنى نظرده توته دى. بوندن اساسى مقصد اېسه نام لرى كېلتيريلگن نرسه ياكه توشونچه لرنى بۇرتيريب، كوچه يتيريب تصويرلش دير. بيرينچيدن ييغيلگن نام لر ترتيبى بيلن اولر حقيده گى حكم لر ترتيبى مناسبتى گه كۆره لَفّ و نَشْر مرتب و نامرتب تورلرگه بۇلينه دى.

باشقه عبارت بيلن ايتكنده لغت ده «لَفّ» دېب اؤره ماق و «نَشْر» دېب يازماق، بېچماق و يايماق معناسى نى بيلديره دى. بديع علمى اصطلاحى ده اېسه، بو صنعت گه بناء، اولر بير نېچه سؤز يا كلمه بير بيرده ييغىلب، سؤنگره اوشه سؤزلر سانى گه مطابق بير نېچه كلمه ذكر اېتيله دى اولر نينىگ هر بيرى آلدينىگى سؤزلرگه تېگىشلى بۇله دى (دهخدا، ۱۳۷۷، ص. ۱۰).

مثال:

قاشينىگ، اېرنينىگ اشك رضوان
هلال و كوثر و باغ جنان دور
(لييب، ۱۳۸۸، ص. ۳۸)

مرتّب (ترتيبلى) لَفّ و نَشْر

بيرينچى لفظ بيرينچى معنا و ايکينچى لفظ ايکينچى معنا بيلن علاقه دار بۇله دى.
مثلاً:

قد و خطینگ بیلا کوز و یوزینگ ای سر و سیمین تن
بیری سرو، بیری ریحان، بیری نرگس، بیری گلشن
(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۸۰)

بیت نینگ بیرینچی مصرع سی ده لفّ (قد) سؤنگی خط (ریحان) کیسین اېسه کوز
سنه له دی. شونده ی قیلیب، ایکیچی مصرع ده گی نشر- (سرو، ریحان، نرگس، گلشن)
محبوبه نینگ اعضالری حقیده حکم لر ترتیبی بیرینچی مصرع ده گی سؤزلرده توغری
کېله دی. یعنی بیرینچی مصرع ده قرار تاپگن (قد) سؤزی گه ایکیچی مصرع ده گی
(سرو) گه تشبیه سی بیرینچی مصرع ده بؤلگن کوز (نرگس) سؤزی گه ایکیچی مصرع ده
کېلگن گلشن تشبیه سی اوچینچی اؤرین ده قرار تاپگن (یوزینگ) سؤزی گه ماس بولیب
قاله دی.

ینه بیرجای ده:

حدیث لعل و رفتار و جمالینگدین ابرور هر دم
تلیم گویا، سؤزوم رنگین، کونگول خرم، کوزوم روشن
(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۸۰)

کۆرسه تیلگن بیت ده قره گنده، بیرینچی مصرع ده قؤلنیلگن (حدیث، لعل، رفتار و
جمال) سؤزلری لفّ بولیب کېلیشی بیلن، ایکیچی مصرع ده گی (تلیم، سؤزوم،
کونگول، کوزوم) سؤزلری محبوبه نینگ اعضالری بولمیش مرتب ایشله تیلگن لیگی بیلن
نشر دیر.

باشقه مثال لر:

فلک جور و جفا سیدین اول آیی درد و بلا سیدین
چېکرمن ناله و افغان قیلورمن ناله و شیون
بلای عشق و یلغوزلیق داغی هجران و غربته
آتیم مجنون، کیشیم محنت، ایشیم زاری، بیریم گلخن

اوقونگ بيرله خيالينگ دردینگ و مهرينگغه بابرديک
تيم منزل، کوزيم مسکن، کوکيس ماوا، کونگول مخزن
(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۷۰)

مشوش لف و نشر

بونده اېسه عكسينچه، بيرينچي لفظ ايکينچي معنا و ايکينچي لفظ بيرينچي معناگه
تېگيشلي بوله دي. مثلاً:

آغزی و ايکي زلف و قدي بولمسه مينگه
ريحان و سرو غنچه کورردين مالل دور
(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۱)

قيد قيلينگن بيتني دقت بيلن تېکشيرگنده، بيت ده گي لف و نشر- نامرتب سنده دي.
زيرا، مشبه و مشبه بنی نظرده آليمه گن. دېمک، بيرينچي مصرع ده گي (آغيز) سوزي
ايکينچي مصرع ده (غنچه) تشبيه ماس کبله دي. شونگه کوره، زلف گه اوچينچي
اؤرين ده بولگن (ريحان) توغري دير. بيرينچي مصرع ده قرار تاپگن (قد) سوزي گه
ايکينچي مصرع ده گي سرو سوزي درست کبله دي. کؤريب تورگه نينگيزدېک، لف و
نشر ترتيب گه موافق اېمس دير.

باشقه مثال:

ياد قيلمس زلف و رخسار و خطينگني کورگه لي
لاله و نسرين و سنبل بيرله ريحاندين کونگول
(آتايي، ۱۳۳۷، ص. ۱۵۴)

سؤال و جواب

آتي دن معلوم بوليشيچه، بو صنعت شوندن عبارت که شاعر اؤز مخاطبي بيلن صحبت
آليب باره دي يا که ايکي کيشي نينگ صحبتي سؤال و جواب طريقي ده کبلتيريله دي.
کؤيپنچه عاشق بيلن محبوبه اؤرته سي ده گي سؤال و جواب عكس اېتيريله دي. اوشبو

صنعت ده کیره که شاعر شعرنینگ لفظی گۆزه لیک لری و معناسی که اعتبار بېریب لفظ و معنا آره سی ده گی او یغونلیک نی یخشی سقله سه (بیتاب، ۱۳۸۶، ص. ۷۸).

مثلاً، فرقت نینگ مشهور «کشمیره» دېب اتلمیش غزلی ده گی:

ایدیم: ای جان آفتی، زلفینگ گه بؤلْمی من اسیر
ایدی: بو سودانی قوی، عمـرینگ اوتر زنجیره
نقطه لب اوستیده بیجا دور دېدی م ایدی کولیب
سهو قیلیمیش کاتب قدرت مگـر تحـریرده
ایدی: ای بیچاره قیلدینگ نی اوچون ترک وطن
مېن دیدیم: غربته فرقت بار اپکن تقدیرده

انه شونده ی بیت لری "سؤال و جواب" اصولیده یره تیلگن دیر

مثال:

«باش اوینه یین و جان بېره یین وصل اوچون» ایتیم
خوش خوش کولیب ایتور مېنگه کیم «یخشی بهادور!»
ایتیم که «بولطفی گه جفا قیلمه، وفا قیل»
ایتور که «بیزینگ دورده بـورسم قالیبدور»
(هروی، ۱۳۶۶، ص. ۴۹)

باشقه مثال ظهیرالدین محمد بابر کلایمیدن:

بابرکه دېماس هرکیشیگا هر سۆزینی
اپلچینگ گاه دېدی ولی سراسر سۆزینی
سلطانعلی ارسۆزوم سنگا دېسا، نی تانگ
آری، لق و دق دېگای قلندر سۆزینی
(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۳۸)

اگرچه ظهیرالدین محمد بابر نینگ شعری دېوانی ده بو صنعت آز کورینش گه قدر، قید بۆلینگن رباعی نی دقت بیلن تېکشیرگنده بابر جناب لری (دېماس، دېدی، دېسا و

دېگای) سۆزلر واسطهسى بيلن اۆزى و باشقه مطلوب كيشى لرى گه ايسته گن فكرنى سۇراق شكلى ده تئلب جوابى نى آلگن.

مراعات النّظير

مراعات النّظير نظم و نثرده بير-بيرى گه اؤخشش، مناسب، بير جنس دن بؤلگن نرسه لر و توشونچه لر نامى نى كهلتيريش دن عبارت. مثلاً، گل و سنبل، ريحان، قوياش، آى، يولدوز، فرهاد و شيرين، لىلى و مجنون يا كه بيرنچه مملكت لر و خلق لر نامى و بدن اعضاسى نام لرى بير ييت يا بير جمله ده كهلتيريلسه مراعات النّظير دپيله دى (شميسا، ۱۳۸۳، ص. ۱۰۷).

مثال:

قنى شيرين بيله لىلى كه سېندين ناز اؤرگنسه
قنى فرهاد و مجنون كيم الرغه عشق اؤرگتسم
(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۳۴۲)

كؤرسه تيلگن بيت ده قره گنده، تركيبى ده گى (شيرين- لىلى و فرهاد- مجنون) سۆزلرى مورفولوژيك جهت دن اتاقلى آت توريدن بؤلىشى اساسى ده و شاعر عشق ساحه سى ده شهرت قازانگن بونده ي كيشى لر نينگ آتيني اؤز شعرى ده قيد قىلىش بيلن اؤز پيامى نينگ بديعي ليگيني اؤستيريپ كؤرسه تيشگه ايتيله دى.

غم و درد و الم بيله تۆلدوم
آخِر الامر نااميد اۆلدوم
(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۳۰۶)

بو بيت ده (غم، درد و الم) سۆزلرى مورفولوژى جهت دن موهوم آت بؤلىشى گه قدر، شاعر اؤزى نينگ بوتون عمرى ده محبوبه سى ده كؤرگن يره مس ايشانچ سيزليكنى اؤزیده قالديره آلمى، بلكه هميشه اميد سيزليكه ده ييششنى اؤزیده كؤنديره قاله دى. شونگه بناء، ظهيرالدين محمد بابر نينگ شعري دېوانى ده بو موضوع تۇغرى سى ده بوندن آرتيق اؤرنك لر كؤرينيشى هم ممكن. باشقه مثال لرنى هم قويده كؤره ميز:

پری و آدمی مونداق ایمس خوب
فرشته گویا کوکتین اینیب تور
(هروی، ۱۳۶۶، ص. ۱۷۶)
حق تعالی نینگ حییبی کیم تورور
احمد و محمود و محبوب اول تورور
(شیانی، ۱۳۷۷، ص. ۷۰۰)

کۆرسه تیلگن بیت ده قره گنده، ترکیبی ده گی (احمد، محمود و محبوب) سۆزلی
مورفولوژیک جهت دن اتاقلی آت توریدن بۆلیشی اساسی ده و شاعر حق تعالی نینگ
حییبی دهب بوندهی کیشی لرنینگ آتینی اؤز شعرده قید قیلیش بیلن اؤز
پیامی نینگ بدیعی لیگینی اؤستیریپ کۆرسه تیش گه اینتیلهدی.
ینه بیر بیتده:

سېن اوق سېن منگا پیر و شیخ و مرید
سؤن اوق سؤن منگا مرشد و بول وفا
(شیانی، ۱۳۷۷، ص. ۷۰۱)

بو بیت ده (پیر، شیخ، مرید و مرشد) سۆزلی همه سی بیر توردن بۆلیب شاعر اؤز
حییبی نی وفادار لیگینی قید قیلیشی بیلن مراعات النظیر صنعتی نی استادانه شکلی ده اؤز
شعری گه جایلشتیرگن دیر.

ارصاد

لغت ده کوتیب قالیش دیر. بیراق، بدیع علمی اصطلاحی ده اېسه شوندهی بیر صنعت
دیرکه، اونده شاعر یازگن بیت ده سۆزلر معنا و ترتیب جهت دن جوده پیشیق و
مستحکم بۆله دی. بوندهی شعرنی بیرینچی مصرع سینی اؤقیگن کیشی ایگینچی
مصرع مضمونی نی اؤز-اؤزی دن انگلب آلیشی ممکن.

مثلاً:

هرکیم که وفا قیلسه وفا تاپقوسی دور

هرکیم که جفا قیلسه جفا تاپقوسی دور

(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۵۷)

یوقاری ده‌گی بیت‌ده کورینیشی چه، بیرینچی مصرعه‌ده قید قیلینگن محتوا-مضمون انسان تیریکچیلیگی ده‌گی واقعیت‌نی افاده‌لشی‌گه دلالت قیلماق‌ده. انه شو موضوعنی-شاعرهم اؤزی بیلن محبوبه اؤرتسه‌سی ده‌گی مناسبت‌نی گوده‌لنتیریش اساسی ده اؤقووجی‌گه ییتکزیب ایکینجی مصرعه‌گه توجه‌سینی کوته‌دی. باشقه مثال:

غیرغه نیچه وفا قیلغایسین

جانیمه نیچه جفا قیلغایسین

(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۹۴)

ظهیرالدین محمد بابر اؤزی‌نینگ بیرینچی مصرعه‌ده‌گی قید ایتیلگن پیامی ده معشوقه مهر-وفا، عشق-محبتی‌نینگ باشقه‌لرگه کؤرسه‌تیشی بیلن، در حقیقت شاعر اؤزی‌گه بؤلگن ظلم-ستمی قالدیره‌آلمی، بلکه باشقه‌لرنی بونده‌ی حاشه‌دن جریان‌گه قویب آگاه‌لنتیره‌دی. شونگه‌بناء، بونده‌ی آقیم‌ده شاعر اؤز مهارتی‌نی یؤل‌گه قویب معلوم نظم‌قالیبی‌گه طرح‌قیله‌دی.

تجاهل العارف

لغت‌ده بیلیب توریب بیلمس‌لیک‌که آلیش معناسی‌نی افاده‌لاوچی اوشبو شعری صنعت شاعر‌نینک بیت‌ده عکس ایتتیریله‌یاتگن بیرار موضوعی عباره‌نی انیق ایتمس‌دن اؤزینی بیلیب بیلمس‌لیک‌که آلگنیدپک کؤرسه‌تیشنی تجاهل‌العارف دبیله‌دی؛ بونده‌ی صنعت‌نی قول‌لنیلگن بیت‌لرده کؤپینچه محبوبه قیافه‌سی‌نی تقاس‌لش حال‌ده تصویرلنیشی بیر یا که بیر نیچه نرسه‌گه اؤخشه‌تیلیب، بو اؤخشه‌تیلیش اوزیل-کپسیل فکر بیلدیرمی، بلکه شاعر اؤزینی بیلیب بیلمس‌لیک‌که سالیشی شرط‌لی بؤلپ اصل

هدف تعریف یا توصیف دن معشوقه سی نی مبالغه لی طرزده گوده لنتیریش دن عبارت دیر (خواجه احمدوف، ۱۳۸۰، ص. ۸).

قویده گی اؤرنک که دقت قیلینگ:

کؤکسیمدا اول آی قاشی گویا خیال دور

یا آی باشیدا کؤکنه کؤرینگن هلال دور

(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۳۰)

قید قیلینگن بیت ده دقت ایتگنده، بیت ده شاعر اوز معشوقه سی نینگ گؤزه ل لیگینی، قاله و پرسه محبوبه ده گی قاشنی آیگه اؤخسته دی- یو، انیق آیگه اؤخشش لیگینی تأکیدلی، اؤزینی بیلمس لیک که ساله دی. در حقیقت شاعر محبوبه نی آیگه تقاسلب اونینگ نهایت درجه ده گؤزه ل لیگی که اؤقووچی نینگ توجه سینی قره ته دی.

باشقه مثال لر:

لعلینگ مو یا سهیل وثریا قرانی دور

یا خود عقیق ناب دورور کیسم گهر قوچر

چهره دین برقع مو آلدینگ ماه تابان کؤرنه دور

یا تبسم ایله دینگ مو، صورت جان کؤرنه دور

یارب اول طره ننگ مو یا خود دود آهیم دور مپینگ

یامگر شهینی اېگینگ گه حمایل قیلدیلر

(هروی، ۱۳۶۶، ص. ۹۱)

التفات

التفات بیرکیشی یا بیر نرسه تمانیگه قره ش، اونینگ طرفی گه یوز اؤگیریش واونگه توجه قیلیش دیر. بدیع علمی اصطلاحی ده اېسه، التفات دېب بیر مطلب دن باشقه بیر مطلب گه، مخاطب (ایکینچی شخص) دن غایب (اوچینچی شخص) گه، غایب (اوچینچی شخص) دن مخاطب (ایکینچی شخص) گه، متکلم (بیرینچی شخص) دن

مخاطب (ایکینچی شخص) یاغایب (اوپنچچی شخص) یوز کپلتیریش و توجه قیلش نی ایتهدیلر (صادقیان، ۱۳۷۹، ص. ۹۹).

بوصنعت هم باشقه صنعت لرکه اؤخشب مقبول و طبعی بؤلسه، سؤزنینگ حلاوت و لطافتی نی آرتتیره دی. مثلاً: قرآن کریم نینگ باشلنغیچ فاتحه سورہسی ده «الحمد لله رب العالمین • الرحمن الرحیم • مالک يوم الدين • غایب وصفی دن «ایاک نعبد و ایاک نستعین» • مخاطب گه التفات ایتیلگن.

شعري مثال لر:

مخاطب دن غایب گه

یار ابرنی بیلن اورمنگیز، ای قند و شکر لاف
کیم آب حیات اوقته نیب اوندن یاشونوبدور
(هروی، ۱۳۶۶، ص. ۱۳۴)

متکلم دن مخاطب گه

وصل اوچون مینگ باش بھرایین جان اوزه منت بیله
اؤلتور اول عاشق نی کیم دلبر فراقین آرزولر
(هروی، ۱۳۶۶، ص. ۹۸)

غایب دن مخاطب گه

تون توش اولمه ی روزه ده ایسیغ دین اول آی قیلدی ضعف
نی حرارت دور قویاش، یا رب که تاپقاسین زوال
(لیب، ۱۳۸۸، ص. ۳۱)

مطابقه

اوشبو صنعت نی طباق یا تضاد هم دیدیلر. بیراق، تضاد سؤزی لغت ده ضد قوییش، قرشی لتیریش معنارینی افاده لیدی. اما، بدیع علمی اصطلاحی ده شو سؤز بیلن اته لووچی شعري صنعت اېسه، بیت ده معنا جهت دن اؤز ارا ضد، قره مه- قرشی بؤلگن

سۆزلرنی قۇللب، تاثیرچن بدیعی تمثال لر، لوحه لریره تیشنی نظرده توتهدی (صادقیان، ۱۳۷۹، ص. ۹۹).

قرانغو- یاغدو (یاروق)، آق- قرا، وجود- عدم، عیب- هنر، دوست- دشمن، یار- اغیار، وصل- هجران، سؤکونچ- دعا، گمان- یقین، مومن- کافر... کیی.

مثال لر:

نویبی عشقین ای زاهد سنینگ پندینگ عیان قیلدی
بلسی، عیب اولماغونچه آشکار اولمس هنر پیدا

ای کونگول دشمن لرانچه حیلہ و فن قیلدی لر
کیم وفالیق دوست نی جانیمغه دشمن قیلدی لر

عارض و خالینگنی بیردم کورمه سم ای دلربا
اویله دور من کیم کورونمس کؤزیمغه آق و قرا

کویینگ ایچره گر سفر بولسه مقرر جنت چه بار
جنت اولسه گرمکان سبن سیز، نی امکان، بولغا مین

شونگه بناء، بو صنعت بدیع علمی نظری دن ایکی تورگه بولینه دی:

ایجابی طباق

بونده اساساً، ایکی قره مه- قریش سۆزلر بیت ده یا عبارت ده ایکی آت و یا ایکی فعل،
و یا ایکی مختلف حرف لرده بو ایکی سۆزلر بیر آت بیر فعل بولیشی
کبره ک (رحیمی، ۱۳۹۸، ص. ۵۴).

نمونه سینی قوییده گی شعرلرده اوقیمیز:

چون فلک قویماس مینی بیر لحظه وصل ایامیدا

تانگ یوق ای بی مهر، اگر اولسام فراقینگ شامیدا

(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۱۷)

يۇقارى دەگى بيتنى كۆزدن كېچىرسىك، اوندەگى (وصل و فراق) سۆزلىرى فعل بۇلىپ، اوز ارا قرەمە- قرىش مناسبت لرىنى افادەلشى اساسى دە، شاعر اولرنى قوللىش بىلن محبوبە و عاشق اۋرتەسى دەگى مناسبت لرنى يارقين شكل دە عكس اېتىرگىنى كۆرەينەدى.

جهاندا كۆپ گدا گرچه لوند اطوارلىق بار دور
و لېكن بابرا، هرگز سېنىڭ دېك شه لوند اېرماس
(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۴۸)

بو بيت دە (گدا و شه) سۆزلىرى آت توركومى دەگى سۆز بۇلىشى گە قدر ايگى متضاد سلطان و فقير معنالىرىنى افادەلەب، بيت نىنگ بديعي جهت دن چىراي ليگى و تاثير چن ليگىنى آرتتيريشى گە باعث بۇلىپ، شاعر نىنگ بوندەى صنعت لردەگى توزيش مهارتى كۆرەينەدى. نمونه سىنى محمد خان شىباني نىنگ قويدەگى شعر ليدە اوقىمىز:

بارچه عالم بۇلسە بۇلسون دشمنيم سېن بار بۇل
دوست سېن بۇلسانگ نه بۇلغاي بۇلسە ايل دشمن منگا
(شىباني، ۱۳۷۷، ص. ۷۰۸)

يۇقارى دەگى بيتنى كۆزدن كېچىرسىك، اوندەگى (دوست و دشمن) سۆزلىرى اوز ارا قرەمە- قرىش مناسبت لرىنى افادەلشى اساسى دە، شاعر اولرنى قوللىش بىلن محبوبە و عاشق اۋرتەسى دەگى مناسبت لرنى يارقين شكل دە عكس اېتىرگىنى كۆرەينەدى. شىباني خان نىنگ يەنە بىر بيتى دە:

ياردين گر ايرىلىب هجران غە بۇلدوم مبتلا
بار اميدىم كيم وصالينى خدا قيلغاي نصيب
(شىباني، ۱۳۷۷، ص. ۷۱۲)

بو بيت دە (هجران و وصال) سۆزلىرى آت توركوميدەگى سۆز بۇلىشى گە قدر ايگى متضاد هجران و وصال معنالىرىنى افادەلەب، بيت نىنگ بديعي جهت دن چىراي ليگى و تاثير چن ليگىنى آرتتيريشىگە باعث بۇلىپ، شاعر نىنگ بوندەى صنعت لردەگى توزيش مهارتى كۆرەينەدى.

سلیب طباق

بدیع یازوچی لری نینگ قید قیلیشیجه تضاد نینگ بو توری اهنک گؤزهل تورلریدن بیرى بؤلیب، بونده ایکی فعل بیر مصدردن کھلیب چقیب، بیرى مثبت و باشقهسى اېسه منفي بؤلیشدیر (اسفندیار پور، ۱۳۸۸، ص. ۱۳۲).

نمونهسى نی قوییده گی بیت لرده کؤره میز:

اقامت چونکه قیلدینگ بابرا، اول کوییدا

مقامینگ روضه دین اولی، اؤزونگ رضواندین آرتوق سېن

(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۷۶)

بیت نینگ ایکینجی مصرع سی ده جایلشگن (روضه و رضوان) سؤز لری باغ - گلستان و جنت معنالی رینی افاده لب بیر فعل دن کھلیب چیقن لیگی باعث هم ده شعرده گی محبوبه گه کورستگن مهر - محبتی نی تأثیرچن لیک اساسی ده بدیعی ادبیات تیلی بیلن شاعر اؤزی نینگ معشوقه سی گه بؤلگن مناسبتی نی بیان قیله دی.

ینه بیر بیت ده:

جهاندا عیش عشرتدین کونگول آرام تاپقایمو

کیشی تا کورماگونچه یانیده مهوش دلارامین

(بابر، ۱۳۸۷، ص. ۱۷۶)

یوقاری ده گی بیت نی کوزدن کھچیرسک، بیرینچی مصرع ده گی قول نیلگن (عیش و عشرت) سؤز لری تیریکچی لیک و خوش گذران لیک قیلماق معنالی رینی افاده لشی گه قدر، بیت نی تینگلاوچی گه مضمون جهت دن تأثیرچن لیکنی در نظر آلیب، شاعر اؤزی ده بؤلگن مهارت نی رویاب گه چیره دی.

شیبانی دن اؤقیمیز:

گه عیش اول عشوه گری گه مجلس جلوه گری

اول سنبل زنجیر دین دیوانه گی ناچار دور

(شیبانی، ۱۳۷۷، ص. ۷۴۱)

بيت نينگ بيرينچى مصرع سى ده جايلىشگن (عيش و عشوه) سۆزلىرى عيش ، شادلىك و خوش گذران ليك معنالىرىنى افاده لب هم ده مجالس عيش و شادمان ليك نى تاثير چن ليك اساسى ده بديعى ادبيات تىلى بيلن شاعر اوزى نينگ فكرينى بيان قيله دى .

تناقض

بونده شاعر ايكي سۆزنى تشقى كورينيش لحاظ دن بير - بيرى گه قرمه - قرىش شكلى ده ايشلته دى . مثلاً ، يخشى - يمان ، وفا - جفا كى ، شونده ي قىلب ، شاعر اوزى نينگ شعر لريده بونده ي صنعت لردن بوتون لى فايده لنيش اساسى ده اوز فكر و ملاحظه سىنى معشوقه گه قدر آله سورده دى . مثال :

اي كۆنگول ، چون يخشى دين كوردونگ يمان ليغ اسرو كۆپ
اهمدى كؤز تو تماق نى يعنى ، هر يمان دين يخشليغ
(بابر ، ۱۳۸۷ ، ص . ۱۵۲)

باشقه مثال :

اول آي نينگ اتفاقى ، نفاقه آرزىماس
ايام وصلى ، شام فراقه آرزىماس
(بابر ، ۱۳۸۷ ، ص . ۱۴۹)
اول كه منگا يار و دلنواز كوروندى
جورنى كورساتتى كۆب و آز كوروندى
(بابر ، ۱۳۸۷ ، ص . ۲۱۷)

تعريف گه دقت قىلگنده ، شاعر اوزى نينگ يوقارى ده گى بيت لريده (يخشى - يمان ، اتفاق - نفاق ، كۆپ - آز) سۆزلىرى توزيلش و معنا جهت دن بير - بيرى گه قرمه - قرىش بؤلب كېلتيريشى اساسى ده بوتون فكر و ملاحظه سىنى آله سوريب معشوقه سى دن كورگن و اېشيتگن بى وفاليگى و بى مهرليگى نى باشقه لرگه پيشكش قىلگنى باعث شعر نينگ بديع ليگى ، تاثير چن ليگى و موسيقى ليگىنى آرتيريب اوقو وچى لرنى متاثر قىلديره دى . ينه بير مثالنى قويده كوره ميز :

زلف و یوزینگدین اولدی هر صبح و شام اویناماق

ییلمان نه دین بؤلوبتور رشته سیز اؤتقه یانماق

(شیبانی، ۱۳۷۷، ص. ۷۶۶)

یخشی لارنی قولی یلغان بؤلماس ایرمیش دیر ابردیم

گاهمی تلخ و گاهمی شیرین سوزلاری نینگ آلی بار

(شیبانی، ۱۳۷۷، ص. ۷۵۰)

باشقه مثال:

خشک و تر اولما انداق کویدور کؤنگولنی هر تون

کویدور مجازی سین پروانه دیک مجالس

(شیبانی، ۱۳۷۷، ص. ۷۵۸)

تعریف گه دقت قیلگنده، شاعر اؤزی نینگ یوقاری دهگی بیت لریده (صبح-شام، تلخ-شیرین، خشک-تر) سؤزلری توزیلیش و معنا جهت دن بیر-بیری گه قرمه-قریش بؤلیب کبلیتیریشی اساسی ده بوتون فکر و ملاحظه سی نی آلفه سوریب معشوقه سی دن کورگن و ایشیتگن بی وفالیگی و بی مهرلیگینی باشقه لرگه پیشکش قیلگنی باعث شعر نینگ بدیع لیگی، تأثیر چن لیگی و موسیقی لیگینی آرتیریب اوقو و چی لرنی متأثر قیلدیره دی. شونگه بناء، محمد خان شیبانی بونده ی صنعت لرنی کتّه مهارت بیلن اؤز شعری دهبانی ده قوللنگنی دن دلالت بهره دی.

لغز

لغز، چیستان یا تاپیشماق بوندن عبارت که بیر نرسه نینگ آتینی توتمه ی توروب بیلگی لرینی بیر-بیرسینه یدیلر.

نوابی شعر لریدن دن نمونه:

نی لولی دور که چون هنگامه توتسه

قدم باشتین قیلیب تارتر نوا زیر

باشین کپسگندین آرتیب انگه تحریک

تیلین یارغاندین اولوب انگه تحریر

قرا سوو غه باشين يوز غوطه بېرسه
تولر آغزی و بولمس ، لېک دمگير
کرام الکاتين اندين قيليب ثبت
اېل ايتگاندين يمان يخشيني بير بير
ولى عاشق بيله مجنون ايشيگه
قضا يپتگورمی اندين رنج وتشوير
بحمدالله که آلتيمده ازل دين
جنون و عشق يازدی کلک تقدير
قلم

(ليب، ۱۳۸۴، ص. ۶۱)

يؤقاریده گي کپلتيريلگن غزل، لغز اوچون مثال بوليب، معلوم بوله دی که قلم سؤزی
اؤرته گه چيقن دير.

فصل خلاصه سی

شوندهی که اؤرگندیک، بدیعی صنعت لر شرق ممتاز ادبیاتی جمله دن اؤزبیک ادبیاتی نینگ اؤزی گه خاص لیگی، لطافتی، نزاکتی، جاذبه دارلیگی و تأثیرچن لیگینی افاده لاوچی تصویر واسطه سی دیر. ممتاز ادبیاتی میز خیلمه - خیل نفیس و گوزهل بدیعی صنعت لر ییلن بیزه تیلیب یره تیلگن دیر.

همده کؤره میز که معنوی صنعت لرده سؤزلرنینگ معناسی گه کؤپینچه اهمیت بهریله دی. سؤزده کؤرینگن معنا البتّه که سؤزلرده گی چیرای لیک و گوزهل لیکنی کپلتیریش گه سبب بؤله دی. معنوی صنعت لر یازووچی لر فکریدن تورلیچه قید بؤلینگن دیر. بناءً، اوشبو درس لیک کتاب نینگ اینگ سؤنگی فصلی نینگ خلاصه سی ده شونی ایتشی میز لازم دیر که، بو بیرده معنوی صنعت لر تورلریدن بؤلیمیش، تنسیق الصّفّات، لفّ و نشر، سؤال و جواب، مراعات النّظیر، ارضاد، تجاهل العارف، التفات، مطابقه، تناقض و لغز صنعت لرینی کؤرسه تیب اؤتدیک.

سؤال لر و تاپشيريقلر

- بيريئچي بوليم: تشریحی و قيسقه جوابلی سؤراق لر
تنسيق الصّفاتنی لغتده و اصطلاحده تعريف قيلينگ.
لفّ و نشر حقيده توليق معلومات بيريئنگ.
سؤال و جواب قندهی بير صنعت دير؟ معلومات بيريئنگ.
ارصاد قندهی بير شعري صنعت دير؟ بدیع علمی اصطلاحی ده تعريف قيلينگ.
مطابقه و يا تضاد قندهی بير شعري صنعت دير؟ توشونتيريئنگ.

ايکينچي بوليم: تورت جوابليک سؤراق لر

- اول بيرنچه سؤز يا کلمه بير بيرده ييغليب، سؤنگره اوشه سؤزلر سانگی که مطابق
بيريئچه کلمه ذکر ايتلهدی، اولرنيئنگ هر بيری آلدينگی سؤزلرگه تپکيشلی بولسه:
الف) مرتّب لفّ و نشر ديپيلهدی.
ب) مشوّش لفّ و نشر ديپيلهدی.
ج) لفّ و نشر ديپيلهدی.
د) همه سی توعری دير.
شعر مصرع لريده ايگی شخص کؤيئچه عاشق بيلن و محبوبه اؤرته سی ده سؤال و
جوابنی عکس ايتتيريئش اوسلوبی:
الف) مطابقه ديپيلهدی.
ب) سؤال و جواب ديپيلهدی.
ج) تضاد ديپيلهدی.
د) تناقض ديپيلهدی.
اگر نظم و نشر ده بير-بيری گه اؤخشش، مناسب، بيرجنس دن بؤلگن نرسه لر و
توشونچه لر نامی کهلتيريئسه:
الف) تناقض ديپيلهدی.
ب) مطابقه ديپيلهدی.
ج) تضاد ديپيلهدی.

(د) مراعات النّظير دېپيله دی .

شاعر یازگن بیت ده ، سۆزلر معنا و ترتیب جهت دن جوده پیشیق و مستحکم بولسه و اوقووچی بیرینچی مصرعی نی اوقیگندن ایکنینچی مصرع مضمونی نی اوز-اؤزی دن انگلب آلسه ، بونده ی صنعت نی :

(الف) ارساد .

(ب) ترصیع .

(ج) تجاهل العارف .

(د) مطابقه دېپيله دی .

بیر کیشی یا بیر نرسه تمانیگه قره ش ، اونینگ طرفی گه یوز اؤگیریش و اونگه توجه قیلیش نی :

(الف) التفات .

(ب) التجا دیدیلر .

(ج) ایکی جواب هم تۇغری دیر .

(د) اوچله جواب هم ناتوغری دیر .

اوچینچی بۆلیم: تۇغری و ناتوغری سۇراق لار

شاعر یازگن بیت ده ، سۆزلر معنا و ترتیب جهت دن جوده پیشیق و مستحکم بولسه و اوقووچی بیرینچی مصرعی نی اوقیگندن ایکنینچی مصرع مضمونی نی اوز-اؤزی دن انگلب آلسه ، بونده ی صنعت نی ارساد دېپيله دی () .

اگر نظم و نثر ده بیر-بیری گه اؤخشش ، مناسب ، بیرجنس دن بؤلگن نرسه لر و توشونچه لر نامی کپلتیریلسه ، مراعات النّظير دېپيله دی () .

شعر مصرع لریده ایکی شخص کؤپینچه عاشق بیلن و محبوبه اؤرته سی ده سؤال و جواب نی عکس ایتیریش اسلوبی سؤال و جواب دېپيله دی () .

اوک بیرنچه سؤز یا کلمه بیر یپرده بیغلیب ، سؤنگره اوشه سؤزلر سانی گه مطابق بیرنچه کلمه ذکر ایتيله دی ، اولریننگ هر بیر آلدینگی سؤزلرگه تېگیشلی بولسه ، مرتب لف و نثر دېپيله دی () .

تنسيق الصّفات / ۱۶۵

بیر کیشی یا بیر نرسه تمانیگه قره ش ، اونینگ طرفی گه یوز اؤگیریش و اونگه توجه
قیلیش نی التفات دیدیلر ().

شاعر ایکی سؤزنی تشقی کؤرینیش لحاظدن بیر بیرگی قره مه قریش شکلیده
ایشلتسه ، تناقض دیله دی ().

فایده‌نیلنگن ادبیات لر روی خطی

- آتابی . (۱۳۳۷). *تنلنگن اثرلر (دیوان)*. تاشکپنت: بدیعی ادبیات .
- اسفندیار پور، هوش مند. (۱۳۸۸). *عروسان سخن*. چاپ سوم، تهران: فردوس .
- بابر، ظهیرالدین محمد. (۱۳۸۷). *دریا در گوهر (دیوان کامل ظهیرالدین محمد بابر)*. با مقدمه، مقابله و تصحیح دکتر شفیه یارقین، کابل: وزارت اطلاعات و فرهنگ .
- بیتاب، عبدالحق. (۱۳۸۶). *علم بدیع*. کابل: میوند .
- خواجه احمدوف، انور. (۱۳۸۰). *شعر صنعت لری*. تاشکپنت: بدیعی ادبیات .
- رحیمی، عبدالحق. (۱۳۹۸). *اؤزبیک ادبیاتی ده لفظی صنعت لری*. سرپل: سرپل بیلیم یورتی نینگ اؤزبیک تیلی و ادبیاتی بؤلیمی .
- شیبانی، محمد خان. (۱۳۷۷). *شیبانی خان دیوانی*. داکتر یعقوب قره‌سای اهتمامی بیلن. انقره: چاپ‌خانه بیزیم بورو .
- شمیسا، سیروس. (۱۳۸۳). *انواع ادبی*. تهران: میترا .
- صادقیان، محمد علی. (۱۳۷۹). *زیور سخن در بدیع فارسی*. تهران: دانشگاه یزد .
- لیب، سید محمد عالم. (۱۳۸۴). *تویغولریم قیغولریم*. مزار شریف: باخت .
- لیب، سید محمد عالم. (۱۳۸۸). *ادبی فن لر*. مزار شریف: بیلیم یورتی نینگ اؤزبیک تیلی و ادبیاتی بؤلیمی .
- هروی، لطفی. (۱۳۶۶). *سپن سن سپوریم*. تاشکپنت: غفور غلام .

سؤال لرنىنگ جوابى و كليدى

بىرىنچى فصل نىنگ سؤال لرى نىنگ جواب لرى

تورت جواب لىك سؤال لرنىنگ جواب لرى

د. ۱۱

ج. ۱۲

ب. ۱۳

ج. ۱۴

الف. ۱۵

توغرى و ناتوغرى سؤال لرنىنگ جواب لرى

ص. ۱۶

غ. ۱۷

غ. ۱۸

غ. ۱۹

ص. ۲۰

ايكىنچى فصل سؤال لرى نىنگ جوابى و كليدى

تورت جواب لىك سؤال لرنىنگ جواب لرى

د. ۱۳

ب. ۱۴

ب. ۱۵

ب. ۱۶

د. ۱۷

توغری و ناتوغری سؤال لرنینگ جواب لری

ص. ۱۸

غ. ۱۹

غ. ۲۰

غ. ۲۱

غ. ۲۲

اوپچینچی فصل سؤال لری نینگ جوابی و کلیدی

تورت جواب لیک سؤال لرنینگ جواب لری

۱. قویده گی بیت لفظی صنعت نینگ تؤولیق تجنیسی گه مثال دیر.

بو غفلت اویقوسیدن آچ کوزینگى اېمدى

سحرلراشك ندامت یوزینگه ساچ اېمدى

۱۲. الف

۱۳. د

۱۴. د

۱۵. الف

توغری و ناتوغری سؤال لرنینگ جواب لری

غ. ۱۶

ص. ۱۷

غ. ۱۸

ص. ۱۹

غ. ۲۰

تورتينچى فصل سؤال لرنينگ جوابى و كليدى

تورت جواب ليك سۇراق لرنينگ جواب لرى

۱۱. الف

۱۲. ب

۱۳. ج

۱۴. د

۱۵. الف

توغرى و ناتوغرى سۇراق لرنينگ جواب لرى

۱۶. غ

۱۷. ص

۱۸. غ

۱۹. ص

۲۰. ص

بېشىنچى فصل سؤال لرنينگ جوابى و كليدى

تورت جواب ليك سۇراق لرنينگ جواب لرى

۱۱. الف

۱۲. د

۱۳. ب

۱۴. د

۱۵. ب

توغرى و ناتوغرى سۇراق لرنينگ جواب لرى

۱۶. ص

۱۷. ص

۱۸. غ

۱۷۰ / ادبی فنلر (بدیع علمی)

آلتینچی فصل سؤاللری نینگ جوابی و کلیدی

تۆرت جوابلیک سؤراقلر نینگ جوابلری

۶. الف

۷. ب

۸. د

۹. الف

۱۰. الف

توغری و ناتوغری سؤراقلر نینگ جوابی

۱۱. ص

۱۲. ص

۱۳. ص

۱۴. غ

۱۵. ص

۱۶. ص

لغت لار

the world	آچون
intermediate	آره ليق
flow	آقيم
mind	آنك
Achieve to	اېرىشماق
first	ايلك
Especially	اينقسه
place	اۋرىن
Example	اۋرنك
nation	اولوس
shar	اولوش
measure	اۋلچاۋ
expression	افاده
good	اېزگو
change	اۋزگريش
Internal	ايچكى
ameeting	اوچرەشو
imag	اۋىرز
Consistent	ايزچيل
superior	اوستون
Spark	اوچقون
Clerly	اينق

desir	ایستک
to move	ایلجیماق
Honey	اری
deserve	اولکن
Great	اولوغ
plant	اوسیملیک
decoration	بېزهک
Piece	بۇيوم
perform	بجریش
paint	بۇیاق
however	بیراق
obey	بۇیسونماق
sign	بېلگی
mature	پیتوک
famaous	تانیقلى
marriage	تورמוש
the term	تېرمین
different	تورلی
critic	تنقیدچی
feeling	تویغو
external	تشیقی
Wave	تؤلقین
system	تیزیم
checkk	تېکشیریش
structure	توزیلیش
marriaga	تورמוש
wave	تؤلقین

لغت لړ / ۱۷۳

concept	توشونچه
Tissue	تؤقیمه
live	جانلی
puzzle	جو مباق
clodely	چمبر چس
take abath	چؤ مباق
Line	چیزیق
greedy	خسیس
Cold	ساووق
like	سینگری
joy	سبونچ
harden	قاتتیرماق
to look	قره ش
Joy	قوانچ
weapon	قورال
coverage	قمر او
interesting	قیزیق
such as	کبی
experience	کیچینمه
Movie	کنا
versatile	کؤپ قیرره لی
Strong	کوچلی
burial	کؤموش
Burn	کویچی
to sing	کویلش
Someon	کیمسه
to embody	گوده لنماق
Help	یاردم
Bright	یارقین

the writer

یازوچی

to create

یرهتماق

Total

ییغیندی

Whole

یخلیت

عمومي منبع لړ و مأخذ لړ فهرستی

قرآنکریم .

آتابی . (۱۳۳۷). تنلنگن اثر لړ (دیوان). تاشکېنت: بدیعی ادبیات .

آگهی ، محمد رضا . (۱۳۵۰). اثر لړ ۶ جلد لیک (۱. جلد دیوان). تاشکېنت: غفور غلام .

اسحاقوف ، یاقوب جان . (۱۳۸۸). سؤز صنعتی سؤز لیک . تاشکېنت: آفسېت باسمه .

اسفندیار پور ، هوش مند . (۱۳۸۸). عروسان سخن . چاپ سوم . تهران: فردوس .

اشراقی ، سید علی محمد . (۱۳۹۵). بدیع . چاپ دوم . کابل: سعید .

الرادویانی ، محمد بن عمر . (۱۳۸۰). ترجمان البلاغه . به اهتمام ، تصحیح و حواشی احمد آتش . تهران: دانشگاه تهران .

الوغب ، عبدالله . (۱۳۹۶). ادبیات شناس لیک نظریه سی . تاشکېنت: غفور غلام .

امینی ، محمد کاظم . (۱۳۹۰). ادبی فن لړ . میمنه: میمنه اپرکین .

ایشانچ ، ذکر الله . کوهکن ، محمد عالم . (۱۳۷۴). اوزبېک ادبیاتی فرهنگ . فاریاب:

امیر علیشیر نوایی فرهنگي انجمنی .

بابایف ، توخته . (۱۳۸۱). ادبیات شناس لیک اساس لری . اوزبېکستان: تاشکېنت .

بابر ، ظهیرالدین محمد . (۱۳۸۷). دریا در گوهر (دیوان کامل ظهیرالدین محمد بابر).

با مقدمه ، مقابله و تصحیح دکتور شفیه یارقین . کابل: وزارت اطلاعات و

فرهنگ .

بلینسکی ، ویساریون . (۱۳۷۴). ادبیات نظریه سی . تاشکېنت: اوزبېکستان .

بیتاب ، عبدالحق . (۱۳۸۶). علم بدیع . کابل: میوند .

جوزجانی، حفیظی. (۱۳۸۷). *ادبی فن لر*. جوزجان: ظهیرالدین محمد بابر فرهنگ‌گی انجمنی.

چولپان، عبدالحمید. (۱۳۷۳). *ادبیات نه دیر*. تاشکېنت: چولپان.

حسینی، عطاءالله. (۱۳۶۰). *بدایع الصنائع*. علی بېک رستموف ترجمه‌سی. تاشکېنت: غ. غ. نامی ده‌گی ادبیات و صنعت.

حسین بایووه، قوندوز. (۱۴۰۱). *ادبیات اوقیتیش میتودی که‌سی*. تاشکېنت: انناوتسیه-ضیا.

خدیم، غلام محمد. (۱۳۹۵). *استاد خدیم نینگ اوزبېک چه اثرلری*. احمدنور خدیم‌زاده اهتمامی بیلن. سرپل: انجمن فرهنگی جوانان سرپل.

خواجه احمدوف، انور. (۱۲۸۰). *شعر صنعت لرینی بیه سیزمی*. تاشکېنت: شرق.

داد، سیمما. (۱۳۹۵). *فرهنگ اصطلاحات ادبی*. تهران: مروارید.

رحیمی، عبدالحق. (۱۳۹۸). *اوزبېک ادبیاتی ده لفظی صنعت لر*. سرپل: سرپل بیلیم یورتی نینگ اوزبېک تیلی و ادبیاتی بؤلیمی.

شمیسا، سیروس. (۱۳۸۱). *نگاهی تازه به بدیع*. چاپ چهاردهم (ویرایش دوم). تهران: میترا.

شمیسا، سیروس. (۱۳۸۳). *انواع ادبی*. تهران: میترا.

شیبانی، محمد خان (ب.ت). *دیوان*. دکتور محمد یعقوب واحدی اهتمامی بیلن. سرپل.

شیبانی، محمد خان. (۱۳۷۷). *شیبانی خان دیوانی*. داکتر یعقوب قره‌سای اهتمامی بیلن. انقره: چاپ‌خانه بیزیم بورو.

صادقیان، محمد علی. (۱۳۷۹). *زیور سخن در بدیع فارسی*. تهران: دانشگاه یزد.

عظیمی، قاری محمد عظیم. (۱۳۷۱). *دیوان*. به اهتمام حفیظی جوزجانی. جوزجان: انجمن فرهنگی امیر علیشیر نوایی.

عزت، سلطان. (۱۳۵۹). *ادبیات نظریه‌سی*. تاشکېنت: اوقیتووچی.

عمومي منبع لرو ماخذلر فهرستی / ۱۷۷

غریبی، شاه غریب میرزا. (۱۳۸۸). شاه غریب میرزا غریبی دیوانی. شفیه یارقین اهتمامی بیلن. کابل: اعتصام.

فشارکی، محمد. (۱۳۹۵). نقد بدیع. چاپ هفتم. تهران: سمت.

فطرت، عبدالروف. (۱۳۹۵). ادبیات قاعده لری. تاشکپنت: اوقیتووچی.

قادری، عبدالله. (۱۳۷۴). ایجاد مشققی. تاشکپنت: اوقیتووچی.

قادری، عبدالله. (۱۳۷۳). اؤتکن کون لر. تاشکپنت: اوقیتووچی.

قرداش، بشیر احمد. (۱۳۹۲). بابر دیوانی ده قوللنیلگن بدیعی صنعت لر. تالقان: تخار بیلیم یورتی نینگ اؤزبیک تیلی و ادبیاتی بؤلیمی.

قهار، عبدالله. (۱۹۸۷). بدیعی ایجاد حقیده. تاشکپنت: اوقیتووچی.

قویم، عبدالقیوم. (۱۳۸۸). فنون ادبی. نشر- ریاست عمومی مؤسسات عالی تربیه معلم.

قیس رازی، شمس الدین. (۱۳۸۷). المعجم فی المعاییر اشعار العجم. تهران: زوآر.

لیب، سید محمد عالم. (۱۳۸۴). تویغولریم قیغولریم. مزار شریف: باختر.

لیب، سید محمد عالم. (۱۳۸۸). ادبی فن لر. مزار شریف: بیلیم یورتی نینگ اوزبیک تیلی و ادبیاتی بؤلیمی.

متجان، صفا، ساری یف، شرف جان. (۱۳۸۴). اؤزبیک ادبیاتی. تاشکپنت: اوقیتووچی.

متین، محمد امین. (۱۳۹۱). قووانچ اوجی. کابل: امیری.

مله یف، نتن. (۱۳۹۵). تاریخ ادبیات ترکی اؤزبیکسی (بخش اول). ترجمه و تحقیق برهان الدین نامق. چاپ سوم. کابل: بیهقی.

نادره بیگم، ماهلر آییم. (۱۳۶۷). دیوان. شفیه یارقین اهتمامی بیلن. کابل: سعید.

موسوی بجنوردی، سید کاظم. (۱۳۸۱). دائرة المعارف بزرگ اسلامی. تهران: مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی.

نوابی، علیشیر. (۱۳۶۹). خمسسه. عبدالغفور بیانی اهتمامی بیلن. کابل: علم لر اکادمیسی.

- نوایی، علیشیر. (۱۳۸۶). *خزاین المعانی (غرایب الصغر)*. نورالله آلتای اهتمامی بیلن. شبرغان: جهانی همکارلیک لر مؤسسه سی.
- نوایی، علیشیر. (۱۳۸۹). *نوایی اثرلریدن ۱۰-۱۲*. عبدالله رویین اهتمامی بیلن. مزارشریف: نوایی و بابر فوندی.
- نوایی، علیشیر. (۱۳۹۵). *عالم اهلین ساغینور مین. نشرگه تیارلاوچی: محمد عالم کوهکن. کابل: اطلاعات و مدنیت وزیرلیگی.*
- نوایی، علیشیر. (۱۳۹۶ الف). *خزاین المعانی (بدایع الوسط)*. عبدالله رویین اهتمامی بیلن. مزارشریف: نوایی و بابر فوندی.
- نوایی، علیشیر. (۱۳۹۶ ب). *خزاین المعانی (فوائد الکبر)*. عبدالله رویین اهتمامی بیلن. مزارشریف: نوایی و بابر فوندی.
- نوایی، علیشیر. (۱۳۹۶ ج). *خزاین المعانی (نوادر الشبَاب)*. عبدالله رویین اهتمامی بیلن. مزارشریف: نوایی و بابر فوندی.
- نوایی، علیشیر. (۱۳۹۶ د). *خزاین المعانی (غرایب الصغر)*. عبدالله رویین اهتمامی بیلن. مزارشریف: نوایی و بابر فوندی.
- نوایی، علیشیر. (۱۳۹۶ ه). *خمسه (حیرت الابرار)*. عبدالله رویین اهتمامی بیلن. مزارشریف: نوایی و بابر فوندی.
- نوایی، علیشیر. (۱۳۹۶ و). *خمسه (سبعه سیار)*. عبدالله رویین اهتمامی بیلن. مزارشریف: نوایی و بابر فوندی.
- نوایی، علیشیر. (۱۳۹۶ ز). *خمسه (لیلی و مجنون)*. عبدالله رویین اهتمامی بیلن. مزار شریف: نوایی و بابر فوندی.
- وطواط، رشیدالدین. (ب. ت). *حدایق السحر فی الدقایق الشعر*. به تصحیح و اهتمام عباس اقبال. تهران: مطبعه مجلس.
- هروی، لطفی. (۱۳۶۶). *سین سن سپوریم*. تاشکنت: غفور غلام نامیده گی ادبیات و صنعت.
- همایی، جلال الدین. (۱۳۹۱). *فنون بلاغت و صناعات ادبی*. تهران: هما.

عمومي منبع لړ و مأخذلر فهرستی / ۱۷۹

- هویدا، خواجه نظر. (۱۳۸۳). *هویدا دیوانی*. بلخ: میزرا الوغ بېک فرهنگي کانونی.
- یارقین، شفیقه. (۱۳۸۸). *آلیس دن بیر سپس*. کابل: افغان مسلکی باسمه خانه سی.
- یوسوپوه، دلنواز. (۱۳۹۹). *عروض و ممتاز پوئیتیکه گه کیریش*. تاشکېنت: اکادیم.

نمایه

ابن سنان خفاجی، ۱۰	اؤبرز، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۱، ۳۲، ۳۳
ابوالحسن، ۱۱	۳۵، ۳۷، ۴۴، ۴۵
ابوریحان البیرونی، ۸	بدیع، ۲، ۴، ۱۱، ۱۴، ۱۵، ۱۹، ۲۳
ابوهلال عسکری، ۱۰	۴۳، ۴۵، ۴۹، ۵۰، ۵۵، ۷۰، ۷۵
ادب، ۱، ۱۱، ۲۳، ۵۱، ۵۷، ۷۲	۷۶، ۷۷، ۷۹، ۸۴، ۹۱، ۹۵، ۱۰۰
۱۳۶	۱۰۸، ۱۱۲، ۱۲۳، ۱۲۶، ۱۳۵
ادبی صنعت‌لر، ۷، ۹، ۱۴	۱۳۶، ۱۳۸، ۱۴۰، ۱۴۲، ۱۴۴
ادبی فنلر، ۲، ۴، ۷، ۸، ۱۳، ۱۴	۱۴۵، ۱۵۰، ۱۵۶، ۱۶۱، ۱۶۴
۱۸، ۲۰، ۲۲، ۲۳، ۲۵، ۷۹، ۱۰۸	۱۷۵
۱۴۲	بلا، ۵۹، ۶۳، ۹۴، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۳۴
ادبیات شناس‌لیک، ۱۴، ۱۸، ۲۰، ۲۲	۱۳۹
۴۱	بلاغت، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۴
ارستو، ۹، ۲۹	۱۵، ۱۹، ۲۲، ۲۳، ۲۶، ۴۲، ۵۰
اسلام، ۸، ۹، ۱۱	۵۲، ۵۳، ۵۴، ۷۵، ۷۶، ۸۴، ۱۱۳
اسلوب، ۲۸، ۴۴	۱۳۸، ۱۷۶
اشترینگ، ۱۷۷	بهرامی سرخسی، ۱۲
امریکا، ۳۳، ۴۵	بیان، ۱۰، ۱۱، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۲۷
انسان، ۸، ۹، ۱۳، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸	۲۹، ۶۵، ۱۰۹، ۱۲۱، ۱۴۵، ۱۵۶
۲۱، ۲۲، ۲۸، ۳۱، ۳۵، ۳۶، ۳۷	۱۵۷
۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۶، ۴۷، ۵۲، ۵۵	پرسوناژ، ۱۷
۶۸، ۷۵، ۱۱۶، ۱۱۸، ۱۲۱، ۱۲۲	ترصیع، ۵۷، ۸۱، ۸۵، ۸۷، ۸۸، ۱۰۸
۱۳۴، ۱۳۶، ۱۵۱	۱۱۰، ۱۳۹، ۱۶۲
	تسمیط، ۸۱، ۸۵، ۱۰۸، ۱۰۹

۱۸۲ / ادبی فن لک (بدیع علمی)

- تشطیر، ۵۷، ۸۱، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۱۰۸،
۱۱۰، ۱۰۹
- تصدیر، ۵۷، ۸۱، ۹۱، ۱۰۸
- تضمن، ۴۱، ۷۴، ۸۱، ۸۵، ۸۹، ۱۰۸
- تفتازانی، ۵۱، ۱۱
- تکرار، ۳۳، ۵۷، ۹۸، ۱۰۱، ۱۰۳،
۱۰۴، ۱۰۶، ۱۰۷
- تورک، ۱۳، ۲۵
- تیپ، ۲۸، ۴۴
- جاحظ، ۹
- جاذبه، ۴، ۵۵، ۸۶، ۱۴۳، ۱۶۰
- جناس، ۵۷، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲،
۶۳، ۶۷، ۷۰
- حدیث، ۹، ۱۴۶
- حس، ۱۶، ۲۹، ۳۰، ۳۵، ۴۴، ۴۶،
۸۱، ۱۱۹
- حقیقت، ۱۰، ۱۲، ۱۳، ۱۶، ۳۵، ۵۰،
۱۲۱، ۱۲۴، ۱۳۹، ۱۵۱، ۱۵۲
- حکایه، ۱۵، ۱۷، ۱۸، ۳۶، ۱۳۳
- حماسه، ۱
- خطیب قزوینی، ۱۱
- خلیل بن احمد البصری، ۱۱
- خیال، ۱۴، ۲۲، ۵۸، ۷۷، ۸۲، ۱۵۲
- خیالی، ۱۶، ۵۷، ۷۷، ۸۴، ۱۳۶
- داستان، ۱، ۱۵، ۱۷، ۱۸، ۴۲، ۷۳،
۱۲۶، ۱۲۹
- درامه، ۱۵
- رامی تبریزی، ۱۲
- رشیدالدین وطواط، ۱۲، ۴۲، ۴۳،
۸۴، ۱۱۰، ۱۲۹
- رومان، ۱، ۱۵، ۱۷، ۱۸، ۳۰
- ژانر، ۲، ۲۸، ۴۴
- سجع، ۸۱، ۸۲، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۷،
۹۱، ۱۰۹، ۱۱۰
- سکاک، ۱۰
- سوژه، ۱۷، ۱۸، ۲۸، ۳۴، ۴۴
- شعر، ۱، ۲، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۴،
۱۵، ۲۲، ۴۲، ۴۹، ۵۱، ۵۶، ۵۸،
۷۵، ۷۹، ۸۴، ۸۵، ۹۱، ۹۸، ۱۱۲،
۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۳۱،
۱۴۲، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۶۱، ۱۶۲،
۱۶۴، ۱۷۴
- شمس قیس رازی، ۱۲۱
- شیخ احمد طرازی، ۴۲
- صرف، ۱۱، ۳۸، ۱۲۵
- صنعت، ۳، ۹، ۱۵، ۱۶، ۱۹، ۲۰،
۲۶، ۲۹، ۳۱، ۳۷، ۴۱، ۴۵، ۴۶،
۴۷، ۴۹، ۵۳، ۶۳، ۷۹، ۸۰، ۸۵،
۸۷، ۸۹، ۹۱، ۹۸، ۱۰۵، ۱۱۵،
۱۱۷، ۱۲۷، ۱۳۲، ۱۳۵، ۱۳۷،
۱۴۳، ۱۴۵، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۵۰،
۱۵۴، ۱۷۵
- طرد، ۱۰۳، ۱۰۴
- ظهیرالدین محمد بابر، ۱۳، ۲۶، ۷۹،
۱۱۲، ۱۲۳، ۱۴۲، ۱۴۸، ۱۴۹
- ۱۵۱، ۱۶۴، ۱۷۳، ۱۷۴
- عبدالقاهر جرجانی، ۱۰، ۵۴

عبدالله بن المعتز، ۴۹	قرآن، ۹، ۱۰، ۵۰، ۱۵۳
عرب، ۸، ۹، ۱۱، ۲۳، ۲۸، ۴۱، ۴۲	قصه، ۱۵، ۱۸، ۱۲۶، ۱۲۷
۴۳، ۴۴، ۴۵، ۵۰، ۵۱، ۵۴، ۷۲	قهرمان، ۱۷، ۲۷، ۴۷، ۱۲۱
۷۸، ۸۸، ۹۰، ۹۸، ۱۰۰، ۱۱۱	کاروند، ۸
۱۱۶، ۱۱۷، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۳۲	کریکتر، ۱۷، ۲۸، ۴۴
۱۳۳، ۱۴۰	کلچ، ۲۷
عروض، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۲۵، ۴۲	لغت، ۱، ۲۳، ۵۰، ۵۱، ۵۴، ۵۷، ۶۳
۴۸، ۸۰، ۹۱، ۱۰۰، ۱۱۰، ۱۲۹	۷۰، ۷۲، ۷۶، ۸۱، ۸۵، ۹۰، ۹۱
۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۵، ۱۴۲، ۱۷۷	۹۵، ۱۰۱، ۱۰۵، ۱۰۷، ۱۰۹
عکس، ۱۵، ۱۷، ۱۸، ۳۲، ۳۴، ۳۹	۱۱۵، ۱۲۳، ۱۲۶، ۱۳۲، ۱۳۶
۵۲، ۵۴، ۵۷، ۷۵، ۱۰۳، ۱۰۴	۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵
۱۳۳، ۱۴۷، ۱۵۱، ۱۵۵، ۱۶۱	۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۳، ۱۶۱، ۱۶۴
۱۶۲	مبالغه، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹
علیشیرنویسی، ۱۳، ۷۳، ۸۱، ۸۵، ۹۸	متفکر، ۸۱، ۸۵
۱۰۵	محمود زمخشری، ۱۰
غزل‌لر، ۴۲	مضمون، ۳، ۷، ۹، ۱۷، ۱۸، ۲۰، ۲۱
غنایی، ۵۵	۴۱، ۴۳، ۹۲، ۱۰۴، ۱۲۰، ۱۲۴
فارس، ۸، ۹، ۱۱، ۴۲، ۴۳، ۴۵	۱۲۶، ۱۵۱، ۱۵۶
۱۲۶، ۱۲۹	معانی، ۱۰، ۱۱، ۱۴، ۱۵
فصاحت، ۸، ۱۱، ۱۴، ۲۲، ۵۰، ۵۲	معتزله، ۱۰
۵۴	معنا، ۱۳، ۱۸، ۱۹، ۲۲، ۳۱، ۴۱
فکر، ۳، ۱۱، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۶، ۳۹	۵۱، ۵۴، ۵۵، ۵۷، ۷۲، ۷۵، ۷۷
۴۰، ۴۲، ۴۹، ۵۷، ۸۸، ۱۰۵	۹۲، ۱۰۴، ۱۱۵، ۱۴۳، ۱۴۵
۱۲۲، ۱۳۰، ۱۳۴، ۱۵۱، ۱۵۷	۱۴۷، ۱۴۸، ۱۵۰، ۱۵۳، ۱۵۷
۱۵۸	۱۵۸، ۱۶۰، ۱۶۲
فلسفه‌ده، ۲۸، ۳۰	منجم، ۸
قافیه، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۴۲، ۵۶	موسیقی، ۱۹، ۳۷
۷۴، ۸۵، ۸۸، ۹۰، ۹۸، ۹۹، ۱۰۰	موضوع، ۲، ۳، ۱۷، ۴۹، ۸۱، ۱۲۳
۱۰۱، ۱۰۲	۱۳۸، ۱۴۹

مولانا جامي، ۱۳	نقاش، ۱۷
ميرزا الوغيڪ، ۴۲	نقد، ۸، ۱۰، ۶۸، ۸۷، ۹۳، ۱۰۵،
نثر، ۴، ۱۴، ۱۸، ۲۲، ۵۰، ۵۱، ۵۲،	۱۷۵، ۱۱۱
۵۵، ۷۵، ۸۷، ۱۰۸، ۱۶۱، ۱۶۲	نمايشنامه، ۱
نحو، ۱۱	هنر، ۱، ۱۹، ۲۳، ۵۲، ۵۳، ۷۵، ۱۴۵،
نصيرالدين طوسي، ۱۲	۱۵۴
نظم، ۱، ۴، ۱۴، ۱۸، ۴۳، ۵۰، ۵۱،	واعظ كاشفي، ۱۳
۵۲، ۵۵، ۵۸، ۸۲، ۸۷، ۹۱، ۱۰۷،	وزن، ۱۱، ۵۳، ۵۴، ۷۳، ۷۷، ۸۲،
۱۰۸، ۱۲۸، ۱۳۸، ۱۴۴، ۱۴۹،	۸۴، ۸۵، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۹۲، ۱۲۸،
۱۵۱، ۱۶۱، ۱۶۲	۱۲۹، ۱۳۰

Literary Arts (Figures of speech)

Author: Najmuddin Yoldash

Year: 2023

Literary works can also be called a type of literary studies in which the beauty of words is transferred to the literary function.

The literary works as an important subjects is taught and learned in the Uzbeki Department of Languages and Literature. Related to this area, the majority of the students fix their problems and concerns here in the Department by applying literary works.

The appropriate use of artistic arts in the word increases the beauty of suitable artistic works. There will be a great chance to the readers to get something helpful and useful after reading this book. While making speech with a person, the one who delivers some literary words will add more beauty to the words until he or she seems understandable and clear.

The art of poetry is one of the most widely used forms of poetry in Uzbek poems and among Uzbek poets and even in the region. Some of the figures of speech will be visible and seen in the poems of the students. Some examples of such poems have been given in this pamphlet.

ISBN:

Price: